

માહિત્ય મેમી

શ્રી. મોહનલાલ ડવેચંદ શાહ

સ્નેહ સમર્પણ

પરમ સ્નેહી.

શ્રીમાન શેઠ મોહનલાલ ઝવેરચંદ શાહ

ત્રાંબા કાંઠા—મુંબઈ

આપની નિર્મળ મનોવૃત્તિ : આપનું ઉત્સાહવંતું
મંત્રકારી છવન : આપનો સરલ અને મિલનસાર
સ્વભાવ : આદર્શ આત્મા : આપનો સાહિત્યપ્રેમ
અને મદારા પ્રત્યેનો આંતરિક અનુરાગ : એ મોહાં
અને મોહા છવનત્વો પર મુગ્ધ બની, સ્નેહભીનાં
સંભારણા નિમિત્તે આપના કર કમળમાં મ્હારો આ
અદ્ય પ્રયાસ સાદર કરી, હું અને કૃતાર્થ માનું છું.
અને પરમ કૃપાળુ પ્રભુ પાસે યાયું છું કે, મ્હારો
અને ત્હમરો સ્નેહ ધંબધ વિકસાવે અને અંતરના
માદર્ય તત્વોને અમ્મર રાખે. '

આપનોજ,

મોહનલાલ યુનીલાલ ધામો

સાંકળિયું.

‘કેસર લીનાં છાંણ્યા’

કંપક

વાર્તા					પૃષ્ઠ
‘કેસર ઝલ્યો કાન’	...	...	...	...	૩
જતપડાનો પા ...	...	...	...	...	૧૦
પ્રજ્ઞપથે ...	...	...	...	...	૧૮
જીવતા ઝોળા ...	...	...	...	...	૬૦
ગાનીવારે ...	...	...	...	...	૬૮
પુત્રી ...	...	...	...	...	૭૨
મરદાહનાં પુજન	...	...	...	...	૧૦૨
મરદની હાથલ...	...	...	...	...	૧૮૮
કુળની લાજ ...	...	...	...	...	૧૧૭
જાડાનો ધણી ...	...	...	...	...	૧૨૨

‘કેસરલીનાં છાંટણાં’

અહિં અનેકરૂઢી કાઠીઓને એકઠા કરવામાં આવ્યા છે માટે તેનું નામ ‘કાષેરો’ તો સાર્થકજ છે. એ કાષરામાં પરોક્ષગતે પણ દેશન છે એમ દર્શાવવાજ જાણે પરમારની ‘કેસર કમ્પોઝીશન-’ વાળી કથા પહેલી જગ્યા પેઠે છે, અને રજારીની ‘વજ-કાતો ધણી’ વાળી વાર્તાયી આ વાર્તાવંચનનું ‘અચ્યુત કેસર’ થાય છે. નરકેસરીઓના દેશનદોના આદિ અને અંત કેસરોઓની કથાથીજ થાય છે એ પણ સુંદર પ્રગથ છે

કાઠીઓના શર્ક, પ્રેમ, ક્રોધ, ટેક, ધૈર્ય, લીમત, કર્તવ્ય, સુમા વિગેરનો પરિચય કઠાવવાને હમણાં હમણાં કાઠીઓવાડના સારામા સારા પુત્રો પુષ્ટ પ્રવલ્નો સેવી રહ્યા છે, તેનાં શ્રાવ મોહનલાલે ધામી પોતાના કાલો આપ્યે જાય છે એ દૃષ્ટાન્ત છે.

આ જાણ લેખક છે અને સાથે કવિ પણ છે, એમ જણાવવાનો મારો લોભ એવાની ચડતો નથી. ‘ગાની વાર’ ૭૧ મે થાને :—

બાયલા, કાંગલા, રાતડા, રાફમાં, શાખથી તો ફરે,
હોટરે, મોટરે હાથમા હટરે, બેઘતા ખુદતા બે ચરે.
ઉજળા જુતડી, ગર્દબી બગસમાં, ગેલ કરતી હસે,
ફેનસી ક્રોકમા, બાઈને દેખતાં, મગજની તાવડી ટપખસે
લોટકાં જેવડા, મસ્તકે બામરાં, જુતડાં તો જુડાં ફમફમે,
ગળદુપો કોસનો, તગડું ટુરડી, ચાલમાં સફલફે.

આ હબે લીંગમાં સખ્દે રાખે કાવ્યનો તનમનાટ તરવરે
હો બને 'પુના'ની વાર્તાના બંને રાસ પશુ —

હૈયુ થડકે ને નમતી આખડલી

દોરી રીયે ન હિસકાની હાય હુલાસમાં

× × × ×
ચાટે ઘેર્યા જમ ચોક અલમેલડી

હૈયા ઘેર્યા આલ્પા કાને સાહેલડી.

એ બબે પકિતઓજ આખા કાવ્યના ભાવ ખડા કરે છે.

એ બધુનાં કાવ્યો ઉપરાંત ગદ્યમા પણ કેટલેક સ્થળે કુદરતી
મન થનુ હોય એવી ઉર્મી ગા ઉ, રમ છે, ક પન છે થોડાજ સખ્દોમાં
ભાવની જમાવટ કરતા કેટલાકે વાક્યોમા વીર કર્ણા, સૃગાર, હાસ્ય
આદિ રસ સ્વય ઉતરી આવે છે જેમ કે 'જમમીની સુડીંગ
સગક સુડીંગ સગક કરતી તાંળીઓ પડવા લાગી' (પાનું ૧૬)

'હૃદયમાં રમતી વાત મોઢા ઉપર તરીવળી, પાપ વિકારને
છે પ્રેમને નથી' [પાનું ૩૨]

'હ શુ બોલ્યો નાગ, કુમે છનો કાચર', [પાનું ૩૬.]

'ધોડીની આખમાથી પણ ડગક ડગક અસિ આવી ગયાં
તે ધણીનો હાય ચાટવા લાગી.'

'આજ મારે માટે એક તુજ રડનારી, એક તો રડતી રડતી
ગઇ' [પાનું ૫૪.]

‘માણસર, મારી બેઠીની હાથ, બેતોં ખરો એના મોઢને
માર.’ [પાનું ૭૪].

‘ડાખા હાથની ચાર અમરનાના જડખાપર ચોડી દીધી’
[પાનું ૯૬.]

‘પુત્ર કરતાં પોતાનું કર્તવ્ય તેને વધુ પ્રિય હતું’ [પા ૯૭].

‘કાપર કંચની સોડમાં જીવવા કરતાં હસતાં હસતાં મોતને
બેટવું સાધે.’ [પાનું ૧૦૫].

‘ખરણીને શું બન સુધારવો તો આપણે તો આજથી કુંવારા
રહેવાનું વ્રત.’ [પાનું ૧૨૦]

આવી તુટક પકિતઓમાંજ ભણે આખી વાર્તાનો ભાવ
ઉભરાનો હોય એમ અને લાગે છે. એ કાઠી વાર્તાઓ એટલેજ
આજનું આપણું કાઠીઆવાડ.

મને તો કાઠીઆવાડ શબ્દ તરફજ પક્ષપાત છે, ‘કાઠી-
આવાડ’ શબ્દ જુમીને જ્યારે ‘સૌરાષ્ટ્ર’ શબ્દથી આ દેશને
સંબોધાય છે ત્યારે મને લાગે છે કે કાઠીઆવાડનો અર્થાત્મક
પ્રતિહાસજ જુસાઈ ગય છે. સૌરાષ્ટ્ર શબ્દ પણ ક્યાં એટલો
પ્રાચીન છે? પહેલાં ‘આનર્ત’ નામથી આદેશ જાળખાતો.
આજે કાઠીઆવાડ છે. અને કાલે કાશ્ય ભણે આ ધરા કશું.
નામ ધારણ કરશે ?

હું કાઠી રાજ્યની પ્રજા છું તે કારણથી પણ પ્રધાય અને
જા વાત અતિશય ખુંચતી હોય. બધા જુંડા તોય અમારા
કાઠી રાજ્ય તરફ અને જહુ મોહ છે. તેથી કાઠી જનતાને ઉતારી
પાખાની જ્યારે જ્યારે કાશીપો થઈ છે, ત્યારે તેમની સામે
મેં મારો જવાજ ઉડાવ્યો છે.

શ્રદ્ધીબારાડમાં અત્યારે વેરાપેલાં ધુમોની માફક જે નાનાં રાત્રી પથરાપેલાં છે તેનો પ્રાચીન ઇતિહાસ જોઈએ તો કાંઈએ બાંધણોના તો કાંઈએ ચારણોના માસયાસ પડાવીને, કાંઈએ બીડોનાં તો કાંઈએ ખાટોના વાળેમ વગડા હોડાવીને પોતાની સત્તા જમાવી છે ત્યારે આ કાઠીઓએ તો જામનગરથી જાહરા-બાદ સુધી અને પોરબંદરથી પાળાઆદ સુધી, ચારેય દિશામાં કાંકરે કાંકરે પોતાના શોણીતના આંક કરીને સૌરાષ્ટ્રની જુમિ ઉપર 'કાઠીબારાડ' નામ જાણ્યું છે. અને કાઠી નામ અમર કર્યું છે.

સૌરાષ્ટ્રની સુવર્ણ જુમિને સમરજુમિ બનાવી તેના મધ્ય બિંદુમાં એ કાઠીઓએ પોતાની ખુંટી ધરણી. મીઠા મેરામજુ સમી સૌરાષ્ટ્રની એ મહા નદી બાદરનો કાંઠો કબજે કર્યો. જાણે કે બાદરકાંઠા એજન્સી (સરકારી નહિહો; એ તો આ કાઠીની !) જડેજ અને જેઠવા, ગોહિલ અને પરમાર, જાલા અને વાલા, જામી અને હમસી. એ સર્વે લડાયક કામોની ચોખરદમ જ્યાં તીખી તર્ધવારો વીંઝાતી હોય, અને સુસવતી જરહીઓ જ્યાં ચોમેર ઢિછગતી હોય, ત્યાં તેમની વચ્ચેવચ્ચ પોતાના ડેરા જનાવનાર એ કાઠી કામનાં પશોગાન ગાવાં જાને ન બમે ?

એ ઠાકી અને ઢાકીઆણીઓ-બન્નેને સ્મરણપટ પર લાવતાં ઠાકી ધોડી હૃદયપર પોતાનું સ્થાન માગે છે, પ્રનાયન પ્રણય નામ મંભારતા ચેતકને ન સ્મરીએ એ બનેજ કેમ ? એ મેંદરગતી માગુદી પોતાના માલેકને પીડપર લઇને ગઢતી ગગ દેખી બંધીબાનેથી છાકાવે, અને કાંગરો ખાગો કરી પોતાના અમર મંભારણાં મુદી જા, એી બીજી કંઈ ધોડાની જન સામાન્ય ઠાકીમાંથી જુગી તરવરી રહે છે તે કાંઈ કહેશે ? મર તના મેદાનમાં તેને સ્થાન નહિ, કા ? જીતી જાય માટે ?

આ પ્રદેશ ઉપર ઠાકીઓએ એ કંઈ અધિકાર સ્થાપ્યો હોય, તો તેમાં મુખ્ય ભાગ એ ઠાકી ધોડીઓએ ભજવ્યો છે, સાચેજ મને તો લાગે છે કે ઠાકીઓના કીર્તિઠાટ રૂપે જેમ પાળીઆઓ ઉઘા છે તેમ તેમની ધોડીઓનાં ખાસ સ્મારક ખડાં કરવાં મટે

એ ધોડાના ડાગલા નીચે જે જમીન આરી તેની માલેકીજ જાણે કે તે ઠાકીની થઈ ચુકી. એ ડાગલાના ખણખણાટથી ધરા મુજતી, એ ધોડીઓના હણકણાટથી કામરો કમ્પતા, એ ઉડતી ધોડીઓની દેટાદેટથી ધુગતી ડમરીઓ ગોટેગોટ ચડીને આકાશ ઝાંઝ દેતી-અંધકાર જમાવી દેતી, તેથી એ બાધીથી બીડીને કંકક ગરાસીયાઓ પોતાનાં ગામ મુકી નાસી જતા અને વગર લડમે, ઠાકીઓ એ ગામના ધણી થઈ શકતા.

એ રમતી ધોડીના યનગનાટથી તેના અસવાર પર ફેલેલિય રમિક બાળાઓ મોહી પડતી અને ગાંધર્વ લગ્નની અનેક આવૃત્તિઓ રચાતી. આ પુસ્તકમાં પ્રણય પંથની પુખરી 'નાગવાળો અને નાગમની' એ પણ એમાંનીજ એક આવૃત્તિ છે. એ ધોડીના ડાગલાએ મૈરાજને આડો ઉમો આંકીને તેનાં પર ઠાકીયાવાડ નામ નોધાવ્યું.

અને એ સર્વને ટપી જાય એવો કાઠીઓનો ઉચ્ચ આદર્શ સમાનતાનું ધોરણ છે. કાઠીએ નો વારસો એટલે સરખે હિસ્સે રાજ્યની વહેંચણી.

જગત ભરના રાજ્યો પ્રાચિન અને અર્વાચિન, પુર્વના અને પશ્ચિમના, ધાર્મિક અને કૌમિક, તમામે એકજ પ્રથા પાડીને ગંભીરતા કટકો ન થવા દેવાની નીતિ સ્વિકારી છે. રાજ્ય વિસ્તારીને સામાન્ય જનાવવા વગ્દજ મૌએ લક્ષ આપ્યું છે. ત્યારે માત્ર આ કાઠીઓએજ વહેંચણીની રૌવી સ્વિકારીને સામાન્ય જમાવવા સામે અમલી આપમોગથી મુગો પછુ પ્રખ્યા વિરોધ પોગયો છે મમસ્ત રાજ પ્રકરણી સરકૃતિ પર કાઠી સરકૃતિનો એ અદ્ભુત વિજય છે.

કાઠીઓનું પ્રજા પાવન, ડોર ઉઠેર, મે'માનગતી, એ સર્વે એવા છે કે દરેક વસ્તુ ઉપર એકેક ગ્રથ લખાય, છના ઐતિહાસિક પ્રમગેજ એ નાના નાના કથાનકો રૂપે રળુ થાય તો કાઠીવાનાક બહાગની આનમને કાઠીઓનો સાચો પરિચય મળે. આ પુસ્તકમા 'જતયડનો ધા' 'પુના' વિંગેરે રોમાચક પ્રસંગો કાઠીઓની કર્તવ્ય પરાયણુ વૃતિના દર્શન કરાવે છે આવા પ્રમગો વધુ જોગીન આ લાઇ પ્રગટ કરે એમ સુચનું તો એ અસ્થાને તો નહોજ ગણાય.

કાઠી હાવનું આ અર્થિ ઉજગવળ પાસુ છે. મને કાઠીઓ નરક મોહ છે એ હું કહી ગયો, છના વ્યામોહના આવરણુ ભારી આખ આડે નથી તેથી તેનું શ્યામલ પાચુય છે એ પછુ હું જણાવી દઉં

માણુમ જાતની સામાન્ય નમુનાઇથી કઇ કાઠીઓ પછુ મુક્ત ન હોત. એક કટુવચનથી-એક મેણુનો માર્યો મરી મટવા કે હાય જતાનવા નીકળી પડેય કાઠીના "મરદની હાયવ" માં હીક દર્શન થાય છે સાથે સાથે ક્ષમા કે જે વીરનરમાં ગુણ

હોય છે, તેની પ્રતિતિ કરાવીને તેની બહાદુરી અને ઉદાર દીનની પશુ આંખી કરાવે છે. પશુ એ નમળાષ્ટી કે વેરની વૃત્તિથી નિપજતાં બહારવટામાં ગરીબ ગાય જેવી પ્રજાની શુ ખાખા-વીખી થાય છે. તે તપાસીયે.

કાદીઓનું બહારવટું એટલે લયગાસ, માગ્દાડ ગાડ રાજકુ દરીવળતું મહા(અ)ધર્મચક્ર, ગતિબડી ગાય જેવી વત્તીપગ ભુદમી આક્રમણ, જૈરા અને બાળકોને લુટવાના અધમ આચરણ, વટેમાર્ગીઓના મનુષ્ય હરણ, અને કોઈ પણ ભોગે નાણુ આક્રમવાની વેતરણ.

આ અને ચોર, લુંદારા, કાકુ ધરકાકુઓને આશ્રય આપવાની વૃત્તિ અણુગમતા અને અણુછાજતા વેપાર રાજ્યગારને પેલવાની પ્રવૃત્તિ આ સ્વામલતાજ તેમના સદગુણોને ઝખા પાડે છે.

રાજાની પુત્રવત્ત પ્રજાને લુંડી લેવી અને રાજાના બહેન દીકરીઓને કાપડાં ફેરવા, આમા તો નરી બીજાનાજ દરાન થાય છે.

રાંકડી યૈયતના એક ભાગને રંગકડો ખીજ ભાગને તેમની રાજી દરવો-એટલે કુમારીકાઓને બેઠ મોચાથી નવાજી, પનીહારીઓને પસલી આપવી, આઠણુ બંગીને દાન દેવા એ તેમની ધર્મધેવચ્છ હજી પશુ નિર્દોષતાની સાચીતી તો નથીજ.

રાજા સામે વેર બાધવાના તેને લાગે કારણો હોય અને સામે મોટે લોકવા જેટલું લશ્કર અને બળ તેણે ન મેળવ્યાં હોય તો બહારવટું કરે એ વાન સમજી રાખાય. પશુ તેથી શું વાચા વિનાની, સશ્ત્રવિનાની, પશુથી પશુ નીચી પકિનમા ઉતરી પડેલી પામર પ્રજાને લુટવાનો તેનો આધાર સ્થાપિત થાય છે ખરો ? છતાંય વખતનો માર્ગો બહાનવડીયો લુંટ ચલાવે કે ધાડો પાડે તો તેની લાચારીના કારણે તેના અપરાધ કદાચ ક્ષમ્ય ગણીયે પશુ તે

~ યશ-કલગી તો નજ દમએ.

“ દાદીની ઘોડયે દાંતુમાં દબને આગ્યો ! ” એ દહેરન દાદી શૌર્યને નમાવનારી છે. પશુ અનેક લડાવડ ફાગો સામે, એકલે હાથે લડનારી આ વીર કામ એ જરૂર પડ્યે લડતાં અને જરૂર પડ્યે મેદાન છોડતાં ન જાણતી હોત, તો કાઠી ઇતિહાસ કદાચ ન હોત એ ન ખુલતું ધટે.

નિર્થ ભુમિ હલ્દીન ત્વાગયીજ પ્રાતઃ સમરણીય પ્રતાપ મદ્દાગણાએ મેવાડને નવજીવન આપ્યું હતું અણધાર્યા હુમલા અને ઓચીતા છાપા મારી, દિદુવડ રક્ષક ગુરૂનીર સિવાજીએ સામે આવીને લડાઈ આપ્યા વગરજ દિલ્હીની સન્તનતને મિકરન આપી હતી એ પશુ એક સમરાગણની કુનેહજ છે રાહીનના કીનારા પરથી અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ મૈત્રી બદ્દાદુર્ગથી પાછા ન હડયાં હોત તો પારીમ પડ્યું હોત, ડોવગના પાણી લાભ રમથી રગાયા હોત, અને લાંડનના કિફ્ફા પર દોડીઝીટરના ગડગડાટ સંજગાતા હોત. હારનો નિરધર થઈ ચુક્યો હોય ત્યારે ફરીથી લડવાની તાકાત અને હિમત રાખનાર બદ્દાદુર થોધો મમરક્ષેત્ર-માંથી નાસી છુટે એ પળ શત્રુને હંફાવવાની એક યુધ્ધકળા છે.

જુન, પિશાચ, મેળી ચમત્કાત, દુનિયાદગીજોની મદાયે દેવનાઇ અને દાનવી દોડધામ એ મર્વ અંધશ્રધ્ધામાંથી ઉભી પ્રગળે ઉગારી લેવાની, જડ ધાણી બેડેલા ગ્હેમગથી નવી પ્રગળે મુકન ફરવાની જ્યારે ખરેખરી જરૂર છે ત્યારે એ કાઠી કપાળોને જાદુઈ વાનો સાથે વગીને, અસકય પ્રસંગ સાથે સાકળીને પ્રજ સામે ધરવાનો હાથમા જે વાયરો આવે છે તે સામે હું નમ્ર વધો રળુ કડું છું અને હમ્મુ છું કે આવી ચંકાશીન વાર્તા-ઓને ગાળીને તેમાંથી સત્ય અને રક્ષા નિતાર બેચી કે એવા અરક્ષ્ય ભાગ સામે ખુદી રીતે ચંકા દર્શાવીને જુવાન પ્રજ મમદુ મુકવાનો પ્રયત્ન થાય, તો લોક દર્યાણુ મોઘવાની તેમની પવિત્ર નેમ જલ્દી પાર પડી રહી

માગ આવા દ્રષ્ટિ કાણથી હું આ આપું પુસ્તક વાંચી ગયો છું 'ડાયરા' ની જુદી જુદી વ્યક્તિઓને મળી ચુક્યો છું અને ઇતિહાસોની આ જુદી જુદી કડીઓ તપાસી ગયો છું તો તેમાં મને 'જીવતા ઝોળા' સિવાય કયાય કશું કહેવા જેવું ન લાગ્યું. એટલુંજ નહિ પણ બહુજ આલ્લાહનક દરેક વાર્તા લાગી. 'જીવતા ઝોળા' માં પણ અણઉકેલ શયશ તરીકે શંકા દર્શાવે તો છેજ.

વાચનારને આ પુસ્તક વાંચવાની બનામણ કરું તો સાથે એક વાત એ પણ કહી દઉં કે કૃપા કરીને નવરાશના સમયમાં આ પુસ્તક હાથમાં લેવું કેમકે એક વખત શરૂ કર્યા પછી દરેક વાર્તા અને આપું પુસ્તક પહેલેથી છેલ્લે સુધી વાંચ્યા વગર હાથમાંથી મુકવું નહિંજ ગમે.

આ પુસ્તકનો અને પુસ્તકને અંગે કાઠીઓનો પરિચય કરાવવાનું કામ મને સોંપી શ્રી૦ મોહનલાલ ધામીએ અને માન આપું છે એમજ માનું છું. અમલનો તો હું દુસ્મન છું અને અમલ પીધેલ પણ એક હાંકોટે લડવાને તૈયાર ગોડજીભર થયેલ ડાયરાના બહાદુરોને મારે કષ્ટ અર્પવાનું રહેતુંજ હોય તો 'કેસરબીનાં છાંટણાં' થી એમને રંગું, એજ મારે માટે બસ છે.

જુની ચારણી લાપાના દુદા, મોરડા, લાલની ધરગથુ વપરાતી કાઠી લાપા અને ગામડાની સંસ્કારી અને મીઠી બાપા, એ ત્રિવેણી સંગમ આ પુસ્તકમાં કરીને અને લોક ઉપયોગી કયાઓને પ્રદાયમાં આણીને લેખક બધુએ કાઠીઆવાડ સાહિત્યને સમૃદ્ધ કર્યું છે. એમ કહેવામાં હું લેખકને અને વાંચકને બન્નેને ન્યાય આપું છું એમ મને લાગે છે.

રાજકોટ તા ૭-૯-૧૯૨૮.

મહારી ૪૪મી વર્ષગાંઠ }
'૮૪ ની જન્મજયંતી }

ઉત્તમચંદ મંગળજી દોશી
વકીલ, રાજકોટ-જેતપુર.

ક ઇક

લોક સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં અંપક્ષાવવાનો અમારો પ્રથમ પ્રયાસ છે. અને એથી 'ડાયરો' કદાચ ભાષા-વૈજ્ઞાની ત્રુટીઓ બતાવે તો તે સ્વાભાવિક છે. એ મિવાય બીજું કારણ મહારાષ્ટ્રના વેપારી તગિદનું કવન એટલે આ વસ્તુઓ ધધાગાથી મળતા પુસ્તકના મમયેજ શુભાએથી છે તેથી પણ કંઈક ઉશ્વેષ રહી દશે. એ બદલ હું પ્રથમથીજ ક્ષમા માગી હતી

લોક સાહિત્ય એટલે શું ? તે હવે જનતાને સમજાવવું પડે તેમ નથી. દાગણ કે, લોક સાહિત્યના આચાર્ય શ્રી છવેશ્વરજી ભાઈ મેઘાણીએ એનો અર્થો પ્રમાણ પાડેલ છે. જો કે મહારે પણ એ પદને કંઈક કહેવાનું તો છેજ પરંતુ એનો વારો ડાયરાની બીજ એક વખતે. આ પહેલી એકકમાં તો, કાકીઆવાળા મુખગદા પત્રકાર શ્રી ઉત્તમચંદ મગજીજી દોશીએ ડાયરાને દેશરક્ષીનાં છાંદણાં છાત્રીને કાકીમસ્ક્રિનિનો અને કાકી વારમાનો મદમ પતિયય કમગ્યો છે. હું એમનો અંતઃકરણ પુર્વક આભાર માનું છું.

ડાપરામાં આવેલ સધળી વાર્તાઓ મત્વ બનાવેો પરથીજ આલેખાયેલી છે વાર્તાઓ માટે મે કચ્છ-ગુજરાત-સોરઠ-ઝાલા-વાડ-પાંચાળ વિગેરે પ્રદેશોમાં પગે ચાલીને પર્વટન કરેલ છે તેમજ એ વસ્તુઓ પાયાદાર વાતો સાંભળીનેજ મેળવવામાં આવી છે. એટલે એમાં કલ્પનાના ઘોડાઓને સ્થાન નથી રહ્યું. છતાંય કેાઈ કાલ્પનિક કથા કાનો કાન અચડાતી મ્હારી પાસે આવી ગઈ હોય તોય તે આદર્શ ગણાશે. કારણ કે એક નિરક્ષર વર્ગની કલ્પનામાં પણ કેટલાક સસ્કારોની ઝાંખી થશે.

આ વાતોમાં:—

‘કેમ્બેર ઝલ્યો કાન’ વાળી કથા ઘોળકાના ‘બારોટ શ્રી અમૃતલાલ બાઈએ મને કહેલી હતી. અને અહીં છપાયા પછી મને ખબર પડે છે કે ‘રસધાર’ ના બીજા ભાગમાં એ વાર્તાને સ્થાન મળી ચુક્યું છે. ‘જતપડાનો ધા’ ‘‘‘ગાનીવા’રે’ ‘વગડાનો ધણી’ એ વાર્તાઓ ચોટીલાના રહીય ધાધલ હરસુર નાગભાઈ એ કહેલી છે. એ વૃદ્ધવીરનો કુ આભાર માનું છું.

‘પુના’ ની કથામાં કલ્પનાનું મિશ્રણ છે. છતાંય એક સત્યના નકકર પાયાપર તે ઇમારત ઊભી થઈ છે એ વાતમાં કેવળ ‘પુના’ નુંજ પાત્ર ખરું છે બાકી મિશ્રણ છે. એ આપ વીતી મને પુના પાસેથીજ મળેલી છે. એને પ્રગટ કરવામાં એ આહિર કન્યાનું પ્રોત્સાહન છે. ‘પ્રણય પથે એક યુગલનું બલિદાન’ વાળી વાત મેં ચાર પાંચ ઠેકાણેથી સાંભળેલ છે અને તે સહુનો યોગ્ય નિચોડ આમાં રજુ કર્યો છે અને ‘કુળની સાજ’ ‘મરદાઈના પુજન’ ‘મરદની હાથલ’ એ કથાઓ મને મ્હારા કચ્છ-કાઠીઆવાડના પ્રવાસમાં મળી હતી. અને ‘જીવના ઓળા’ વાળી વાત એ પ્રદેશમાં સૌ સારી તરીકે સ્વીકારે છે તેથી મ્હારા સોરઠી ભુતાવળ નામના અપ્રમિદ પુસ્તકમાંથી મેં મુકી છે. એમાં વર્ણવેલા સ્થાનો મ્હાગ જોયેલાં છે.

ઢાપગની વાતોનો આ પ્રમાણેનો આછો ઇતિહાસ છે. અને વાંચકને વાંચવામાં ક્યાંક ખોટુંજ આવી જતું હોય એમ લાગે તો તે ખામત, માગ માને નાખવા વિનંતિ જે જેથી ભવિષ્યમાં ડાપરાની ખીજ આવૃત્તિ વખતે તેનો હું ઉપયોગ કરી શકું.

દવે રહ્યા મારા જીવનના સાથી દારો.

.. મારામાં લોકે માહિત્ય પ્રત્યે એમ પ્રગટાવનાર મારા પુત્ર્ય રનેદી થી અવેશ્યદશાધ મેઘાણી અને મી. જોડુજીદાસ શાયચુરા, તેઓના રસબર્ષા માહિત્યે મને એ તરફ ખેંચ્યો છે. ખીજા મારા જીવન મિત્રો મહાદેવ કેશવજી મંડિર અને બદરદીન ચતુર રાબપુરી, જેઓએ મને ઉત્સાહના અખત પાથેલ છે.

તેમજ મારા પરમ રનેદી મી. મોહનલાલ અવેશ્યદ શેનો પણ હું નથી છુટી. શકતો તેઓ મારા કાર્યને કાલ્પ કુલ્પ જોવા દ્વંમેશ આતુર હોય છે. તેમની નિર્ભળ સામશ્વી મદારાપર સદા વર્ષાતીજ રહે છે.

અને જેની માર્મિક દીગોળી હું માવચેત રતો છું તે ભાવનગરની જૈન મસ્તી વાંચનમાળાના વિસ્તાદિ સપ્રાદક મી. અચરતલાલ જગજીવનદાસ શાહને પણ હું કેમ બુધું !

પ્રસ્તુત પુસ્તકના મુદ્દા વેપારની ધમાક વચ્ચે તપામાગેલાં છે એટલે ઘણે ઠેકાણે મુદ્રણ-દોષ રહી ગયા છે તો તે ક્ષન્તગ ગણુશો. મારા આ પ્રવાસને મદદકાર આપી અપનાવી લેશો. અને ભવિષ્યમાં મારી આશાઓ હું જનતાતે ચરણે ધરી શકું તેની પ્રેરણા પાશો.

કાપડ માન્દીટ-૨૬, જુલાઈ } માહનલાલ ચુનીલાલ ધામી
જન્મમાષ્ટમી ૧૯૮૪ }

ડાયરો

બેડક

(પહેલી)

લોક સાહિત્યનું રસભર્યું

હવે પછી છપાવાનું

બીજું પુસ્તક:-

રસ ઘુંટડા

એટલે ?

પ્રેમ, વિરહ, ભક્તિ, ચૌર્ય અને જીવનના
તત્ત્વો ઉકેલતા રસભર્યા હુદા સોરઠાઓ.

હુદા સોરઠા એ શું ?

"મરદો! હુદા સાંભળો મુલો સોરઠા બેદ."

"કાળજ કરશે કેદ કાષ ક્ષોગા મુખીયા."

અને

"મુઘા મુલા સોરઠા, નો'ય દુવાના દાન"

"ગોળ વળગળ ગીતકાં, લે' શેષાંના ગ્રાણુ"

પછી

"હુદાદલમાંથી નિઝે; નહીં તાલ કે માપ"

"પણ કાળજ મેસે કાપ બરછી રોઝ મુખીયા."

~

~

~

~

આવા કાળજમાં કાપ મેલનારા રસભર્યા

હુદા-સોરઠાઓનો

અર્થ સ્પષ્ટિત સશ્વદ્ હવે છપાયે

અકકડે હઠ કચારી ભરાણી છે. પથુછ, મુળુછ, જેમાછ, ચાંચાછ, સુરાછ, મોહનછ વિગેરે રૌંધની છવતા સ્વરૂપ જેવા, કાષ્ટ શાફ્ટના સિંદ્ર જેવી કપરી ધરખેલ ત્રાજારંગી આંખોવાળા, મિંદલદ્વિપના મદિલા હાથીની સુંદરોફી શુભલિવાળા, મસ્ન પાડાની ધોરીયો પડેલ પાણીદાર કાંધ મમા મજબુત ખંભાવાળા, તે રૌંધનીના ક્ષમા ધર્મની રેખાઓથી દ્વિપના વદનવાળા, પગ-માર ગરાસીયાઓ બેઠા છે. વચ્ચે ઉંચા આસન પર બારોટ; પરીયાં કથી રલો છે. જેમ જેમ પૂર્વજોના પરાક્રમોની પરંપરા બારોટના મુખેથી ઝરતી જતી, તેમ તેમ પરમારોના તાના મોઢી ઉજળા ઉજળાને ઠેકું મારતા.

બારોટે પરીયાં કથી લીધા. પરમારોએ કહ્યું:—

“ માગો ! માગો !! બારોટ ! જે બોલે છે માગી લીઓ ”

“ પ્રતાપ છે પરમારો ! તમારા પૂર્વજોના. બારોટને તો શેનીય ઈચ્છા નથી. આ તો અમારો ધર્મ છે, તે અમે આવીને બજાવી જઈએ છીએ. અને જોઈ જોઈએ તેદી હાલ્યા આવશું બાપ ! કુળના દીવાઓ ! ભારત જુમિના સાવએ, તમે અમર રહો. ” બારોટે

આ પ્રમાણે કહી પૂર્વજો ૧ નામાવળીતો ચોપડો બધ ધ્યેયો
પ.માગેએ હતું —

‘ પશુ બારોટજી ’ એમ ન જવાન ને માગી લીઓ ’

‘ પ્રતાપ છે જગદેવના વસનાનો બાપ ! ’

‘ ના ના અમારે કાક વેણુ રાખો ’

બારોટના ભવ્ય કપાળ પર ગિચારની કરચલીઓ વળા ઉડી
થોડી વારે તે બેઠ્યો —

‘ કીક બાપ ! તઈ ધનમાન આપવા વાળા તો સહુ કે, પશુ
જો તમારી સૌની હોમ હોય તો મને સાત હાથ લાખો જીવતો
કેમગી મ લાવી આપો ’ બારોટ ક્ષત્રિયોનું શૈય માપવા આ
વેણુ નાખ્યું

બારોટની મોગપૂી સાબળતાજ મસત પરમારોના મોઢા
કાળા વખ થઈ ગયાં ને સુમધ ગયેના ચોદણા જેવી મોઢે કર
ચાન ઓ વળાં મધ. મોઢા સીવાઈ ગયા બારોટ આ બેઠ ક્યુ —

‘ કાઈ નહીં, કુળના દિવાઓ ’ હુ નો'તો કે'તો કે મારે તો
વડવાઓનો પ્રતાપ છે હવે ન બને તો કાઈ નહીં, હ કાન ઝાલો
ને સાવજને બેચનારા, દાથી દાથી જેવું / જ રાખનારા ક્ષત્રિયો
ચ્યા બાપ ! ’

કાઈ તીર લાગે એમ ગારોટનું વાક્યમાણુ પરમારોના
કાગળમાં પેકું. ને એક બી ન એક બીજા સામુ જોઈ રહ્યા
પ્રાસ્ના એટલી પણ દિગ્મત નથી ચાતલી કે બારોટને બીજું
કંઈ માગી લેવાનું કહે થોડી વારે એક પૃદ્ધ પરમારે હતું —

‘ હા બારોટ ! જયુ મસ્કરી તો નથી કરતાને ? ’

“ ના બાપ ! ના જજમાનોની મસ્કરી તે ચાપ ! અમારા
જીવતરમા તેદા આગ સળગે પશુ ન લાવી દેરાય તો પત્યુ ... ’

બારોટનું મરડાઈ બર્ણુ વેંચુ સાંભળતાંજ ક્રોધ આકાશમાયી
વીજ ગમકે એમ ચાંચાજી નામનો એક વીર જીવાનડો શરિરના
ટડાકા બેસાવતો ખડો થયો. લાલ ધખતા અંગારા જેવી આંખો-
માયી સૌર્ય વર્ષા રહ્યું છે. હાથીના કુંભરચળ જેવી પ્રચંડ છાતી
થડકી રહી છે મુછોના ઉગતા દોરા પર સૌર્યના રસ બિન્દુઓ
માતી સમાં સ્વમકી રહ્યાં છે મોઢાંપર ટો ભર્યે તુર તુરનાં
દગલાં! કાઈ શાફુંળો સાવઝ હાકોટો દ્યે એમ ચાંચાએ રહ્યું:—

“ હાં, બારોટ! મિંહ એક કે બે?”

ચાંચાજીની ધગતી મૂર્તિ જોતાજ બારોટનું હૈયું ચમકી
ઉઠ્યું. તેને કહ્યું —

“ રંગ ચાંચા જવાન! રંગ બાપ! એક. પણ સાત હાથ
લાંબો, એની મજાનાથી ગગનના મેધ ગળે ને પછીતો થયરે
એવો વિકરાળ ”

“ હા એવો લાવું, કાન ભણીને લાવું. પણ બારોટ! તમે
સાજ સુધી કયાય ખસતા નહીં. અમારા કુંગરાઓમાં કુવરણા
ઢેલલાય ઝડપું કરે છે, તે આ અનમાત એક લાંબ આબો! ”
ચાંચાજીના આ પડકારથી ડાવરાના જીવાનડાઓની છાતી કમ-
કમવા લાગી ને સહુ ચાંચાજીના સૌર્ય ઝરતા વદન સામે, એકી
ટશે નિહાળી રહ્યા. અને ચાંચોજી પણ ધરતી ધમધમે એવાં
પગલાં ભરતો ડાવરાને પગે લાગી ઉપડ્યો.

૨

આહી કુંગરાઓમાં સાવઝના પડકારા ગાતર ગાળી નાખે
એવા પડજદા પાડી રહ્યા છે વનવન વીંઝનારા એ વનરાજોની
દારમી ત્રાંડાયા વગડો કપી રહ્યો છે. એવામાં ચાંચોજી કાંઈ
સાત હથાને સોધતો સોધતો એક ભેખડેથી બીજાએ ને ત્યાંથી
ત્રીજાએ; એમ લમી રહ્યો છે. આમ આચડતાં આચડતાં એક મોટી

કાળમીઠ છીપરાળી ભેખડની ટાઢી રમણુમા એક સાતહથો, કેસરીયા રંગનો, પુકાડા મારતી વીકરાળ મુછો વાળો, દાખડા જેવી આંખો વાળો, લબ પુછો શાર્દુલો મા લુ કરીને ધોરી રહ્યો છે. એમાં ચાંચાણની નજર આ કકુવરણા પર ગઈ; ને ચાંચાણ થંબ્યો.

ઝડપ ધ્યાનમાંથી નાગણુને જેચી ને સુતા. સાવઝ માથે ધા મેલવા તૈયાર થયો. ત્યાં વિચાર આવ્યો કે:—“મિચારા વનરાજ પાસે ક્યા હથીઆર હતું? હથીઆર વગરનાની સાથે ક્ષત્રિય બચ્યો તરવારથી કાઢ દી ખેલે નહીં. સુતેલા માથે ધા કરે નહીં. એ તો પકકાર કરીને સામેા થાય.” આ વિચાર આવનાજ તેને તરવાર ફેંકી દીધી ને પોતે સાવઝથી બાર હાથ છેડે ઉભા રહી પકકારો કર્યો :—

“બબડદાર! વનનાં ધણી! ચા માટી ઉડ.”

મીડી નિંદ્રામાં બાર બા’દશાહી માણુતો સાવઝ, ચાંચાની સાવઝ રોકી ત્રાડ સાંભળતાં બગાસું ખાતો ધમધમ કરતો ઉડ્યો. દોઢ દોઢ હાથ લાંબી કેસરી કેશવાળી ચાંચાની લાલ આંખો જોઈને ખડી થઈ ગઈ, ને ચાંચા મર્દ ઉપર :તરાપ મારી. જેવો સાવઝ પોતાના અંગ પર આવ્યો તેવોજ ચાંચાએ પોતાના વિશાળ પંજાથી સાવઝનો થાપો ત્રીલી લીધો; ને સાવઝના બેવ પંજા કડેડાવીને મળણુત પકકયા. શાર્દુલો ખીમણો ને વગડો ધ્રુજે એવી ધારમી ત્રાડ નાખી, ને ગુફા જેવું મોઢું પખતું ઢડું. પણ બગવાન ચાંચાએ કાઢ પુલદડો ફેરવે એમ એ સાતહથાને વળાંકે લઈ ચકરીયે ચડાવ્યે. વનનો ધણી ચાંચાનું બળ માપી ગયો; ને મંડયો પછાડીવું ખાવા, પણ બહાદુર ચાંચાએ સાવઝને કનડી કનડીને લોચ કરી નાખ્યો. સાવઝનું બળ જ્યારે થાળે પડયું; ત્યારે ચાંચાએ સાવઝનું મોઢું પોતાની બગલમાં દબાવ્યું.

ને જેવ પંજ એક હાથમાં મજબુત પકડ્યા એ કેસરી-
મિંદ આ નર કેસરી આરણ બકગ જેવો થઈ ગયો
ચાંચાના લોહા જેવા શરિર હાથર પશુ લોહીની ધાગ્યો ચાલી
જતી હતી, પણ વીર પગારે એ ન મજબુતતા સાવજને હમર-
ડીને ગામ તરફ ચાલવા માંડ્યું.

૩

ગામ વચાળે ચાચો વનગજને વમડનો ચાલ્યો આવે છે.
પાછા માણસોની મેદની ખીતી ખીતી આ કાલક જોતી આવે છે.
સાવજ રજુ બરાડા પાડતો દિશાએ કંપે એવું માગરજી દરી રહ્યો
છે. ગર્ભવતી સ્ત્રીઓના ગર્ભ ગળી જાય એવા હાકોડા દરમાન-
મદમા સભળાયા. ઝાંઝે જાણ્યું કે ચાચો આવ્યો. આમ
ધારીને સૌ હિમા થઈ ડેખીએ આવ્યા. ત્યાં તો ચાચો સાવજના
કાન આંધળનો ડેવી પાને પડેલ્યો. છેડે બારોડ હોમો હોમો જોઈ
ગયો હતો, ચાચાના આ રોષ પર તેની છાતી ધ્રુવાઈ ગઈ હતી.
ત્યાં ચાંચાએ, બારોડને જોઈ પકારો કર્યો :—

“હે બારોડ ! હે, આ માત હશે કેસરી સાવજ ને માધી
જો એની લબાઈ. ઝાંઝી હશે તો વળી દાખડો માથે પડશે ”

રાવજીમયા જેવા સાવજને જોતા, ને ચાચાનો પકારો
સાંભળતા, બારોડની તો ખીચડી ઢીલી થઈ ગઈ. શરિરમાં તડયો
પરમેશો છુટવા, તે વખાણ કરતો બોલ્યો —

“વાહ ! પરમારનો વશ વાહ ! વાહ ! ચાચાના વાહ ! બાપ !
તારી માતાએ તો તને જ જણ્યો છે. મોટા ડીઠ પકડીને બાપુ
પુકનારા ક્ષત્રિયો તો આ કુળજગમા ધણાય રખડે છે. પણ
બાપ ! કાચણીનું ધાવણ ઉઠાવનારે તો આ અખ્યે તને આજ
જોયો. બાપ ! ચાંચા સાવજને, મેડા માથે મંતાઈને પીજલેડે
મારનારા તો રાફા ધણાય બેવા. પણ ચાંચા ! તું તો :— ”

નર પટાધર મરદ મુછાળો
 લંબ બાવડલે શુર છોગાળો.
 ચાંચા! તું બંકો બજરંગ
 તું પડકારે ધન્યે ત્રેહમંડ
 બાપ! તું ઉજળ પરમાર
 માથે રાજપુતી વરનાર
 ચાંચા અવનીમં તું એક
 વટવાળીને રાખી ટેક.

બાપ! ચાંચા!! બાજ તો તને એક છાતી ફાડું ફાડું
 થાય છે. અવનીમાં તું જેવા મરદ પડ્યા છે છ નેતાં આજ
 દેવું દામ નથી રે'તું. આજતો:—

ચાંચા! રખ્યો વેણુ કેસર ઝલ્યો કાન,
 ચોંચ્યો પરમારા ઘણા હવે રમતો મેલેરાન.

બાપ ચાંચાજી! દેવકુળના દેવ અવતાર! માનવ કુળના
 શૌર્ય દિવડા! વેંણુ પળ્યું. ને હવે એને વગડા મેચો કરીદે બાપ!
 મેચી નથી નેણું જતું.

શૌર્યથી હથકાતા ચાંચાએ ઝડપ સાવજને પાછો ખેંચ્યો, ને
 સૌના આશ્ચર્ય તેમજ “રંગ રંગ”ના પોકાર વચ્ચે; ચાંચોજી સાવજને
 પાછો જંગલમાં મુકી આવ્યો.

પુર્વના પ્રતાપી પરમારોના પ્રખર તેજની આ શૌર્ય કથા,
 શું ભારત વર્ષના શૌર્યવંતા હવનતી, અને વડવાઓની હવન
 છતી જાણવાની એક અનુદય કળાની રચના રેખા નથી ચતાવતી!

આજે શૌર્યની પરિધા દરીને ક્ષાત્રવટ માખનાસ ખારોટો
 આધમ્યા છે. તેમજ એજ પ્રતાપી પુરુષોના સંતાનો પાસે દોઢ

હાથ જોડતી પશું જમિન રાજ્ય સત્તા એ નથી રહેવા દીધી.
આખરે એ વીર-પ્રજ્ઞાનું; ત્રણ ફદીઆનું પસાયતાપણ કરવામાં
અને રખડી ખાવામાંજ અધઃપતન મધ રહ્યું ॥

ઓ ભારત વર્ષના ભવ્ય ભુતકાળના વીર આત્માઓ ! જાગો
જાગો અને તમારા પુત્રોની કૃષ્ણ દશા પર; તમારું તેજ વર્ષાવી
તેને પુનઃ સચેતન કરો.

જતયડાનો ધા

હુસન ને નાંધણુ બેય બાઈ. જતે મીયાણાં પાંચ દશ માણસો સહને પાંચાળના ગામડાઓમાં ચોરીયું કર્યા કરે. આવતા જતા કાંઈ 'એકલ ડોકલ' ને છુટતા કરે નાના નાન ગામડાઓનાં ઠેર માલ વાળી જાય. અને વખતે ગામમાં પણ ખાતર પાડી જાય. આવા આ જોધ જેવા બેય બાઈઓએ 'ચોટીલા' ને પણ કનડવા માંડ્યું.

એકદી' આ બેય બાઈઓ; ચોટીલા પાસે આવેલ 'દુધી' ગામ ઉપર ઉતર્યા; અને જામતી મધરાતે, પાદરમાં આવેલ એક ચારણના નેસમાં ધુસ્મા. ધરમાં ચારણ એકસો હતો. જાતી માથે હાથ મુકી નીંદ્રાડી માણી રહ્યો હતો. એવામાં આ મીયાણાના સંચર તેને મંજગાયો જાગ્યો. જોયું તો કાળમુખા મીયાણા પણ ચારણ રહી ન યાચ્યો ને પડકારો કર્યા. મીયાણાંએ ચારણનું ડાચું બંધ કરવા તેના ઉપર ધસ્યા એકલા ચારણે ધડીકતો મામી ઝપટ લીધી, પણ જમના પાડા જેવા મીયાણાંએ તેને પાંચવડીયે બાંધીને કાડીમાં પુર્યો.

ચારણના ધરમાં તો જોઈ રાંદલમાં દડીયું શદતાં હતાં, તોય થોડા પછાં કામ, એકાદું રૂપાનું ધરણું, ને બીજી કાંઈ એવું મટર પટર વિગેરે સહને મીયાણાંએ ભાગી ગયા.

સવારે પાડોશના વાડાંવાળા મીલધારીયો જમ્યા; ને ચાર-
જનો કંઠડાને સાદ સાંભળી તેના નેસમાં આળ્યા. એયું તો
કોડીમાં ચારણ કાણીયું ઉછાળી રહ્યો હતો. સાંજે ભેગા થઈ
ચારણને બારો કાઢ્યો, ને ચારણે પોતાની વિતત વાત રજતું
ગજ કરીને ઠહી. અને એજ ધડીએ ચોટીલાના દરબારો પામે
ફરીવારે જ્યા પોતે સાજાં થયો.

. X   X   X   X

1,

ચોટીલામાં દરબાર જોડા ખાચરની ડેલીએ ડાયરો જમ્યો
છે. લુણા ખાચર, જીવા ખાચર, બીજા પટગીરો, ધાધસો,
વિગેરે અલક મલની વાતો કરતા બેઠા છે. માળવી અપીણના
લાલ કમુંબા ધોળાઈ રહ્યા છે. રોરડીના રસમાં કેળવેલી બજારના
કુંગા પુંઠાઈ રહ્યા છે. એક બીજાને ધોળેને જોળે કમુંબા આપતા
“ભણેં મુરજ નાથની ધરાઈ, આટલો તો લઉંનીઓ” “હા રંગ
છે મુરજના નામને ચડ્યા જેટલા અમલ મેં તે કાણો વધારે?”
આમ એક બીજાને કમુંબા પાઈ રહ્યા છે. આ દાણે એક બંધાણી
ગઢવો પણ જોળસો કરતાં ગળ્યાં:—

‘ બલે! કમુંબો બલે!

અમલ પીઓ કકકરો, માતા ચાં જા મલ
પુરણ હારો પુરયો, જળ મારે જેમલ.

આધો ચણેં અમલરો, ખુમાં મરદારો ખાચ;
ગોળા ગળે ગોલકાં, લગરીયે નહીં લાજ.

અમલ શણેં શવતેં, અમલ શુરા ખાચ;
લુણો લોજન નાર કુસારજ, લાંબર અમલ કહાય.

બલહારી બંધાણીઆ, શુઠા ને ગરવા;
હાલે તઈ ચટામટાં, પણ માલીકાર અંનરવા
પીપી ઘણેરો વલહા, ભર ભર તાંસળીયાં;
થારો પીપા મેં શીલશાં, કર કર કાંતણીયાં
કાંતણુ પીજણુ જે કરે, નાંદારાંરી નાર;
મારો પીપો મેં શીલશાં, મરજાસાં સમહર પાર.
સોપ્રીડારી નાર, નત ઉઠી ઝધડો કરે;
તાશ ને તું વાર, મારાને પીધે સરે
પોઠે તઈ પલંગપર, ઝુંગ જેતરો માફ;
માવે અમલ આરોગતાં, તીન હજાર તલાક

“રંગ છે ગઢવા ! રંગ છે અમલરા બંધાણીને. તીન હજાર તલાક એક માવે મેં તો.” ડાયરમાંથી એક કાઠી ખોતી ઉડ્યો. ગઢવે ધોળલો ગટગટાતી બીજો કચો. ને વળી વાણીને વેતી મુકી:—

હેતુ, મૈત્રી, મોળતી, મેળા, વેળા, માફ;
માવે અમલ આરોગતા, તીન હજાર તલાક
આકુ વટણુ ભોગ પંચ, શુરા હંદા દામ;
કાયર ખડગ ન વાવરે, વેશ્યા ન દેવે દામ.
ગઢે સોઢે કંગરા, હથીયાડમાં દાલ;
સાદામાં અમલી ફરે, જેમ મોતન મેં લાલ.

ગઢવે બીજો ધોળલો પણ ગંગા જળ ઘેઘા ઘેઘલો જેમ ગંગાજળ પીવે તેમ અગબો, પાછી ડાયરે તાણુ કરવા માડી ને

વળી એક ધો નધો ગઢવે લીધો, “ અઠ્ઠે અઠ્ઠે ” કરીને ખોંખારો ખાતાં, વાણી વાજરી:—

છવો ત્યાં લગ ભરપીયો, મેળા સમેળા હોય;
પછી દેશે ટણકડાં, ભર્યા ન ઢાળે ઢાય.
અમલ પીયો પ્રિને કરી, ખોંખારો પડકાર;
ઢાંટો આણેાં શુરનો, ઢાંઈ હુણીયે હજાર

આમ ઢસુંબાની રેલ છેલ થઈ રંહી છે. એક ખીખને સમ મગરા દેવાઈ રહ્યા છે. ત્યાં દુધેલીના ચારણુ ડાયરામા આવ્યો. અને ચારણુ પર ડાયરાની નજર પડતાં, બે ત્રણ જથ્થા બોલી ઉઠ્યા:—

“ આવો, ગઢવા આવો, બણેં કરીસેં રેતાં મો ખા ? ”

ચારણુ કહેવા જતો હતો; ત્યાં જોડા ખાચરજ બોલ્યા:—

‘ આતો દુધેલીના દેન, આવો આવો, દ્યો ઢસુંબા દ્યો ’

લાગ ભેષ ચારણુ તીર ફેર્યું:—

“ લઉરીયા ઢસુંબા દરબાર! ઢસુંબા તે કંના લેવા । ”

ડાયરો ચર્મકયો એક ધાધલે કહ્યું:—

“ કમ બા ! કાંઈ દખ લાગ્યું તો નસેને ! બણેં આવું સખગ ભણુતોસાં ચારણુ ! ”

“ માયે ધણી નઇ, તે દખતો લાગેજને ખા. ” ચારણુ ઉભા ઉભાજ કહ્યું

“ તઈ અમને મુલા જાણ્યા એમ મદવા ! ” એક કહ્યું.

‘ તમ દુનને કાણું ? બંધું’ ધણી જવતા હોવે તો ચારણના ખોરડપર આવો મજબબ ઉતરે ! ”

“ કાણું હુવો છે મદવા ! જરા ધીરપ રાખીને તો કે ”

મદવો હેઠો બેઠો ને બોલ્યો:—

“ ખાપુ ! આ હસનીચોને નાંધણીયો કાળી રાતે આવીને મોળા ધરમાં મજબબ ઉતારી ગીયા. આ મરિબના ધરણાં તો વહી ગીયા પથુ રોટલાય લેતા ગીયા. તમું જેવા અમાણું માથે ધણી ને આ કાળો મજબબ ઉતરે; તઈ તો થઈ રીયું. સુરજના વંશમાં ઠાક ફેર પડ્યો ક’વાય ”

“ હાં, હાં, મદવા ધીરો થા. હં ઝાલકીના તે કેટલેક જાણે ! આજથી ત્રીજે દી’ઈ બેપને નાં ગુડી નાંખીયે તો અમારા માથે સુરજ નાથની ધરાઈ. રાંડનાએ ઉપાડા લીધા તા. ” જેઠા ખાચર પડકારી ઉઠ્યા ”

ચારણનું હૈયું હરખાણું ને બોલ્યો:—

“ હો તો દરબાર તરો ? દેશમાં ક’કા વાગે. ”

x

x

x

x

ખીજેજ દહાડે દરબારે વાવડ મેળગ્યા કે હસનને નાંધણી પોતાના માણસો સાથે ‘ સાંઢીયું’ના માળા’માં રોકાણા છે. તરતજ કપો પડકારો ને માણુમ થઈ ગયું ત્રીમ બેયું દેશજી, ધ્યાંજી, ખાનજી વિગેરે શૂરવીર ગરાસીયાઓ ને સંધીઓ પથુ

મેળા દતા. એટલે જોડા ખાચર આ વાર લઇને ચડ્યા. ને સમડે મમડે ઘોડા તગડ્યા.

જ્યાં સિંદડીના માળા પાસે વાર પહોંચી. ત્યાં ધાર ઉપર મેકેલ ' નજરીયા ' એ મીયાણાને ચેતવ્યા, ને તરતજ સૌ ત્યાંથી ભાગ્યા. દરબારે પણ વાંસે ઘોડાં તગડાવ્યાં.

મીયાણાના માત્ર દસબાર જણજ દતા; એટલે આડા અવળા નારો, ને સંતાતા જાય. ઘોડાને આંખવા દીધે નહીં. જોડા ખાચર પણ કેડો મુકે નહીં, આમ કરતા કરતા ઇ મીયાણા ' કાંધાસર ' ની સીમમા થઇ ' રાજવાડ 'નો માથે ઉતરી, ' વળાંકીયાના માળે 'થી આડા ફાટી, સીધા ' અનળગઢ ' ઉપર લંબાણા. આટલા માળામાં મણાં ખરા મીયાણાના જણુ છુટા છવાયા પડીને સંતાઇ ગયા હતા માત્ર હમન ને નાંધણુ બેય મોવડી દોડ્યે જતા

આ બેય લોકડા લાઇ ઘોડાંઉંને આંખવા દીધે નહીં, લોકાકીયુ' લેતા જાય. જામમીના લડાકા કરતા જાય ને આડ ફેરે ભાગતા જાય. વાંસે ડાયરો પણ કાચે. પણ કાં મેસે નહીં ને લાગ્યા વાંસે. બાવી રસાકસી જાગી, ત્યાં બરોબર ' અનળગઢ ' ની ' અધોળ ' મા મીયાણાં પહોંચ્યા; ને વારને ને મીયાણાને ' નજર વેંત ' થઇ મધું.

આ દાણું એક ખેતરમાં પડખેનાં ' નાવા ' મામનેા ગોખર રખારી શાળા ચારે. દરબારે તેને જોયો. મીયાણાં પણ ઇ ખેતર પાસેથીજ નિકળ્યા. દરબારે હાકમારી:—

“ જો લણું દે, દે. તારો બાપ લાંચુ જાય. રોક રોક આડો પડ. ”

પડકારો સાલળતાંજ :ગારીએ ફેડેથી ‘ જતયડુ’ છોડ્યું. અને શેર જેવડો કાળમીઠ લોઢણીયો પાણો જતયડામાં ચડાવી, ચકકર ચકકર ચાર આંટા ફેગવી ધમધમધમ કરતો ધા વેતો મુક્યો આવતાને ચોંટયો દોડતા હસનની ‘ પાટ’માં. ધમ દધને દોડતો હમન ખેસી ગયો ને દોડતા નોંધણુને કીધું:—

“ એ ભાઈ! હવે અદલાખેની આલ્યા રખારાએ મારા તો પુરા ફરી નાખ્યાં. જો આ પગ તોડી નાખ્યો. ”

“ તારી માનો રખારો ” આટલું કહી નોંધણે રખારી સામે જમમીવાળી કાળમખીનો ભડકો કર્યો, આવતાકેને ગોખરની છાતીમાં. ધડીંગ દધને ગોખર દોઢ હાથ ઉઘળી પડ્યો અને નોંધણુ પોતાના ભાઈને ખભે ઉપાડીને ભાગ્યો.

રખારીને પડતો જોઈ ડાવરો પશુ ખેતર તરફ વળ્યો. અને પાટા પીંડી કરવા ધડીક રોઢાણું પશુ આખરે ‘ ગોખર’નાં તો રામ રમી ગયા તરતજ એક માથુમને તેનું મકું મંભાળવા શેકી; પાછા પોતે એ ખેવ ભાઈની વાંસે પડવા.

નોંધણીયો રાણીયા ગડખે’ જઈને બરાઈ બેઠો. દરખારે ઘોડાં ‘ પાટી’ લીધાં. નોંધણુને નાસવાનો કારસો ન રહ્યો; કારણુ ડાવરે ખેવને ‘ ખેવડી’ લીધા. તરતજ જમમીની “ સુડીંગ સટાક સુડીંગ સટાક ” કરતી, સમાક્ર મારતી, તાળીયો પડવા લાગી. પશુ દેવયોગે નોંધણુની જમમી બાજુના પાણીના ખાડામાં પડી જવાથી ફરી ગઈ, ને નોંધણુ ચક્ર ગયો ખાલી. લાગ જોઈ આ ડાવરો પશુ એના ઉપર ધસ્યો, ને ખેવ ને ગુડી નાખી પરજે-પરજા ફરી નાખ્યા

■

x

x

x

ફતેહ ફરીને જોઢા ખાચર પાછા વળ્યા. પાછળથી એ ખેવ

જાહનના વેગણુ હેરણુ શમને એમના માધીદારીએ ગોતીને દેન
દર્પા.

+ , + + +

જતપદાનેઃ જા કરનાર, 'નાવ' શામના એ રખારીનો
સગો (પાળીઓ) આજ પણુ જૂતકાળનો એ અણુજાલે ઇતિ-
દાસ હાખવતો ' ધાન અને ' ચોટીલા 'ના માર્ગ વચ્ચે ખડો છે.

+ + + +

ચોગીવામા રાહ જોતો ચારણુ પણુ પોતાના કુટનારનું મોત
માસગી હરખાણો અને પ્રજાની પીડ મમજનાગ શામ ધણીના
જેકારા બોલાવનો પોતાને ગામ ચાલ્યો ગયે

પ્રણય પથે

અને

યુગલનું બળીદાન

(૧)

નાગમદેનુ રૂપ એટલે તો બાડો બાહ. ફાણુ જાણે કંઈ
 ધડીએ જલ્લાએ તેને ધડી હતી, કે સારા સસારમા નાગમદેનો
 જોડો મળવો દુર્લભ તેના રૂપ ગુણ માટે લોક કવિઓ કવતા કે —

નાગમ તારા શરિર, જાણ્યે જીજ્ઞે સુર,
 જળકે મુખકે ગુર, અલખેલા યૌવન તણા

[નાગમદે ' તારા દેહનાં તેજ એટલે સુરજનાં તેજ. વળી તારા
 મોઢા ઉપર તો જોમનના અલખેલા કોઈ ગુર ઝળહળે છે, એટલે
 સુરજનાં કામળતા નથી એવી કામળતા તારા વદન પર છે.]

કામણગારી દેહ, નેણા કુમ કુમ લોળ,
 હૈયુ હૈય હિલોળ, નાગમ મુલ મપાય નહી

(તારી દેહ કામણગારી છે નયનો યૌવનનાં રમથી કકુ વર્ણા
 ખુમારી ભર્યા છે અને હૈયુ તો જોમનના મદથી હીનોળા બાહ
 રહ્યું છે નાગમદે ! લાગ રૂપની કિમત નથી આકિ સગાતી]

ડાળી દનીયાં બધી, પણ નાગમ વાવડેલ નહીં;
એનો જોટો એક, અમને જડેલ નહીં.

[દુનિયા આખી ડાળી મારી પરંતુ નાગમદે જેવી બીજી કાંઈ
સુંદરીના વાવડ ન મળ્યા. એનો જોટો ન જડયો અર્થાત
સુંદરતામાં નાગમદે અએડ છે.]

મીઠી મોહક ચાલ, ઓળા પડતા રૂપના;
નાગમદે નહીં બાળ, આસેથી અપસરા ઉતરી.

[તેની ચાલવાની ગતી મીઠી અને મોહક છે. સૌના તો દેહનાં
પડછાયાં પડે, પણ નાગમદેનાં તો રૂપના પડછાયા પડતા. એ કાંઈ
સાધારણ બાળકી નથી, માનવ કન્યા નથી. પરંતુ કાંઈ આભેથી
ઉતરેલી અપસરા છે, કાંઈ દેવ કન્યા છે.]

નાગમદે ગોરી ઉજળી, સોટા જેવા ચરિર;
અળતા ધીરને વીર, ઇ નજર નખાવ નહીં.

[તેનો વાન ગોરો છે. હિજળો છે. તેના દેહનો ધાટ સીધો
સોટો જેવો છે. એ પ્રમાણુબદ્ધ દેહને બોધ, મોટા પિરજવાન અને
વીરનરો પણ મળી જતા અર્થાત એના રૂપ પર નજર નહોતી
નખાતી]

નાગમદેનાં વેણ, હૈડા સોંસરવા ઉતરે;
મીઠાં એવાં કેણ, બીજે સુણેલ નહીં.

[તેની વાણી એવી મીઠી અને મધુરી છે કે કાળજ સોંસરવ.
પ્રુચી જાન-હૃદયને એટલી ગમે. એટલે એના મધુર વચનો વાંજે
ક્યાય નથી સાંભળ્યા]

કાયા કામળ વેલ, રંજે રીસામણી સાંભરે
વેંતી રૂપા રેલ, નાગમદેના નેહમાં.

[એની કાયા તો કામળ વેલ જેવી છે. તેને જોતાં જ રીસા-મણીનો છોડ હૈયે ચડે. રીસામણીને આગળી અડાડતા તે કોકકું વળી જાય. તેને બીજનો દાઘ ન ગમે, નાગમદે પર પણ કાદની નજર ન નખાય. વળી જ્યાં નાગમદેના રહેઠાણ હોય ત્યાં તો મૈન્દર્યાની નદીઓ વહે, અર્થાત જ્યાં નાગમદે ત્યાંનું વાતાવરણ પણ એવું મૈન્દર્યા વંતું.]

કંકુ ભર્યા પગતળાં, ને ,હીરા રોકાં રૂપ;
માણેક જેઠા નખ સોહતા નાગમ નમાવે ભૂપ.

નમાવે ભૂપ તે લખી, પગઃ આંગળીયો ચંપા કળી,
ફરતી કેસર વણી કળા, ને ,કંકુ ભર્યા પગતળાં.

[પગના તળીયા તો કંકુથી ભરેલાં છે. ને રૂપ તો અણુમુલ હીરા જેવાં. લાલ આછા માણેક સમા તો નખ શોભી રહ્યા છે. જલ્પયે મોટા મોટા રાજાઓને કેમ એ ચરણોપર નમાવી દેતા હોય (એવું એ નખમાં અભિમાન છે—આકર્ષણ છે.) વળી પગની આંગળીઓ તો ચંપાની કળીઓ સમી છે જલ્પયે કુંકુમ ભર્યા હીરા સમા ઊંજળા, લાલ માણેક સમા નખથી સોભતા પગના રૂણા ફરતી કેમરની સુદર કળા કેમ કરી હોય !]

નાગમદેના રૂપ ગુણ માટે તો આવા અનેક દુહા સોરઠાઓ બોલાય છે. આવી રૂપરૂપના પુંજ સમી નાગમદેના બાપનું નામ કાનમુર. જાતનો આવર સામે ‘બેડા.’ ને કચ્છ-વાગડમા કાનમર નામના મામમા રહે. ઘેર દાઘણીઓ જેવી, મદવાળી, બમ્બર ગુચેન લાલ આખોવાળી, તથા આંટા વળ લઈ ગયેલ

શ્રીમદાવાળી ને મણુ મણુ દુધના આઉવાળી જ્યો તો બેસુ
નાગમનેની માતા હતી મરજાપરમા એટલે ન્દાન પણુથી નાગમ
દેના માથે લગના મધગા કામ માજ ઉતરેલા પણુ નાગમદેમા
જેવુ ગપ હતુ, એટલી કામગતા હતી તેટલીજ લોડમાપ પણુ
હતી-નામત પણુ હતી એટલે જ્યો જ્યો બેમોની સાચવણમા
મે રોની દટાળે !

એક વખતે મજમા દુકાન પડયો ઢોર બાજર મરવા મડયા
ખડ નહીં દાણો નહીં પાણી નહીં કાનસુર પણુ આ વખા મા
મપડાણો એની જસો બેસુ તેમા સો ઉપર તો દુઝણી હતી
એટલે આ દુકાન ઉતાગવા પોતાના મે ચાર માથી તારોને લઇ
માથે મંબળો જાન માલ લઇ કાઢીવાવાડ તરફ ઉપડયો અને
આગ્યો ' સરીયાણુ ' ગામને પાદર મરીયાણુ ધમ્મર પાગાના
પુત્ર નામવાળાનું ગામ કાનસુરે અને તેના સાથી રોએ
મરીયાણુને પાદર પોતાના નમડા નાખ્યા કાનસુરને ધરમા એક
નાગમદેજ હતી પણુ ખીજ આયરો, મેરા ડોડરાવાગા બડોળા
કુટુબી હના એટલે સરીયાણુને પાદર એક ન્દાનકકુ એવુ ગામડ
વમી મધુ આ બધા આયરો મરીયાણુની સીમમા બેમો ચાર
અને ઘી બધુ ગામમા જન્મને વેપારીને દર જાય

સરીયાણુનું પાદર કોઇ મમણુગાર હતુ મુરેય માલ સીમય
મહે સીમડા પીપગા, વડ આમલી જાણુડા વિગેરે ઝાડવાઓની
ધગથા જમેન જણે અમરાપુરી ગામ પણુ સાધારણ મોડુ

સરીયાણુ-સરીધાર, નગરમા ને' ચળ લણુ,
બવગા હાટ બજાર, રજવાડુ રીધે ભંથુ

[માવજના હોમટાથી પડલ । પાડલી સરીધાર । શ્રીધાર]
તી તળાગીમા આવેલ મરીયાણુ, મેગી હાટડીઆને જાનરોથી

શોભી રહ્યું છે. હ રજવાડું રિક્તિ સિદ્ધિ લરપુર છે. શહેરોમાં
સુદરને શોભીતું છે]

સવીયાણું કોઈ ચે'ર, મલકમા યાવું નથી,
કુદરતની મીઠી મે'ર લીલપથી આવું નથી

[સરીયાણું કોઈ અજમ ગામ છે. સારી કુનિયામાં, આવું
કુદરતની મીઠી મહેરબાનીવાળું લીલપથી નીતરતું લીલમલોળ
સવીયાણું મળવું દુર્લભ છે]

સવીયાણું સરીધાર બેય તરોવડ ટેવીયે;
એકે વળુજ વેપાર, બીજે મરમાળા માનવી.

સવીયાણું ને સરીધાર (જ્યાં આવરોના નેસ હતા) કોઈ
અજબ બે હરીફ હે, કારણ કે સરીયાણાના વેપાર રોજગાર
માણસનાં મનને હરે છે, ત્યારે સરીધારની તલાટી, મરમાળી
મેથેરી નામમદના રહેઠાણથી માણસના હૈયા હરે છે—પોતા તરફ
એવે છે.]

આવા અમરાપુરી જેવા સવીયાણાનો માલિક નાખવાળો.
તે પણ રૂપ રૂપનો કટોક જાતનો કાઠી. બાળપણમાં સગ્ન કરેલા.
ચેર આલણુદે નામનો નાર. પણ એકી નહીં. એક બીજાના હૈયાનો
બરોબર મેળ નહીં આપી નામવાળાનું અતર બળ્યા કરે. બસા !
હૈયાના મિલન ન હોય જ્યાં, ત્યાં તો ઉરના બગલાજ હોયને !
એવો ઠણું છે કે —

મવડે માળો ન ઘાલીયે, લીંબડા લે'રે જાય,
એક કળેડાં એકતાં, ઉશમાં લાગે લાય

[મહુડાના ઝાડપર માળો ન હોય, અને લીંમડા પશુ વાયુની દેરોમા દિસોગા ખાય, એટલે ત્યાં પશુ માળો ન ટકે એવી રીતે કળેડાની ભેડ ભેડતા એક બીજના હંયામા હોળીયો સળગે. આ દુરો ગુ' આજના રૂઢીના ગુવામ બનેલ પાગળા સમાજને ખામડા નથી રોકતો ?]

મતો ઘોડા પશુ દુબળો, નગર બલાં પણ દુર,
નાનો જેનો નાવતો, તેને દુઃખ બરપુર,

[ભત્રવત ઘોડા હોય પશુ દુબળો, સહેર તો મણિય સારા
કાય પશુ છેટે. પછી જુવાન તો ચારો પણ ખરે ટાણે નહાનો
એ બધાં ચાકમના ? એના હૃદયમાં તો દુઃખડા બરપુર ભર્યા
હોય]

સરખી હેધી નોં મળી, મળ્યાં કળેડા જુત,
જીવતાં જંદગી બળી, આ તસારે મુખીયા

[સરખે સરખી જેને ભેડ નથી મળી, એવા કળેડા મુગ-
લોની જંદગી તો જીવનાજ રાખ થયેલી બજવી]

બળદનો ગુણ તો ગયો, (કે) ભેડ કળેડાં જુતો,
મરદનો જુલુતો ગયો, (કે) સોડ કસોડા સુતો

[નબળા બળદ સાથે સારો મળદ મા અપલખણા બળદ
માથે સારો બળદ ભે ભેડવામા આવે, તો તેનો ગુણ નાશ
તેમ કસોડે મુવાથી મરદનો ગુણ પણ નાશ પામે]

નાજવાળાનું અને આલણદેનું પણ આવુજ કળેડું હતું.

(૨)

એક દી સરીધારના નેસડાઓમા આયરોની હળમત કરવા, નવીવાણુનો વાણુદ આગ્યો સૌનાં વતા કરી રહ્યા પછી નાગ મહેએ નખ ઉતરાવ્યા નાગમહેનું અથગ રૂપ જોઇને વાણુદ ચમક્યો મોતી જેવા નખ નીરખી વાણુદનું તો ખસી ગયું. નાગમહેના સૌન્દર્ય પર તે નજર ન ઠેરની શક્યો. તેની હલકી આખ્યો મળવા લાગી નખ ત્રહને તે ઉઠ્યો ખસાર આવી નાગમહેના નામ વિગેરેની દક્ષિણ પશ્ચ મેળવી અને હરખાતે હૈયે તે ગામમા આવી મીધો નાગવાળા પાસે ગયો નાગવાળાએ કહ્યું—

“કેમ એલા ! કદાણે ?”

હળમે કહ્યું—

‘બાપુ ! એક વાત કહેવા આવ્યો છું આપણી સીમમા સરીધારના પડચારે કચ્છના આયરો નેસ નાખીને પડ્યા છે એમા એક કાનસુર નામના આયરને ત્યાં એક સોળ વર્ષની નાગ પદ્મણી રોકી, નાગમહે નામની જુવાન ઉઠકરી છે. પશ્ચ બાપુ ! એના રૂપ ! એાદોને અથાગ, ઈ સુદગીની જોડી પશ્ચ ન જડે

ઠાળી હુલસને કટેસરી, ઠાપડ લીધુ કાચ,
સુરજ સાથો સાથ, બાણુ ચલાવ્યો નાગમે.

બાપુ ! આવા અમામ એના રૂપ છે,

નાગવાળો એક ખ્વાને સાંભળ્યે જતો હતો. હળમે ફરી કહ્યું :—

“બાપુ ! એની મદભરી હાલ્ય, એની આખ્યુ ના તેજ. એના

૩૫ના ઓજાર્યા. એના પુલ જેવા લીસા હાથ આપુ' કપાય થાગ નથી. આ એના નખ તો જુવો! જણવે હીરાના કટકા! "

નાગવાળાએ નખ હાથમાં લઈ કહ્યું —

‘આવી રૂપાળી છે એમ ? મું’ પરણેલ છે ।’

હજમ—

‘ના બાપુ’ ઇ મે નથી પુછ્યું. પણ લાગે છે કુવારી. ’

થોડી વારે નાગવાળાએ તેને વિદાય કર્યો અને મ જે પોતે બણી હણી ‘મુળકા’ થોડીપર અરવાર થઈ, મુળકાને નમવતો નમવતો આયરોના નેસ તરફ આવ્યો.

નાગવાળો પણ જુવાન હતો. રૂપાળો હતો તેરી સુદરતામ ગીર્ધ ઝગદગતુ. તેના મોઢાની પ્રચંડ ‘અગત્યા કાષ દેવ જેની લાગતી નાગવાળાની સુદરતાનાય પણ બધે વખાણુ થતાં.

ધરણી મંડળ મેહ, આસામંડળ વિજળી,

એમ નારીમા નાગમદે એમ નરામા નાગદો.

[ધરણીનું રૂપ વરસાદ છે ગગનનું સૌન્દર્ય વિજળીને અમકાર છે. તેમ નારીઓમાં શ્રેષ્ઠ નાગમદે છે અને નરમાં હૃત્તમ નાગવાળો છે.]

આયરોના નેસ તરફ નાગવાળો થોડી નમવતો નમવતો આવ્યો. પાણી ભરીને નાગમદે નેસમાં જતી હતી, આ થોડાવાળા જુવાનને ભેઠ તે થંભી. નાગવાળો પણ સ્થિર નજરે નાગમદેના નમણાં રૂપને નિરખી રહ્યો. આખ્યો મળી. નાગમદે પ્રેમ.]

“હામનિ જ્યે મુદમક ગર્ષ ચિત્ત,
 હો ઉન કે સુ ચમક લગી
 હોત નહીં વિરહાનન્દ ઉદિત,
 પ્રેમ જરીક જગી ચિનગી ”

[મનનમાં જેમ વિજળી ચમકીને છુપાઈ જાય, તેમ નાગમ-
 દેની નજર નાગવાળાના હેવાને બેટી પાછી વગી મધ, શરમાઈ
 મધ, આંધી બનેના હૃદયમાં ઝણઝણાતી ચાંચ અને આ પ્રથમ
 દ્રષ્ટીએ વિરહાનનતો ન પ્રગટ્યો પરંતુ પ્રેમની આંધી ચિનગારી
 જથી]

‘આવે જાણુ’ આવે આજનો જમાન સુપેકા પાવન
‘સાદ ગીવાં.’”

ચરમાંથી ધડકલી સારી ખાટના પર પાથરી દીધી. અને
નામવાળાને બેસાડ્યો. નામે કહ્યું:—

“તમારે કાનભેરમાં દુકાળ પડ્યો છે !”

“હા આપ! તરૂંજ આઉ આવું પડ્યું ને.”

“એમાં શું! આતો તમારું જામ છે.” નામવાળાએ
પોતાની ઉદરતા દર્શાવી. બીજા આવરોએ પણ નામવાળાના
વખાણ કરી નામને નવાજ્યો.

કાનમુરે, ઓમરીની કારે ઉભી રહીને નામવાળાને નિરખતી
નામમહેને બેસાવી, અને કહ્યું:—

“બીન! જા કુંદીના દુધનું તાંસળું ભરી લાખ.”

નામમહે બેઠરકું લઇને વાડામાં ગઇ પામર છોડી, કુંદીને
ઝોકારી, પારહો ચડાવી, દોવા બેડી થોડી વારે બેઠરકું અને
તાંસળું લઇ પોતાના બાપ પાસે આવી. કાનમુરે તાંસળું ભરીને
નામવાળા મામે ધરું. નામવાળાએ એ થોડી મેમાનગતી સ્વી-
કારી, અને દુધ પીધું. કાનમુરના અગ્નિ આગ્રહને વચ્ચે લઇ
નામવાળાને એવાં ત્રણ તાંસળા દુધ પીવું પડ્યું. થોડીવારે
નામવાળો ઉડ્યો. અને જતી વખતે પોતાની સીંમમાં વસવાટ
અદક્તો વેગ માફ કરતો ગયો. આથી એ આવરોનાં હેમાં હર-
ખાણું. નામવાળો પાછો થોડી નચવતો નચવતો ગયો, કેવું
શુભાવીતે ગયો, હૃદયમાં કંઈક સ્વાંપીતે ગયો, નામમહેની પણ
આવીજ દસા થઇ.

(૩)

નાગમહેના નેસગામા દિલને ચુમાવી નાગવાળો પોતાના મોઢે પહેાવ્યો, આલણુદે આ. ની. કર્યા નાગજ જેવી આલણુદે ને કર્યા હંનાસો સમી નાગમહે.

હલ હલ આગો નાગ, નાગમહેના નેમ્મમાં;
હેયે સંળગે આગ, આલણુદેના નામની.

[નાગવાળો નાગમહેના નેસગાં હલ્યંતા હલ આગ્યો પથુ ઘેર પોતાની આલણુદેને જોતાં હલ્યગાં જળતરાઓ થાય છે.]

મને કમને ધડીક આલણુદે સાથે વાતો કરી છુટો થયો. અને અગાથીમાં જઈ એકલો સુતો, પથુ હિય ક્યાંથી આવે ! ધવાયેલા છગરના આદમીને સ્વપ્ને પથુ હિય ન હોય !

નેણું નીંદરડી નહીં, નગ્નમા નાચે નાગમહે;
શતું વસતી થઈ, છુગના જેવી નાગને.

[નયનોમાં નિંદ્રા નહોતી ધરણ કે નયનોમાં તો નાગમહેની નમણી પ્રતિમા રમી રહી હતી. આપી નાગવાળાની રાત્રીઓ આકરી થવા લાગી ચુગના જેવી લાંબી થઈ પડી.]

બીજાને બાણું, લાગે તોયે લથડીયે નહીં;
નાગમહેના નેણું; થટડું તો ઘાયલ થયું.

[બીજાના તીર લાગે, સરિર પર બાણોના વરસાદ વરસે— પથુ કગલું પાણું ન જરીયે. પથુ આ નાગમહેના નગ્ન-બાણથી, આણું દૈવું માવલ થઈ ગયું.]

નાગવાળાની સ્થિતિ કાંઈ જોવી તેવી નહોતી—

હન હન સવાયો સાસરે સાજણ તારે રનેહ,
સભારે હેડાં બળે વળુધે વિરહે સુખીયો.

[દિવસે દિવસે સજણા (બહાનાં) નો રનેહ સવાયો સાસરે છે. અને તેમ તેમ દેયાની આગ વધતી જાય છે એવી રીતે વિરહમાં નાગવાળો વળુધી રહ્યો છે.]

ગોરી તારા નયણુમા, અવગુણુ એકે બણાહ;
હિર લાગનાં શિયળાં, હહે વિદેશે મર્યાહ.

[હે સુન્દરી ! તારા નયનનો એકજ અવગુણુ એવો છે કે, જે બણા અવગુણુની ગરજ સારેછે, તે એ કે તારા નયન-મર દેવામાં લાગે ત્યારે તો ટાઢા પથુ તેજ બાણુ, વિરહકાળ વખતે કાળજી કારી નાખે છે]

નાગવાળાની આવી દશા થઈ. તેના નયનમાં નિદ્રા ન આવી. એન ન પડયુ. નાગમદે નેણાંમાં નાયવા લાગી. ધ્યાનને આમ પડખા ફેરવવામાં આખી રાત ચાલી મઈ. સહવારે ધ્યુ, ધ્યાનમાં જોયો. હેડો અને પાછો ધોડી લઈને આપરોના નેસ્સે તરફ મથ્યો. આવરો બધા 'પહરે' ગયા હતા. નાગમદે ફળીનું વાસીદું કાઢતી હતી. ત્યાં આ ધોડી વાળા જીવાનપર નાગમદેની નજર મઈ. નાગવાળાને જોતાંજ નાગમદેનો હાથમનો સાનરણો, એમને એમ સ્થિર થઈ ગયો હૃદયમાં ઝણઝણાટી થવા લાગી. નયનો નીચાં ઢળા ગયા. ચકિતઓ સરવા લાગી બાન ન રહ્યું. નાગવાળો પથુ નેણે નેણુ ઠેરવી સામેનાં કુંગરાઓમાં જતો રહ્યો. નાગમદેના દેયામાં કોઈ દી' ન અનુભવેન પીડા થવા લાગી. અથવા શું કરે ?

(૪)

વડત્ત હેઠળ વાગ, હાથેને દિલેળા કરે;
નાગમદે નાનું જાગ, 'લેડા'ની પાણીડ ભરે

નમના પદોરનો વખત હતો વડત્તી ધાથી દોષી નેન
વડવાળી વાવે નાગમદે પાણી ભરી રહી હતી. વડત્તી ધરામાં
પંખીડાઓ મીકા ગાન માંડ રજા હતા આજ સમયે નાગના
જાળાની ધોડીનો દણુદણુટ નાગમદેને વારમાં પાણી ભંગત
સંભળાયો. હાથમાં રમી રહેલા નાગને જોવા તે બહાર આવી.
જોયું તો, પોતાના દેવાનો હર એક બીજને નિરખવા મધ્ય
ગ્રુથ બનેલા આબડીઓ એક થઈ. નાગવાળો ધોડીપગથી લેડો
ઊંતરી નાગમદે પામે ગયો

નીચું જોઈને ઉભી રહેલી નાગમદેનું કડુ તને પકડ્યું. નહિ
કાંઈ શક્તિએ પકડાવ્યું કંઈક જુગીને મીસી વાતો નયનોની ભાવ
ભરી રમતમાં થઈ ગઈ પણ સ્ત્રીઓના સ્વભાવ પ્રમાણે ગમવાળા
નાગમદે મુખથી કશું ન કહેતાં નયનો દ્વારા પોતાનું અંતઃ વાક્ય
કગની ઉભી રહી. સુમટ નાગ વાળો એ નયન-શર ન ગીલી શક્યા.

નયણુ જાણુ નારી તણાં, તીણા ખમે જિકેાય,
પંડિત નય સુંદર બણે, હું ભવિકારી સેવ

નારી-નયણુ વેધિયા, લાગ્યાં અંતર, બણુ;
તવકો સુમટ નહીં તિથે, સાહુમા મડે પ્રાણુ

[નારીના નયનથી વડકાનો પાવન થયા જાતું-ગેરો સુમટ
પુર્યો જોઈ હોય છે કે જે પોતાના મનોબળ રૂપી દાંત્રથી એ
નયનશર ગીલી લઈ, રહામી શક્તિ ખરચે]

વાળા નાગ ન સહી શક્યો; તેને કહ્યું —

કાળજીડું કપાય, નજર નીચી નાખમા,
હૈડું નોં અપાય, વહલે વાળા નાગનું

[નાગમહે! તારાં નેણુ નીચાં ન ઢાળ એ શરમનો બાવ-
મહાર કાળજી ઢાળી નાખે છે એમ મૈનપણે આહો વડ નીચે
ઉભા ગહેતા, આપણા હૈરાં ક્યારે મળશે ?]

નાગમહે વધુ શરમાણી વદનપર શરમની લાતી હવાઇ મધ
હૃદયમા રમતી વાત મોઢા ઉપર તરી વળી નાગવાળા તે કળી
ગયો અને નાગમહેની કામગ દેહ-લતાને પોતાના હૃદય-સરસી
આંખી હૃદયમાં રૂધાતો પ્રેમ એક થયો મધુગ ચુબનથી દિલની
ગાંઠ બંધાણી મીઠી મીઠી વાતો પણ થઇ એક બીજાએ એક
બીજાને આહવાના કેસ દીધા નાગમહેએ કહ્યું.—

“વાળા! મારી સમાજ થઇ ગઈ છે પણ હું નહીં પરણ્યું.
મને મારા બાપની આબરૂ નડે છે નહીં તો દુનિયાની નજરે તને પણ
મારો કરીને સ્થાપત ”

નાગવાળાએ કહ્યું

“પ્રેમ એજ સંસારના ખરા લગ્ન નાગમહે! આપણે
વિકારથી વેગળાં રહેશું પાપ, વિકારને છે, પ્રેમને નથી ”

“હા નાગ! તારાં આ વેણુને સાચાં પાડને પુરૂષ જાતીના
સ્વભાવ ઉપર જાણ્યો. સ્ત્રીઓ તો મનમાં જ ગાંઠ વાળે છે, તે
મરતાય નથી હોડતી. માટે તારાં આ વેણુને પવિત્ર રાખને. ”

“નાગમહે! પ્રેમને જોડાણે એને આ ચિખામણુ ન દોષ!
પણ હું ..... ”

‘નાગવાળો પુરૂં જોલવાં જતો હતો, ત્યાંજ નાગમદેએ તેના ગાલપર ટાંપેલી મારતા કહ્યું:—

“પુરૂં ! નાગમદેનું હૃદય એવું દુષ્ણનું નથી હો.”

થોડીવારે બંને ગ્રેમીઓ ભુલ પડી ગયા.

(૫)

આ પ્રમાણે રોજ આ બંને ગ્રેમીઓ મળતા અને નિર્દોષ વાતો કરી પ્રેમ અનુભવતાં. એક દહાડે નાગમદે વાવમાં ન્હાઈ રહી હતી અચાનક નાગવાળો ત્યાં આવ્યો; વાવનાં કઠિ ઉભા રહી તેને અંદર નજર કરી. જોયું તો:—

“ઉજળાં નિરમળ નીર, નાગમ રૂપ નિચોવતી;
રીયે ન તનડાં થીર, હેડે વાલો નાગડો.”

[વાવનાં ઉજળાં, મેલ વગરના ચોખ્ખા નીરમાં નાગમદે પોતાના સૌન્દર્યનો મેલ કાઢી રહી છે. અર્થાત એ સુંદરી એમાં નાહી રહી છે. પરંતુ ન્હાવાના કાર્યમાં, શરિર સ્થિરતા પ્રાપ્ત નથી કરી શકતું; કારણ કે તેના હૃદયમાં વહાલી નાગનું રમેરણ છે.]

નાગવાળાના જ્વાનમાં મચગુલ બનેલી નાગમદેએ જોયું જોયું તો પોતાનો દિવાસમ. પણ તરતજ તે કુરમાંણી. અને બોલે:—

“પાલવકા. ચેરીયે, ઉજળા ઢાંકીયે ઊર;
કાંઈ નજરનાં તુર, નાખી રીયો નાગડા.”

(નાગ ! જરા પાછું જોઈને (અહીં સ્વભાવ છે) હું

પાલવ પહેરી વહિ મહારં શરિઃ લાડી લઉં તુ ઉમો ઉમો તાગી
નજરના તેજ શા માટે નાખી ગલો છે ?—અમ ન્હાતી સ્ત્રીને
નિરખવામાં તુ જગત સગમનો નથી ?]

નાગવાળો આ સાંભળીને ચરમાયો ને પાછો ફર્યો. થોડીવારે
નાગમટે લુગડાં પહેરીને બહાર આવી અને છુપી રીતે નાગ-
વાળાની આખ્યો પાછળથી દેખાવતા બોલીઃ—

“ વાળા ! તારી આખ્યો કાગમી છે હો ”

નાગવાળો તેના કામળ હાથને ઊગાવતા બોલ્યોઃ—

“ તારી આખ્યો એજ મારી આખ્યોને કારમી ફગી છે. ’

નાગવાળાથી નાગમટેના હાથ ન છુટ્યા તે બોલ્યોઃ—

“ ધરી રાખને નેણ, તારા હૈયા પિંજરે;
કરના બધલ શેણ, નાગમટે બંધાયનો. ”

[મારી આખ્યો તારે આવી રાખવી હોય-પુરી ગાખી
ગેર, તો દેવાના પિંજરમાં પુરી શે હાથના બધનમાં ફગી
જાવાઓ નથી પુગનાં એટલે હવે કરતા હાથનું બંધન લુપ્ત
થે, માટે માન આખ્યો બોલી દે]

તરતજ નાગમટેએ હાથ લપ લીધા, અને કહ્યુંઃ—

“ વાળા ! તારા રૂપ જેનીજ તાગમાં ચતુરાઈ બની છે. ”

“ એમ ! ” આ પ્રમાણે કહી નાગવાળે નાગમટેને પોતાના
દેવા પામે લીધી અને બંને વડના ઉપર મરી ગયા. નાગવાળે
દુરથી દેખાતા સરીલામમાં પોતાન મટેએ જતાવતા કહ્યુંઃ--

“આત્મા” રખો આત્મચેતનો.

‘કાચો આત્મા પડવાળો ?’

“હા, અને એની પડખે દેખાવ છ મારો.”

નાગમટેએ નાગવાળાના ઝરૂખાને ધારી ધારીને જોયો, અને પછી વડલાની ડાળ હાનતા ઉરના ભાવભર્યા આજા હાસ્ય માથે કહ્યું—

“અને આ હોદ્દાથીયો ઝરૂખો મારો.” શરૂ શરૂ હાસ ના પુનઃ વેરાયા નવોના ઝડુ પથુ મં ભર્યા થયા. ઈ ના ભાવ ઉકેલતા નાગવાળાએ, નાગમટેના દેવગુના સમાગમ પર હાવી થપાટ મારતા કહ્યું—

‘મારો અને તારો બે ગો.’

બંને પ્રેમી આ પ્રમાણે નિર્દોષ વિનોદ કરી રહ્યા છે ત્યાં વાદની નજીકના “મારગ” પર નાગવાળાનો હજમ નિકળ્યો. ચોતરફ નિગમતા હજમની નજરે મુળકી ધોડી ચડી એટલે તે ચમક્યો. અને વધારે બારીકાઈથી જોતા તેને વડલાની ડાળ પર આ બંને પ્રેમ પખીકા દેખાયા હજમની નજરમાં આ પ્રેમ ભરી મીઠી મસ્તી ન સમારૂં, અને હૈયામાં કંઈક કાળા વિચારો ભરતો દખાતે પગલે ચાલ્યો ગો.

કુદરતના જોળે ખેનતા આ બંને પ્રેમીઓ નીચે ઉતર્યા નાગમટે જોશી—

‘કાલ કઈ મળીશ ?’

‘તું કે તઈ ?’

“કાલે રાત્રીએ આવજો; એટલે આપણે બેઠા સાથે નહીં.”

“હાલે, પણ મને તરત જાણવું પડશે” નાગવાળે ખીટી મસ્કરી કરી.

‘આટલા દહાડા થયા તોય નરતા નો શિખરો?’ નાગમદેએ પણ થુંકારડો ફેંક્યો.

“પ્રેમનો મેગમણ ભારે વસમો છે. હું તો એમાં કુખી રહ્યો છું.”

“હું જોઈએ, નાગ! હું છું તો કાલે. તું કાલે ન થતો, શુરોએ તરે એમ તરજો.”

“પણ આય વગર.”

“આય મારો, તને નહીં કુજવા દઉં પછી?”

થોડીવારે નાગમદેએ પોતાના નેસકા તરફ પગલાં માર્યા. નાગવાળો પણ તેના પ્રેમનો વિચાર કરતો યુગ્મી થોડી બંધને મારદો થયો.

ખરેખર પ્રેમની વાટ વસમી છે.

યહ પ્રેમકો પન્થ કરાલ મહા,
તરતારકી ધાર પૈ ધાવનો હે.

(૬)

હજમની જાત, જાતપર ગયા વગર ન રહે. મમે તેમ તોય ગાણો.

સહાં સવોય સાંભરે, નગણાં ચડે નં ચંત;
કાળી ઉન, કંમાણસાં, લગે ન હુલો રંગ.
ગણુ વનાના ગોલકા, પેટે પાંખળીયા;
ગામ, ગજવતાં ઢોલકાં, હમ હમ હાંકણીયાં

નામવાળાનો હજમ તરતજ આસથાદે પાસે પહોંચ્યો, અને વાતનો મેળસોની બોલ્યો:—

“બા ! તમે મમે તેવા સારાં હો; પણ હવે તમારા માન ઉતરશે.”

‘મારા માન ! કાણે કીધું?’ આસથાદેની જમરતો ચડેલીજ રહેતી,

“કાણે કુણુ વળી ! મેં જાતે જાણું.”

“શું ?”

“૪ બધુંય હું નો કહું. તમે મારું નામ લ્યો તો મારા બાપુ પાણીયે બાલીને મારું તેવ કાઢે.”

“શું છે રીયા ! કેતો ખરો હું કાઢતે નહીં કહું.”

“પણ કોધમાં કાકરી કષ દીયો, તો ,

“કહુ છું નો કહું, પછી.”

“ હીક તઈ સાબળો ” કુમ્ભમે વાનાં માડી હોય તેવી હમે કહેવા માગ્યું —

“ મારા બાપુ છે ને તે હમણા એક ઠેકાણે હત્યા છે ”

“ હે...શુ ?.. સાચું . કયા ? ” આવણુદે ચમકી

“ એ આપણે પાદર, કુમ્ભના આયરો આવીને રીયા છે. ત્યાં દેવ પદમણી જેવી નાગમદે નામની જીવાન છેકરી છે બોહો ! શુ એની જીવાના ? ને શુ એનાં રૂપ ! બા ! ઇ તો વાત નો થાય હુ આયરોની હજમત કરવા ગીયો તો તે, મેંથી તો નજા નાખી તો જાય ”

આનણુદેનું હૈયું ખગભળવા માગ્યું તેને થોડી વારે પુછ્યું —

‘ તે એમને નાગમદે સાથે કઈ લાવ્યા ? ’

“ કાલ નમતા પો’રે હુ મેવડીતો મેતો ગોતવા, ઇ તરફ ગીયો તો તારે મને મુળકી વાવ પાસે કળાણી એટલે મેં આમ તેમ ચારેય કાર જો, તો વડલાની ડાળે બાપુને નાગમદે મેકા બેઠા વાતો કરે ને હસે ”

આનણુદેના રૂવે કયા ખડા ચમક ગયા આખ્યો લાલ બની. નાકનું ટેરવું કિયું ચડ્યું. હોઠપર ક્રોધની લાગણીઓ અસરી વળા અતે ધુમ્મરા છુગી હોય તેમ અધર કપ્યા તે બોલી—

‘ તઈ તુ મને ઇ નજરો નજર દેખાડીત ? ’

“ જીવો બા ! હુ જનો ચમ જાઉં તો મારા મરિબના રો’ તુ, ને મારા બાપડી ડોકરા રખડી પડે. ’ ૧

“તું તારે જેને કાની મગફળ છે કે તારો વોકો વાળ કરી રહે!”

૧.

“તો તમે એમ કરો, ‘જઈ’ મારા બાપુ થોડી વધને આવ, તઈ તમે થોડીવાગ પછી એની વાંસે જાગે મરીધાગની સીમમા વડવાળી વાવે ઇ બેગ થાગ છે.”

બાવણેને આ ગમ્યું કાચાં હાંડલા જેવા પેટ વાળો વાણુદ, પણ વાત કહીને કાઈ જગ છુટ્યા હોય નેમ ફરખાણો.

(૭)

બીજો દહાડો રોડા વખતે નાગવાળો મુઠાડી થોડીપર સ્વાગ થઈ, નાગમટેને મગવા ઉપડ્યો. આજે આસણુદે સચ્ચ દારી તેને અફમામાથી પોતાના સ્વામિને સરીધાર તરફ જતો જોયો, અને તરતજ તેને પણ પાછળ જવાની તૈયારી કરવા મડી.

નાગવાળો વડવાળી વાત પડોવ્યો મુળકીને જાતી, વડવા છાયા તમે ધામીથો પાથરી બેઠો ત્યાં નાગમટે આવતી કળાળી નાગવાળો હસતો હસતો જોઈ રહ્યો. નાગમટે નજીક આવી નાગ બોલ્યો —

“ઇ પે દલીવામા શું છે.”

“ધીંતી ગમ્મનાં કુચાં દેમરા.”

‘તઈતો મળ પડશે આવા જોરો રોજ વાવતી હોનો’ આ પ્રમણુડી ત્યાં ઉઠ્યો અને નાગમટેના હાથમાથી દેમરા લીધો પોતાની બેઠી ઉપતેનું જાવડું કાઢી નાસીપાવ્યું બેઠાડી અને દેમરા શ્રદધા નાગમટે પોતી:—

“નાખ લીધા પછી ખાધયે તો ?”

નાગવાળે એક ઢેમર ખેંચતા કહ્યું—

‘સારા કામમાં તે દીન હેમ ! પછી નીરાતે નાખ્યું આ ઢેમરાં બેંધને મારાથી તો રેવાતું નથી”

તરતજ બનેએ ઢેમરા ખાવા ન્યાર કર્યા નાગવાળાએ એક રસકતુ બટકું મોઢામાં મુકતા કહ્યું—

નાગમદે ! એવું તે શું ઢેમરામાં નાખ્યું છે ને તિય નથી બગાડવા પડતા.”

“નાગમદેએ નાગવાળાના મોઢામાં એક બટકું ધરતા કહ્યું—

‘પ્રેમનું મોણું નાખ્યું છે સમજ્યો !’

“ઢેમરામાંય પ્રેમના મોણું પડતા હશે એવું તો મેં આજ સાંભળ્યું” નાગવાળાએ નાગમદેના ગાલપર ઢેમરાની એક કણ્ઠી ફેંકી

“નાગમદેએ પણ એક કટકી નાગનાં તગ્ગ ફેંકતા કહ્યું—

‘આવશ્યકેએ કાષ્ઠી’ પ્રેમના મોંણવાળા ઢેમરા નહીં ખવ રાખ્યાં હોય !”

નાગવાળો હસ્યો ને ઢેમરા પણ ખુટ્યાં એટલે બને હકયા ન્હાવા માટે નાગમદેએ પછેડાનો કછોટો લિડ્યો ને નાગે, પની યાતો કચ્છ માર્યો, પછી બને મયા વાવને કઠિ નાગમદે બોલી—

“નાગ પહેસો ધુબકો તારો માર જોઈ પાણીની છાળ ફેટસે હવે છડે છે”

નરતજ નાગવાળો વાવના કાળા બેંકાજ જગમાં પાવ્યક્યો
પાણીની ડોળથી કાંકા ઉપર ઉભી રહેલે નાગમદે પણ પનળી મહ. તેય
જાંસે પડી અને વાવમાં જ ને પ્રેમીઓ હુગડી ડોળ રમવા લાગ્યા.
વાવ હંડી અને પખતી હતી. સેંકડો વર્ષોના એનો ઇતિહાસ હતો.

અને પ્રેમીઓ એક ખીજને પાણી છાંટી રહ્યા છે જાણ્યે
ગાંડાતુર! ત્યાં જરોજર આદ્યણે આગણુદે આતી. તેને મુગડી
થોડીને જોઈ. વડલા નીચે લુગડા જોયા. આસપાસ નજર ફેરવી
તો વાવમાંથી દારવનો ખંતી મલગાયો. એટલે ધજના પગલે તે
વાવને કઠિ ખાતી, અને અંદર જોયુ તો અવનીના મુદ્ર સરખા
નાગમદે, અને વાળો નાગ દિડેલોય કરી રહ્યા છે. પણ વાવમાં
આતણુદેનો પડછાયો પડતા, નાગવાળે દાંડા તરફ નજર કરી
બેતાંજ હડાગાર. નાગમદેએ ધીરથી નાગને પુછ્યુ.—

“ દાણુ છે ? ”

ધીરથી મુજતો નાગ બોલ્યો,— ‘ આવણુદે ’

નાગમદે અમકી આલણુદે દોડે ઉભી રહીને બાકી.—

“ નાગમદે નમેરી કાંઉથી. છતો મારો નાગ;
‘ ભુંડી હેડા આગ, પારફલથી કા કારતી. ”

[અરે નાગમદે! ખાતી નમેરી કેમ થઈ છે? છતો મારો ધણી
છે. ભુંડી! હૈયાની જગતરા-પોતાની ઈચ્છા-ને મતોપતી હોય, તો
તે આગ પાગકા ધણીએ નોંં કાગય. તું કેમ કારી રહી છે ?]

આ સાંભળતા નાગવાળો તો થીજી જાયો. નાગમદેના હૈયા
નેતો ક્યુંય ન્હોતું. આવણુદે પાછી બોલી:—

“ રૂટ ખાયની જાત, તજવ્યુ તારા કુળને,
નિવડા કંઈ કંઈ નહીં, બી બદલેલું નાગદે ”

નાગમદે સાબળતાં તો ધ્રુવ પશુ તે શાણી અને ડાહી હતી તે બોલી —

“ વાળા નાગનો વેઠ, પાણીમા પડી ગીયો,
અં વને આસા દે, આપણુ ગળે બધુ લઈ ગોતીએ, ”

[વાળાનો શ્રેષ્ઠ અવારે પાણીમા છે. આવજુદે ! તુ ખીજ-
છશમા. આવ અને આપણે બેન વાળાના શ્રેષ્ઠને ગળે બધુ મળતે
ગોતીએ. આ દ્વિઅર્થો છે]

આલણદેના બહેમી હૃદયને આ કારડો ન મમળમો. તેને તો
નાગમદે પોતાની મસ્દરી કરે છે એવું વાચ્યુ તેને પોતાના ધણી
પ્રત્યે કહ્યું:—

“ જળ તરસ્યો જીવાન, જળ જઈ જળમા પડે,
હીંને પાખરને પલાણુ, હે વિધાયલ નાગડા ”

[હે ! નાગમદેના નેણે વિધાયલ નાગડા ! પાણી તરસ્યો
જીવાન-પિપાસુ-પાણી જોઈ તરતજ ખાળકે, પણ પછી તો
એના પાખરને પલાણુ-આખરને ઇજ્જત બધુય બીજાંય]

નાગવાળે તો મૌનવૃત્તજ લીધા હતા. નાગમદે બોલી:—

“ બેન ! આવા કપગ વેણુ મમળ મઠી ગઈ છે ? આમા
તને ઇર્ષ્યા યાવ એવું શું ગજરે ચડ્યું ? ”

આલણુદે ! એ'કાર, જા કાયાનો ક'યે નહીં,
ધનપલ ક્રયો ઘાટ, માટીમા મથે મળી

આનણુદે ! સમજ આ કાયાપર ગુમાન કરી રહી છે. તોફર
બેન ! કામી માટીના મોરીના જેવો આ દેહ, પલકમા ધુડ બેગો
યજ જશે ”

આનણુદેથી ન સંભળાયું નાગવાળા તરફ જોતા બોલી:—

“ તારીને તું વાગ, મેં જાગવી જાગવાય નહીં;
નકાં નેવજામાં નાંખ, નજરે તારી નાગદે. ”

[હે નાગ. તારીને તું બેનતી અટકાવ હું તથી રાખી
શક્તી. કા તો તારી નજરના બધમા-તામામા એને પુરી દે.]
નાગ બોલ્યો:—

“ આલણુદે ! અજાણ, વણ પુઝી વાતો કરે;
મીટવીયું મ'તાણ, નાગમહેનો નહાની છે. ”

[આલણુદે ! જપ્પા વગર શા માટે વાદ કરી રહી છે.
બોટી કતરામા. જરા વિચાર તો કર કે નાગમહે તો નહાની છે.
બાળક જેવી નિર્દોષ છે]

આલણુદેથી હવે ન સહેવાયુ. તે બોલી:—

■ ફટ કાઢી ! તને પારખી જાયડીઓનો ભોગવનારો જોણ્યો
હોત તો, હું પરણતી વખતે ફાસો લેત, કા કુવો જીરત. ”

આવા અનેક કડવા વચનો રૂપી બાલ્સ મારીને નાગવાળાને
વાવમાંથી બહાર કઢ્યો. નાગવાળાને આ નિર્દોષ ‘પ્રેમ’ પોતાની

પતિન પસે ગુન્હા જોવો લાગ્યો નાગમટે પણ કપી ઉઠી
ત ૥ હૃદયમા ચલુ ક —

અરેરે ! અમારી પવિત્રતાને પણ દુનિયા નથી માખી
શક્તી । જેના દિલમા વિકારની આછી રેખા સરખી પણ નથી
પ્રગળી તેની આ દશો ! ! ’

નાગવાજે અને નાગમટેએ કપડા બન્ધા । ત્રણેયનાં
અંતરમા મુગી વેદના થવા લાગી. અતે આલણુદેની કડપતાના
મધનમા જકડાઇને નાગનાજો આનણુદે માથે જવા નતપર ગયો
અગળ આલણુદે ને પાછળ સિયિન પગલા ભગ્તો, વાર વારે
નાગમટેને નિરખતો, નાગ દિલનાદર્દથી પિડાતી નાગમટે આ ન
જોઇ શકી. તેના દિનની વિણા ખળભળા ઉઠી

ઝીલણુ મરખી જોડ, પ્રભુએ તો પાડી પરી,
કરતી જે ૥ ડોડ, નેચળ મળીઓ નાગડો

પગવંશ નાગવાજો નાગમટેની નજરથી અદમ્ય થયો દિલથી
પિડાતી નાગમટે પણ નેમડાના પસે પળા

(૮)

આનણુદે નાગવાજાને લઇને મહેમમા આવી પ્રેમમા મસ્ત
બનેલા નાગવાજાને કથુપ જાન ન્હોણું. આલણુદેએ નાગવાજાને
ધણુાય વચન પ્રહારો કર્યા, અને છેવટે તેને એક ઝોરડામા નજર
કેદ કર્યો પણ નાગમટેના પ્રેમમા મસ્ત મનેત નાગવાજાએ આ
મધુપ સહી સાધુ આ તરફ આલણુદેએ પણ કામદારને જોલાવી
આપરોતે મીંમમાથી ચાલ્યા જવાનુ કહેવરાખ્યુ આપરોતે આ
મમાચાર મળતા જવાની તૈયારી કરવા વાગ્યા. કોઇ આ અણુધારા
આદત ન ઉઠેલી શક્ય.

આઠો જગતને બળતું નિગળતો, ગિરદમા પિગતો નગર
ફેદી નાગવાળો એક દોલીયા પગ પડ્યો છે તેને ખાવા પીવાનું
કે રાત દીવસનું જ્ઞાન નવાં નયનમાં ઉધ નથી કયાથી હોય ?

નાઠ પહર ચોસઠ ઘડી, જો સોવે સો જોર,
નેનનંધ ખ્યારી બલે, કહા નિદકુ ઠાગ

અને એના કૃપમા નો:—

સભારતી સરથુ વહે, દાન્યા ન રહે દુખ,
લાલાળા મજાજા બાળીયે, તો ધાય શરિરે સુખ

X X X X

ઉરમા લાગી લાય, ઘડી ૧૫ ટાકર નાકી,
નાગમહે વણુ બાય, જીવડો ત્રયાગદ મુકી

અને—

જીવ ઢઢોળે છુપડા, જુને જોખમ ધાય,
ખોગડા ખાવા ધાય, મનમા રાત્રી નાગદે

આ દશામાં નાગવાળો પડ્યો પડ્યો હૃદયનું દુખ સહી ગયા
કે કયાય તેને એન પડતું નથી. અંતર નાગમહેના દિલ પાછા
ધેતુ થઇને આચક્યા દરે છે જ્યાં ત્યાં નાગમહે નાગમહે નાગમહે
સિવાય કશુંય કળાતું નથી

તન મન સવળા પળો, જણુ જણુ મઠે મન,
નતર એકજ દેખતું પ્રિતાણુની કાય

દિલમાને દેહમા, શ્રમમા ને બદ્ધા, ચેતનમાને જડમા, પ્રત્યેક
પ્રાણુમોમા નાગવાળાનું દિલ, એકથી નાગમહેનેજ નિહાળી રજુ છે

(૯)

આહી નાગમદેની પણ એનીજ સ્થિતિ છે. છતાં સ્ત્રીઓના હૃદય મેટના મજબુત હોય છે કે, પોતાનો ભાવ જનકી પ્રગટ નથી કરના. નાગમદે પણ અંતરમાં તો ખુરી ગઈ હતી મળગી ગઈ હતી.

રત્નનો દત્ત ગિર પડે, રેહો ને કજરા લાય,
ગનકો મનપ્રેમુ નો, જયુ નન તકડી ગાય

એને મન તો:—

જીયા ત મરિઓ લક્ષ્મી, એઈ કરિઓ કામ;
નત જડી મન ઝુઓ, મિત ખાડે સુઆમ

આવો સંઆમ તેના હૃદયમાં આવી રહ્યો હતા.

x

x

x

x

મા'રાજે આમમાં દર્શન દીધા. ચારણો જવાની તૈયારી કરવા માટે ઉઠ્યાના બાધી રહ્યા હતા પણ થોડુ તામ ઉનારતુ ધી વેચવુ બાકી રહી ગયેલુ હોવાથી, નાગમદે પોનારી એચાર ખહેનપણીઓ (સાથે જે આવરો હતા તેની કન્યાઓ) સાથે ગામમાં વાણીયાના ઘર તરફ વચવા નિકળી

નાગમદે નાગવાળાના મહેલની પાસેની નાની મળરમાં આવી. તે નિત્ય આહીજ ધી વેચના આવતી, કાગણુ કે આદી વખતો વખત તેને નાગવાળાના દર્શન ચતા.

હજી વાણિયાએ દુકાન નહાતી ઉઘાડી, ધરને હાટડી બેગા હોવાથી નાગમદેએ વાણિયાને ખહારથી હાક મારી. વાણિયે હાટ-

ડીના ક્રમાડ ઉધાડ્યાં. નાગમદે અને તેની મખીગોઝો ઘીના માડવા ભેખાડ્યા, અને વાણિયાના તપેલા ઘી નાખતુ શરૂ કર્યું. પણ નાગમદેની નજર, તપેલામા ઘી નાખતા નાખતા અરૂંખે દાતણ દગ્ગતા નાગવાળાપર પડી. નાગવાળાનું ધ્વાન આકાશ તરફ હતું તેના એકેનાપગની ક્રિડાશ નાગમદેને ઓખખી દેખાણી, તે નાગવાળાનાં દીલનું દર્દ પાગખી ગઇ. આમ એકી નજર અરખાપર ભેના, નાગમદેના ઘીની ધાર તપેલામા ન પડતા હોં પડવા હાગી વાણિયો ખીલનું ઘી દતવવા ગયો હતો ઘીની ધાર ઓટાપર પડની ભેધ એક ગોઠણે કર્યું.—

“જમ જાન તો મખ આ ઘી બધુય હેકુ દેખાઇ જાય. નારો પ્રેમ તો ગાડો લોગે છે ”

નાગમદેએ પોતાની માહેવીયેને પોતાના આ પ્રેમની વાત કરી હતી અને તે સ્વાભાવી હતું. નાગમદેની મખીયો નાગમદેપર ધણેજ પ્રેમ રાખતો. તઓના મોઢેયા ખીજે કાને આ વાત નહાતી જવા પામી અરુ

સખીની દોર સામળી નાગમદે બોલી:—

“ધોળ્યુ કરા ઘી, આચુનાં કિનારું,
સાંઈલીકુ હંદનાં હી, નિરખવા કો. રાગ નોનમે.”

[બહેનો ! આજ છેલ્લો દહાડો છે ધગઈને નાગને ભેધ સેવા દ્યો ઘી દેખાત તો ધોળ્યુ. પણ દુ માન પ્રાચુને પાછી ક્યારે ભેવાની હતી ?]

નાગવાળાની નજર હજુ સુધી ગગન તરફ જ હતી : વડે નાગમદેએ ગગમ મુકીને નાગવાળા પ્રત્યે શ્રુ —

“હાથે જડયા ડશકલા, પગમા ભેરી હાથ,
નાડયા નેણુનો આરો નાખ, નેણુ ને'વળ નો'ય'

[નાગ તહારા હાથે ને પગે નો ભને નજરકેદની જ છરો
જડી પણ તારી આખ્યે કાઈ નાગા નથી દીધા જરા એ
નજરતો કર]

તરતજ નાગવાળે નીચે નજર કરી, પોતાની નાગમહે રડતા
નયને જોઈ રહી છે પરવશ નાગવાળાથી કાંઈ ન બોનાણુ ને
એકી ટશે, અશ્રુ ભર્યા વદને નાગમહેને નિરખી રહ્યો નાગમહે પણ
ધીના પૈસા લઈ સાહેલીયો સાવ જવા તૈયાર થઈ જતી વખતે
તે બોલી.—

જતાનારે ઘડાર, વળતાના વગામણા,
વાળા ! બીજીવાર, જવાશે તો આવશુ.

આ સાંભળતાજ નાગવાળાના હૈયામાં કારમુ તીર પેહુ તેના
નયનો રહી પડ્યા નાગમહે પણ હાગવા હાગવા ડગવા ભરતી
આસતી થઈ

પ્રભાતનો ઉગતો સૂર વાદળ આડો ઢાંચ્યો જણ્યે ક્રમ તે
પણ પોતાના અશ્રુ છુપાવવા લપાચો દોય !

(૧૦)

વિયોગ એ અજળ વસ્તુ છે જેનું હૃદય પ્રેમ મમત્રે એ જે
પ્રેમ પચાસીને માણી શકે એ, તેને વિયાગનો ધા ધણો વસમો
લાગે છે નાગમહેના રૂયા પડી નાગવાળાની દશા શબ્દેમા ન
મુકી શકાય તેવી કફોડી જની

તેનું હૃદય વિરહના વિધાપે ચડ્યું:—

■ લેણું ઈ ભંગડા, ઈ અંપો ઈ ઝોક;
હંસા ટોળાં હલગીયાં, લોક લેળાં લોક.
હેડી હવે હાલી ગઈ, હાથે હાથ્યાં તુર;
કાયા ચઈ કપુર, મુખીયા યાશું સાબદા.
હંસા હેડી હલ ગઈ, હુટી હૈયા ઝોથ,
મળજે વે'ણુ મોત, છૂંચું છૂરવાય નહીં.

આમ નિહીતી જુરતો નાગવાળો, આઠાસ પાતાળના અનેક વિચારો કરવા લાગ્યો. ધડીકમાં નાશી જવા માટે અંનર ઉમ ચતું, તો ધડીકમાં મૃત્યુની અંખના કરતું. છેવટે હૈયામાં દિગ્ભ્રમ એકઠી કરી નાગવાળો ટોલીયા પરથી ઉડ્યો, અને બહાર નિકળ્યો. નાગવાળાને બહાર જતો જોઈ એક દાસીએ કહ્યું:—

“આપુ! ક્યાં જાઓ છો?”

પણ ગાંઠા જેવો નાગ તો કડેકાટ દાદર ઉતરી, નીચે થોડા-દારમાંથી મુળકીને છોડી, તેની પીઠ ધાબડી, એમને એમ ઉઘાડે માથે સ્વાર થઈ ને થયો સાબદો. આસણુરે અને દાસીએ! તો જોઈ જ રહ્યાં. કાંઈ આકું ન પડી શક્યું.

(૧૧)

સવીયાણાથી ઉચાળા લઈને ઉપડેલા આયરો, ત્રણ ગાઉ દુર જઈને કુંગરની ખીણમાં રાત રહ્યા. અને બગકડે કુંગરના રસ્તે ચડવું શરૂ કર્યું.

બરોબર દી' જંગમે, મારગમા આવતા ગિરનાથ મહાદેવના દેવળે, આયરોએ વિસામો લેવા બેનારો કર્યો. અને દી'મથુ ઊડ્યાં.

નાગમદેનાં દિલને તો એક પ્રભુજ બાણુતો. તે કશું ખાતીયે નહીં ને પીતી પણ નહીં. બદનની લાલપ પર કાળપ છવાઇ હતી. શક્તિ પણ એસરતી જતી. હૈયામાં તો વિરહની જવાબાએ બહુકતી. પણ તે કોને કહે ? દિલના દુઃખ મટાડનારા કે લેનારા દુનિયામાં માઠા સાંપડે છે.

નાગમદેની આવી દશા લાળી તેના બાપે પણ કહ્યું—
 “બીન! આમ કેમ થઇ ગઇ છે ?”

પણ નાગમદેએ કળતરતું બાનું જતાવી દિલની પીડા છુ-
 પાવી રાખી.

સૂમળા આમરો જ્યારે ગિરનાય મહાદેવના મંદિર પાછળ
 એક ઝાડ નીચે ટીંગણુ કરવા બેઠા; ત્યારે નાગમદે ત્યાંથી ઉડી
 દેવળના ઓટે આવી; અને લાંબી નજરે સચીયાણું તરફ નજર
 કરી. વાવનો વડલો ઠગાણો. નાગવાળાના ઝરખા ધોળકાણું.
 લીલપવંતી સીમ દેખાણી. પણ ક્યાંય વાળોનાગ ન દેખાયો.
 હતાશ પામી હૈયામાં ને હૈયામાં બેઠી:—

“હી” ઉગ્યે દેવળ ચડાં, જોઉં વાળાની વાટ;
 કાળજમાં ઠાળા કરે, નાડુમાં વા’લો નાગ.

હત ઉગ્યે દેવળ ચડાં, જોઉં વા’લાની વાટ;
 કરમે રીયો કચવાટ, નર નિરખ્યો નહીં નાગડો.

હૃદયમાં અપાર દુઃખ પામતી નાગમદે દેવળમાં ગઇ. અને
 ભોળીયા નાયને જોતાંજ રડી પડી. માતાથી વિખુટું પડેલું બા-
 ળક જેમ પોતાની જનેતાને બેઠે, તેમ ચંદ્રના લીંગને નાગમદે
 વળગી મઠ; અને આંસુએથી એ લીંગને પખાવતી બેઠી:—

“ હે બાપ ! હે ભોળીયા !! આના વિયોગના દુઃખ સમજી
દીધાં. બાપ ! ઉગારી લે.”

ભોળા ! ભોળાંને ઝીઝળે, પુરૂષે કાળજ આશ;
નાગમ ખોળો પાયરે, વરવા ચા'લા નાગને.

હે ભોળીયા ! આ બાળકી પર દયા કર. ને મારી દેવાની
આશાને પુર. ”

આ પ્રમાણે પોતાના દિતનાદર્દ નો ઉજારો આ દેવ પાસે
હાવી તે ત્યાંથી ઉડી, અને પોતાના આંકણાંની એક લીર ફાડી,
તેની બે ગાંઠ વોળા ચંઠરનાં લીંગ પાસે મુકી, અને બહાર દીબધ
કરતા આપરો પાસે આવી ગઇ.

થોડીવારે આપરો પણ ઉડવા. કારણ કે હવે પાછું તે સોઢાને
ટેકરીથી નીચે ઉતરવાનું હતું. એટલે હળવે હળવે મિરનાથ મહા-
દેવની ઝાડીવાળી ટેકરી ઉતરવા લાગ્યા.

નાગમદે જેમ જેમ આગળ જતી હતી તેમ તેમ તેનું હૃદય
નાગવાળા તરફ ખેંચાતું જતું. પણ શું કરે ? મર્યાદાના બંધનો
તોડવાની શક્તિ હજી પૂર્ણપણે તેનામાં નહોતી પ્રગટી. આપરે બે
ગાઉ દૂર એક ખીણમાં આપરોએ રાત વાસો રહેવા પડાવ નાખ્યો.

(૧૨)

નાગવાળો મુળકી માથે અસ્વાર થઇ આવ્યો, જ્યાં નાગમ-
દેના નેસ દના ત્યાં. પણ ત્યાં તો :—

નહીં વસોણું વાહમાં, નહીં પ્રજાતિ રાગ;
નહીં નાગમદે નેસમાં, મુનાં કળેળે કાગ.

“ અરેરે ! આંહી તો હજી ફેરવાના રોજના અમકારા નથી, અને નથી એ રૂડાં પ્રભાતીવાના રાગ હાય ! નાગમદે વગરના આ ખાલી ઝુપડાઓમાં તો હુંડા કાગડા કબેજો છે. અરેરે !

ધરતી ખાવા ધાય, નાગમદે વણુ નેસની;
હૈયા બળતર હાય, ઘડીએ ઘડીએ પ્રજળતી.

“ નાગમદે વગર આ નેપની જમીન પણ ખાવા ધાય છે. હાય ! હૈયાની એ પીડા; આ જોઈ જોઈને પ્રજ્ઞા લે છે. ”

નાગવાળે સુનાં નેસ જોઈને આવો વિશ્વાસ કયો ; અને તે મગડ જેતો જેતો આગળ ચાલ્યો. જેની સીતાજીના હરણુ થયા પછી રામચંદ્રજીની સ્થિતિ થઈ હતી, તેની નાગવાળો અનુભવતો. તેને યુગકીર્તિ આપરોના સગડ જોઈ મારગે ચડાવી. પણ હૈયામાં તે એવું નહોતું. એનાં રૂબે રૂવાં નાગમદેને મેળવવા તકમી રહ્યાં હતાં; આતો. —

સાજણે ચુંકું નાખીયું, રૂંવાડે રૂંવાડે રેખ;
શર ઉપર થઈ ચાલ્યાં ગયાં, ભલો દઈ ગયાં લેખ.
ભલો દઈ ગયાં લેખ તે અંગપર રીપા;
કોઈક ખેલાડુ સાજણના વાવડ દીઓ.
કે' તમાચી ચાલતી વેળા સાજણે બાંધી ટેક,
સાજણે ચુંકું નાખીયું રૂંવાડે રૂંવાડે રેખ

વિરહથી પીડાતા નાગવાળે સગડે સગડે ધોડીને ચલાવી, અને આખો ગિરનાથ મહાદેવની ટકરીવાળા ખીણમાં; જ્યાં આવશે રાત વાસો રહ્યા હતા. જોઈના પોણા, રાખના દગલા વિગેરે જોઈને તે મનથી બોલ્યો :—

ઈંધણુસેં થઈ રાખ, નીરખી રૂપ નાગમ તણાં;
પણ વાવટ એક આપ, નાગમને ક્યાં નીરખું.

[“ હે રાખ ! નાગમદેનાં રૂપ જોઈને તું પણ મારી ઘોડે
લાંકડામથી રાખ થઈને પડી છે. પણ એટલું તો કહે કે નાગમદે
કઈ દશે મઠ ? હું એને ક્યાં જોઈશ ? ”]

આવું લવનો લવનો, નાગવાળો ગિરનાયતી ટેકરી તરફ
ચાલ્યો. અને મુળશીને એ પથરાળ કુંગરપગ ચાલી

પોતાના ધણીનું હૃદય પારખી ગયેલી ઘોડી પણ મુંઝે મુંઝી
મહાદેવના દેવળ મુંઝી એક ધારી ચડી ગઈ. નાગવાળો હેંકે
ઉતર્યો. ઘોડીને પગથીયા પાસે બાબી ચારેય ફાર ઝીણીં નજર
કરી, પણ ઝાડીમાં કાંઈ કળાણું નહીં તે દેવળમા ગયો. વારવાર
એ બોળીયા નામને વદન કર્યા. ત્યાં નાગમદેએ મુકેલ લુગડાનો
કટકો તેની નજરે ચડ્યો, એકદમ લઈ લીરો. નાગમદેના આ-
લ્યાનેજ છે. એમ તે પારખી ગયો નાગમદેએ વાળેલ પ્રેમની
ગઠિની સાન, તે ઉધી સમજ્યો. તેને વિચાર્યું કે “ અરેરે ! હવે
નાગમદે નહીં મળે. ગાંધવાળીને ચાલો ગઈ. ઓ પ્રભુ ! ક્યા
શોધું ? શોધું તોય શેની મળે ! કાંઈ અમારા લગ્ન તો થવાના
નથી. અમે સાથે તો રહેવાના નથી પણ મારે ક્યા લગ્ન કર-
વાતાં ? ત્યારે ઓ બોળીયા ! નાગમદે વગર જીવવું ‘અકાર’ લાગે
છે. બાપ ! આ મેવકને તઈ તારાજ ચરણમાં સ્થાન દેજે. ”

આવું મનમાં વિચારી તે બહાર આવ્યો એક વખત મવી-
ગણાં તરફ નજર કરી. ત્યાં મુળકી પણ હજીહજી નાગ તેની
પામે આવ્યો. પીઠ ચાબડી. ખુમ પંપાળી, અને મોઢે ચુંગન
લેતા હતું :—

“ હે મુગ્ધા ! આજ તારો રખવાળ તને એકલી મુકીને ચાલ્યો જાય ॥ ત્યાપ આ બળેલા ધણીના કોઇ અવગુણ ઉપર જોઇશમા ”

ધોડીની આંખમાંથી પણ ડળક ડળક આસુ આવી ગયાં. તે ધણીનો હાથ ચાટવા લાગી. નાગ તેને ફરી ચુંબન ભરતા બોલ્યા. —

“ આજ મારા માટે એક તુંજ ગડનારી એકતો રડતી રડતી ગઇ બેટા ! જા, તને હવે મુકી દઉં છું આ ગિરના જંગલોમાં ચરી ખાજે. ને કોઇ દા’ મારી નાગમહેને તું મળે, તો મારા મોતના વાવડ તેને દેજે. બેટા મુગ્ધા ! જા. જા. ” આ પ્રમાણે કહી, તેને ધોડીની સરક છોડી નાખી. પણ જાતવંત ધોડી એક ડગલુંય ન ચસી નાગવાળે બીની આંખે ચારેય કાર જોયું. પણ શૂન્ય પ્રકૃતિ. એકદમ ગયો દેવળમાં. શંકર દાદાના લીંગને બેટી પડયો. કમ્બરેથી કદાર કાઢી અને પેટમાં નાખતાં ઉભાં વેણુ બોલ્યો:—

“ નાગમલી નાર, હેતાણુ હાલી ગઇ;
કરમે રહી કટાર, જીવતર આ જોવાય નહીં. ”

[બહાસી નાગમહે, હેતની કરવાવાળી ચાલી ગઇ, હવે તો કરમમાં આ કટારીજ રહી. મોતજ રહ્યું બીજું ॥ કરવું ’ આવું બગાપાવાણુ જીવતર તો જોયું જાતુ નથી.]

જસ ખસાસ ! પેટમાંથી ખજળજ કરતો લોહીનો ધોરીયો. શંકરદાદાના લીંગને પખાળતો ચાલ્યો અને એ નાગવાળાનો પ્રીમી આત્મા નાગમહેના નામના જાપ કરતો કરતો અદસ્ય થયો.

ધણીવાર થઇ પણ ધણી દેવળમાંથી બહાર ન નીકળ્યો, એટલે મુગ્ધા પણ હજુદણુવા લાગી.

(૧૩)

ગિરનાથ મહાદેવની ટેકરીની સામે જાણુ નીચે, આયરોના પડાવ છે. નૌ આયરો જાણુના બીડમાં બેસો ચાલ્યા માટે ગયા છે. નાગમદેના હૈયામા જરા પણ ચેન નથી વારે બડીએ તે ટેકરી સામું જુવે છે. પણ કાંઈ કળાતુ નથી

આ પ્રમાણે પિત્રાતી નાગમદે એક ઝાડપર ચડી, અને હવે દેવળ તરફ ઝીણી નજર નાખી. જોયુ તો મુળકા ઘોડી ધોળશાઈ રહી છે. (માલધારીઓની નજર બહુ લાખી હોય છે.) તેના દેયામા તનમનાટ થયો. નીચે ઉતરી. કાંઈને કલા વગર શુપ શુપ હરખમેર પાછી ટેકરી ઉપર ચડવા લાગી. જેમજેમ દેવળ નજીક નાગમદે આરતી, ગઈ તેમ તેમ મુળકા રૂપદ દેખાવા લાગી એટલે તે ઉતાવળે પગલે આલવા લાગી, અને ઉપર પહોંચી જોયુ તો, મુળકા ઘોડી હણહણી રહી છે આસપાસ નજર કરી, મુળકાને પ પાળી, તે દેવળમાં ગઈ. પણ નાગવાળાનો લોહીથી રમકનો દેહ જોતાજ તે બેમાન થઈ ને કાંઈ જડ મકુ પડે તેમ પડી માથામા છાનંવ ધરતી લાગવાથી ધ્રુડ થઈ, ને લોહી વહેવા લાગ્યું, થોડી વારે જાનમા આવી એટલે બેડી થઈ અને નાગવાળાના દેહને જોળામા લીધો. રૂઢ તો માતું નહોતું. અનરાધર આસુ આસવા લાગ્યા સાથે માથે હૈયામાંથી વેડનાના સુર પણ નિકળવા મડળ —

“ દર્શનયા દે જાગ, મોહન વગાડુ મોરલી,
કરમે કાળો ડાગ, નર નિરખ્યો નહીં નાગડો ”

[મારા મોહન ! ઉડ. દર્શન દે હું મોરલી વગાડી રહી છું
જનાં કમ નથી ઉડતો ! જ તો ખરો મારે કપાલે, કુડુડની
મર્યાદા ત્યાગી તેથી કાળી ટીલી ચોટી હે નાગડા ! તને આવો
નેતો નેથો !]

નાગ ! સાંતીડું છોડ, નરણાં નો ઝેડીયે;
આંખો રાતી ચોળ, ધમરોળું ઘટડે ઘણી,

[નાગ ! જમ્યા વગર, રસ-આનંદ છુટ્યા વગર, આમ મુકીને ન આપ્યા જાણ ! જરા જો તો ખરો ! આંખો રોષ-રોષને રાતી ચોળ થઇ ગઇ છે, ને દેવામાં તો તારેન (ધમરોળ) જમ્યા હ.]

નાગડા નેહડો નોંચ, વળા પડયાનો વાલમાં,
જગીને તું જો, આશા સોતા આવીયાં.

[નાગડા ! મને વિખુટી મુકીને ક્યાં ગયો ! એવો પ્રેમ ન હોય ! હો વાલમાં ! જરા જગીને જો તો ખરો હું આશા ભરી આવી છું કે તને મળીશ]

નાગડા નાગરવેલ, થડમાંથી થાકી પડી;
કટકો કુંપળ મેલ, આશા ભર્યાં અમે આવીયાં

[નાગ ! આ નાગરવેલ તો થડમાંથીજ અટકી, થાકી. જરા કુંપળ તો છોડ. હું આશા ભરી આવી છું.]

નાગડા નાગર વેલ, પડોળી પાથરીયે નહીં;
મોરલીયુંમાં મેળ, રમત રમાડું નાગડા

[હા ! બેઠાયા મારા પ્રાણ ! ! નાગરવેલને આમ પડોળી ન પાથરીયે-અતડા પડીને ન જઈએ. અણુકણું ન કરીયે. અને આમ જો તો ખરો, દેવાની મોરલીના મધુરા તાનમાં તારા જીવનને રમાડું. તને મદારા દિલમાં પરાવું.]

નિકળ વા'લા નાગ ! કાંઠે રાફડમાં રૂંધી રીયો;
હેડે સળગે આગ, મેઢે વગાડું મોરલી.

(જીવડા જગ જગ. નાગ, કેમ અદૃશ્ય થઇ ગયો ? દેહ
કપી રાફડામાં દેખાવ કેમ નથી દેતો ? જગ જોતો ખરો, ઉરમાં
આગ મળગે છે. વિગ્દની-કલ્પાતની-મોરલી વગાડી રહી છું
જગ તો જગ !)

વગાડું છત્રીશ રાગ, આધે જ તગડું મરી,
નિકળ વા'લા નાગ ! વેશ જોવા વાદળને!

(તારા પ્રેમ પાછળ વા'લું બનીને, હૈયાની રંગોળું જ તરડું
કરીને, તારા નામના છત્રીશ રાગ ગાઇને, તને વિનવતી નાગમરના
દેવર જોવા જરા તો જગ !)

તમે પાછીં અમે પાળ, નાઠે પો'ર આટકતાં;
તે નિનના ટાઢાળ, વરશુ પરભર નાગને

(જેમ મરોવરના નીર સાથે જિનારાને ગોઠડી, તેમ તારે ને
મારે ગોઠડી હતી. આપણે આનંદ કરતા તે દહાડાંથીજ હૈયામાં
ઠાઠક વળી ગઇ હતી કે, આ ભવ નહીં પણ આવને ભરનો જરૂર
નાગવાળાને વરીશ પણ તેં તો આ ભવમાથીજ ઉડા પાડ્યાં.)

પાપાણુ પિગળાવે ને સાગરનાં નીર સુકવે, તેવા દિલના
વિલાપ નાગમદે ક્યે' જતી. પોતાનાં પ્રાણ પાછળ ઉરના લોહી
હેવગતતી આ નાથ કુમારીના વિલાપ અવિરત ચાલુ રહ્યા—

ને હી' તમે નાગ, તે હી' અમે નાગલી;
કાળજમાં કટા, તે નવ જાણે નાગડા.

સામેયું સગા, મીઠું કાં માંડે નહીં;
 બિનવીચે વાલા, પાલવ પસારી નાગડા.
 નાગું માયલો નાગ, ફણ માડીં પાછો ફરે;
 જાય ભાગ્યો જળમાંય, નોળી વાટ નાગડા.
 વાળા ! તોળાં વા'ણ, આવ્યાં સાયર ઝીલતાં;
 ઉડા જળ એલાણ, નાગળ તુટયાં નાગડા.
 વધીયાતીતું વહાણ, ભાંગ્યું યં ભાઠે ચડી;
 મધ દરીયે મેલાણ, નાંગળ તુટયા નાગડા.
 નાગ ! નીસરણી નાખ, દીયે આરે જઈ ઉતરીયે;
 પાંપલીયાશંની પાંખ, નૂર ગુમાવ્યો નાગડો.
 રાર તાર્જીયા સુઝણ, સુતે પણ સજીયે નહીં;
 વીધે કાગજ પ્રાણ, રંગતે રંગડે નાગડા.
 મુનો તાળી સોડ, કોઈ પાંડેરીય પછેડીયે;
 જોગાવ્યા ન હે જોગ, નિંબર થીયે! નાગડા.
 ધન્તીનાં ધુંધણ દીયે, માયે માત્ર મેલાય;
 કયે તોય કગ ન ભરીયે, ઈ કાળો નાગ કે'વાય

આવી હૃદય—મેલક વિલાપથી ગિરનાયની ટેકરી પણ ધ્રુજ્યા
 લાગી. ય-ય પ્રકૃતિ પણ રડવા લાગી. છતાંય વાળો નાગ ન
 જાગ્યો. ત મેનો જાગે ! તેને તો અખંડ નિદ્રા લીધી હતી

આવા પણ વિલાપ હતો. દેવાનું દર્દ જોણું હતું નાગમટે
 બહાર આવી. પોતાના કર્તવ્યે તેને જાગૃત કરી તેનામાં નવું
 જગ આપ્યું તે આશ્વાસથી સાકડાં તીણી લાગી અને દેવગ

પછવાડે એક ખડકી ત્યાગપણી પોનાના દિવારામાં નાગનો દેહ
ખોળામાં લઈ તે એકમા બેડી અગ્નિ હતો નહીં એક કપાથી
સળગે ? તરતજ તેણે પ્રાર્થના કરી —

“ હે પ્રભુ ! હે ભોળાયા નાથ ! ! જો હું પવિત્ર નદી
ટોળું માગ આત્માને અને દેહને શુદ્ધ ગણ્યો હોય, હાડે દાડમાં
માગ નાગના નામનાજ લેખ લખ્યા હોય, તો હે નોધાનના
આધાર ! આ અમાગણીની એકને ચેતાવજે ”

પવિત્ર હૃદયની પરમ શક્તિ પિછાણનાના એ ભોળાયા
ભગવાને નાગમંદની માગણીને પૂર્ણ કરી હડહડહડ કરતો અગ્નિ
નાગમંદના જમણા અંગોંથી પ્રગટ્યો ને ચીતા બડ બડ બડ
મજગવા લાગી

એ મગનગામી ધુમાડાના ગોટાઓ વચ્ચે કેમ ભણો
એ જે પ્રેમી આત્માઓ હુપાતા એ અગમ્ય સ્થળ પ્રવાણ્ય ન તો
હોય !

શુદ્ધ પ્રેમો પિછાણનારી આપર ખ્યા નાગમંદે અને પ્રેમ
રમમાં હુમેનો નાગવાત્રો મમ્મારની નજર અદસ્ય થયા એ પ્રભુ
પથે—એ અમર પથે ચિરકાળ પર્યંત પ્રેમ માણવા ચાલ્યા ગયા.

આજ પશુ રનેહની વેદીપર થયેલ એ ‘યુગલનું બસિદાન’
ચોરહની પ્રજા ગડતા હૈયે સભારી રહી છે.

૧

લખમણને જોગો યેગ માડી જાય ચીર હાથ, તેનાજ
ભાષણે દતા. મિત્રતાનું ખરું રહસ્ય કુદરતે આ નેડીમાંજ
ઠાલ્યું હતું. એની મિત્રતાના તાગ માટે લોકો કવતા કે:—

લખમણ જોગાની જોડ, આ જગમાં થાવી નથી;
તનહાં જે એક જી, હૈયાં મેળી ગોઠડી.

આ સંસારમાં જોગા લખમણની જોડ તો થાવી નથી
દિલ્લ એક દેહ જુદા.

૨

મેઘની રાત હતી. પૃથ્વીના દેહ પાટલે અનંતના અંધારા
મંડાયા હતાં. આંખા બિચારા તારણીયા પજુ અત્યારે દોષ્ટ જાણે
કર્તા હુપાઈ ગયા હતા કે, જોનો પનો પજુ નહીં મરણના દરિયાના
મદાન ખેલાડીઓ પજુ કુદરતને આવી કાગ મુર્તિ, મમી ભયંકર
નિહાળી દિલ્લથી કરી જતા.

આ બાંકર ગગનીમા જોગે અને લખમણ, રાજમોહનના એક ઓગડામાં ચોપાટ ગમી રહ્યા છે, મડીલા નાગના મચ્છીથી આખા ઓગડામા પ્રકટ થયેલ અપુર્વ દેશાઈ રહ્યો છે જ્યારે જ્યારે આ જોડી ચોપાટ રંગી, ત્યારે આ નાગ મચ્છીના પ્રકાશે જીવ. આ નાગ મચ્છી તેજોને એક જોગી પામેયો માપડયો દને.

ચોપટના જને અદર્શ ખેવાડીઓ દતા મધગત થઈ તોય પણ ખેમથી એકેયની બાજુ જીતમા નહોતી

લખમણે જોરરાગની માંગડીને નાડત કહ્યું —

‘દરે મને ભેં નથી નોડ થયો ને હમણુજ પાક્યો.’

“એમને કેમ પાક્યા યહય” જોમાએ પચીસની મુઠ્ઠી રૂકી માથે ચાર દાણા લઈ, લખમણની પાકલ મોગડી પાછળ પે.તાનું કાચું ક્યું. લખમણે પણ પચીસ પચીસના ત્રણ દાર નાખ્યા. ત્રણાં જળી ગયા. ફક્ત બે ત્રણાંજ આરાગ જવાયું દરે જો તેને ચારદાણાં મળી જાય તો કાઠરીને સુવરાવી દે. જોમાએ બરોબર બે અગીઆર અને ત્રણ દારો લખમણની પાકલને પાડી. અને કહ્યું:—

“કેમ ? બે તોતીને !”

લખમણ હસ્યો અને બોલ્યો.—

“હજી ક્યાં હુંવ જીતી ગયો છે. આ વખતે વાત ” આ પ્રમાણે કહી તે ઉઠ્યો જોમાએ પુછ્યું:—

“કેમ ! ક્યા ?”

‘નાડા ડોડ કરી આવું’

“અમાશીમા જાને”

“ફેરા પડે છે ને.”

“ત્યારે નીચે ક્યા અંધારાનો જમ્જમ એમા કાઠ પવળી નહીં જાને”

લખમણ નરતજ અમાશી પર જવા દાનરે ચઢ્યો જોગો નાહ જોતો એઠો થોડી વાર થઈ પણ લખમણ નીચે ન આવ્યો. જોગે છુમ પાડી. કાઠ જનામ ન મળ્યો તે ઉડ્યો અને ઉપગયો. જોયું તો લખમણ એક ચિત્તે કાઠ માલગતો ઉમો હતો. જોગાએ ઉપર જમ્જમે પુછ્યું:—

“શું છે? લખમણ!”

લખમણે ધીરેથી કહ્યું —

“તુ આહીં આ. તને કાઠ રોતું મલળાય છે?”

જોગાએ પણ એક ધ્યાન ક્યું. કાઠના રડવાનો તીણો હૃદયભેદક સ્વર કાનને અચકાઈ રહ્યો હતો. જોગો બોલ્યો:—

“આ તો કાઠ બાઈ માણસનો માઠ લોગે ■ કેમ?”

“હા, પણ મને તો ‘ચરીતર’નો બ્હેમ આવે છે. આવી રીતના મેં ધણીયવાર રોણા સાંભળ્યા છે.”

“ધયેય હોય.” જોગાએ આવા અંધારામા પોતાની ચમકતી આંખો જે દિશાએથી અવાજ આવતો હતો તે દિશા તરફ ઠેરવી. અને થોડીવારે કહ્યું:—

“ માળો અવાજ તો બારે વહરો છે હૈયને ડ ખે ઝોવો
છે હાવને થોડેક સુધી જઈ ”

“ હા જઈ પણ જાતા . ”

‘ હવે ક્યા ફોગ પડે છે વરસાદ કાંઈ નહીં આવે, અ
આવે તોય શું ? ’

‘ તઈ આવો અધાર છે તે મણી લેતા જઈએ બેગો ’

“ હા, આપણા હથીઆર પણ બેગી રાખીએ મા
ખમર છે ! ”

તરતજ હખમણુ અને બેગો ત્રીયે મોલમા આપ્યા
અને શિરોહીની બેચારી પાણીના તનવારો તથા બેટમા મણી
બીડાની બહાર નિ બતા

૩

ફનનો અવાજ જોનરાત્રી ગયો આવો હતો એટલે
બંનેય ઇતરફ વળ્યા હોનીયુ ગામ કાંઈ મોટું નહોતું મો
ધરતી વરતી હતી અને જોમમ. શ્રીહીયાનો ગગનનાર હતો
ગામ વટાવી મણીના અગત્યને રાજમોંયથી ઓતરાના બંનેય
બાંધમધો આપ્યા મણીના નિવ પ્રમાણથી હાથમાની નાગી તગવાર
આગળ સગામ મારતી વગકવળકે થઈ રહી હતી આ બંને જોમ
જોમ જતા ગયા તેમ ફનનો અવાજ પણ દૂર દૂર તાવવા માડ્યો.
થોડા મેગી ઝડપે ગયો. મે માઉ જોટવે નો ચાલ્યા ગયા ત્યા
મામે એક વાવ કળાણી અને તે પરકોક બાંધ બેડી મેગી રાત્રી
દેખાઈ માલો હતો બેક હતો. કાંઈ નવ યોવનાનો કશું સ્વ
પ્રકૃતિને ખજમગાવી રમો હતો

જોગો જોલ્યો:—

‘લખમણુ આનો જો-ડીયાર’

‘હા ‘ચરીતર’ વના ખીજું કાંઈ ન હોય. પણ દાલો આજનો ચરીતરનાંય પારખા લઈએ.’

બનેએ તરવારોને મજાનુત પકડી લખમણે મણીને અંગ-રખામા સંતાડી દીધો. આ વખતે પવન મદારાજો વ-સાદના ઘોર વાદળા ત્રિજેરી નાખ્યા હતા એટલે આજ તારકીયાઓ પણ ચમકવા લાગ્યા. ચક્ર પણ નવ પરચિત સ્ત્રી ધ્રુવદર્શી જેમ ડોહીયું કાઢે તેમ ડોહીયું કરી એવો કેમ જણાયે જગતના ક્ષત્ર પર દેવો સતાકુકડીની રમન રમી રહ્યા હોય!

બાઈનું રોણું તો જાતી ચીરી નાખે એવું હતું. આ બંનેય ત્યાં પહોંચ્યા, અને લખમણે હાકમારી:—

‘એ બાઈ તું કાણું છે? આવી કણી રાતે કાળજાં કેમ બાળી ગઈ છે!’

માઈના રોણા એ તો વધારે કંટાળા પકડી લખમણે અંગરખામાંથી મણી કાઢ્યો. મણીના નેજાથી બાઈના મોઢા તરફ જોયું પણ ખીજો ચક્ર. બાઈના વદનના એ-દર્શ આગળ મણી પણ કેમ જાંબે પડ્યો હોય! તેની આંખોમાંથી ખરનાં અશ્રુઓ પણ લખમણને મુલામી રખના લાગ્યા તેના ધ્રુવકાળે લખમણે કંઠોર જાતી કારી નાખી. તે સ્થિતિ ચક્ર ગયો દાયમાંનો મણી પડી ગયો જણ્યે કેમ પત્યરનો પાગીયો બની ગયો હોય!

લખમણની આવી દશા જોઈને જોગો પણ ચમક્યો તેનેય નીચે પડેલો મણી લઈ બાઈ સાથું જોયું. બાઈ તો રૂપ

રૂપના અમાર જોગાની પણ એ દશ બાઈએ દવે જરા ઉંચી આખ કરી અને માથેથી ખસી ગયેન ઓઢણું જરા ઠીક કર્યું સખમણ પણ કંઈક સ્વસ્થ થયેા અને બોધ્યો —

“ બાઈ આમ વન વમડો મળળ કંપથી રહી જા' તો શુ કુખ પડ્યુ છે ' તુ કાણુ ડા' ”

બાઈ જરા ધીરી પડી અસુ લુછના મોના —

‘ વીર ! ’ હુ ડેણુ નથી ડાકણુ નથી એક કુ ખગારી છુ ’

જોગો તો ઉભો ઉભો તેના રૂપ અનુ પાનજ કરી રહ્યો હતો. સખમણે પુછ્યું—

“ શુ કુખ છે બેનડી ! મોતે ખરી

બાઈએ ફરી હેડાની આખ્યો લુછના ક્યુ.—

“ બાઈ હુ ને મારી નાની બેન ‘ કુલારેથી ’ આવનાતા દી’ આથમે મારી લુવાન જોધ જોવી બેન વારમાં પાશી પીવા ઉતરી હુ સામા ઝાડ નીચ નિમામો ખારા બેડી પણ દણ નુરી વાવમાથી મારી બેન નથી નિકળી મ બચ્ચાવ સાદ માના, મહે ઉમા રહીને વાવમા જોયુ, પણ અંધારામા કાંઈ જોઈ શકાય ને કાઈએ હોડારો પણ નો દીધો બાઈ ! હુ પણ વરખા ઉતરના બીની એટને ત્યારની આંહી બેડી બેડી અરે મારી... ..બેન

વળી ઝાળજી વીધી નાખે તેવું રોણુ માનુચ્યુ સખમણ જોગાના હાથમાથી મણી કાઢ તગવારને નજીબ પકડી વાવમા ઉતર્યો. આંહી બાઈએ જોમા માની નજર મરી. જોગાનું હૈયુ વીધાણું બાઈ બેડી થઈ અને જોગાને પોતાની જુગઓમા

ભીડયો. પણ.....કોઈ વિજળી સળાડો મારે, તેમ બાહ બેઠાને લઈને બહાર બહાર ચાલે મર્મ.

વાનમ લખમણ ગયો. એક નવ યૌવના હસતે વદને બેઠી હતી મણીના પ્રકાશ કરતાય ઉજળું એના વદનનું ગારવ ભર્યું તેજ હતું લખમણ મુઝાયો. આ શું ? પણ બાહ છેપર તો નગર નાખી ન જાય. એટલું રૂપ અને એટલી માધુર્યતા. લખમણ તો બેઠો રહ્યો. તેનાય કાળજીમાં ઉડા ધા પડ્યા. બાઈ હસતી હસતી બેઠી થઈ. લખમણના હાથમાંથી તલવાર સરી પડી માંડજે લખમણનું બાવડું પકડ્યું. અને .... અંતે તેમ પણ વિજળી વળકે એમ લખમણને લઈને બહાર ઉડી, અને ગગન મંડળ તરફ બહાર.

એ જાને અપસરાઓ હતી. જાને જોતો હતી—બનેતાં હૃદય—મંદિરમાં જોવાને લખમણની પ્રતિષ્ઠા થઈ.

આજ પણ માંડવના બચાંકર જન્મદિવસ આ જોગી વાવના બેંકાર લગનાવસેવો મોળુદ છે ત્યાં જોમા લખમણના માનવ આકૃતિના રમણીઓના બાહુ પાસમાં દબાયેલા બે પાળીયાઓ પણ જીવ્યું રિયાતમાં પડ્યા છે.

બેઠવાપડા છે કે :—

ત્યાં દી' આથમે સેજ જીવતા એળા દેખાય છે પરંતુ વર્ષો થયા આ માર્ગ નવન જન શુન્ન થઈ ગયેલો હોવાથી, આ કાતની સંભાળ કોઈએ નથી લીધી. આપણી સંસ્કૃતિના રમારકો માત્ર ડયાનકોર્માજ રહ્યા છે.

હવે સુધા પણ જોગીવાવનો કોવડો માનવ હૃદયની

પ્રચંડ શદ્દિનથી સેંકડો વર્ષો થયાં ત્યાં ઉઠેનારો હા ! માનવ
હૃદયની એ વિગ્ધ સંજિતએ એટલું તો સોખ્ય કે :—

“ રોજ રાતે આ વાવ પાસે આજીવતા ઝોળા તરવરે
છે, અને એક રોન-નર મહેન ખડો થાય છે અને તેની અગાથી
પર ને ઝોરડાઓમાં જોમો વખમજુ અને ને મે અપહરાઓના
ઝવતા ઝોળા અનેરો આનંદ, કલ્પેશવ અને સમ્પદેમા ન વર્ણવી
શકાય તેવો અધૂરું પ્રેમ માણી ગયા છે પ્રભાત પહેલાં તો આ
બાજી અલોપ થઈ જાય છે. ”

ઝવતા ઝોળાના કાચડાનો આટલોજ ઉદ્દેશ ૧૦ પથ્થુ શુ
આટલાજ ઉઠેનથી આજના દુર્નિજ હૃદયોને મતિપ મળશે કે !
હા. એ તો આ રહસ્ય જોનારને જડે કુદરતને ન માનનારાઓ
માટે હઈ નથી

મળોયાણાના દેવ ચોરે 'નાગરાણુ' નો કાપરો જામ્યો છે. ઘોઘેને ઝોઘે કસુબાને માથે ચીનાઈ માકરના કુમા, તે તે પર ગુજરાતની જાકરના કુમા પુંકાઈ રહ્યા છે. એક ચારણે પણ આઘણે એક શુરભરી વારતા માંડી છે. ચારણની વાતમાં કાપરો તરિલન થયો છે. અમલરા જેનમાં એકા ખાતા આપાઓ પણ 'દા બા દા.' કહીને વાતનો મેળ વધારી ગયા છે.

ચારણે વાતાની મખાવટ ભવતા એક દુવો ફેકયેલ—

“હં બાણની ધાગ, મુકે ન મકેન. કાળજી,
ઉમતલ કપરો કાળ, કમખનના દાગ કદકમાં

દુદાની ચડેકરીથી આખાયે કાવગમ' મડેકરી વધારી
મહ અને એકી સાથે અમલરા જમાણીઓ ખોલી ઠાપા:—

“રંજ છે મલયા રંજ છે તોગી વાતને”

મલે વાન આગળ ચાલે —

‘આ હં તચગના રંજેલ બેલવતા, જાહી-જપકરીને
ધોડીની તજકરી કમવન, મુજાના કાલ પેરે ‘મુજાનીયા’ ના

બોડા ઉઠાળતો આપો ભાણુતો બા સાહના હાથી પાહે પુગો
પથ પુગો ને અધવખીની વાવ ખેચી. અનનખીના તે મુન ચાવો
છે? જેમ હોતા ઉપર માઝ ઝપટ મારે, એમ એક દારમી કાવળ
નાખતા ને ઉવળી પથુ બાદસાહની અગાડી સુધી આ મ
અંઆડીએ ખોચતા તો ભાણે સંવગળક મવગળક કગતીક ને નામગ્ય
ખેચી ઇ ખેચતાજ તર ડાનો દસગેરો જુડો ને હાથી ભાગ્યો
ઇ ખાંસાહના ડંકમા ને કાકાકાર વગુમીયો માપ! ”

ચારણે વાન કેતા જગ વિમામો માવ હે કાની । ૧
મોદામા ભગરી એક ગયગેરો મોવી ઉગ્યો —

“વાહ મહો વાહ” મારો ટડાનો માગન અપો ભાણુ
તો જમરો, મળે દુજો નામગ્ય ”

‘ હા ના હા દુજો નામગ્ય ’

પથ માત જગ્યએ દામા દા મેગરી સેનેરી હાનમાની
રૂપેરી હુમાડા કાડના નામરાણુ ખાચરા જરા મન ના આજ માણે
એક ભરવાડે ધોડતો ધોડતો આસ બેર કાવરામા આગેરો અને
નામગ્ય ખાચર તરફ નજર નાખતા માચો —

‘ બાપુ ’ મજબ થીયો જોડ્યો કાણુ મ રી આપણી ગાઉ
મોમમાથી વાળી ગીરો છે અને રૂનક પંડતી મજ મગમારી
મુખી છે

‘ મ મધીડા ગાઉ વાળી ગીરો? મુના માવજને જમારી
ગીરો? ’ કાઇ માવજ કમ્મોડ ટોકાગે દીરે એમ પડમરો મગતાજ
નામરાણુ ખાચર કડકાટ ઉભા થઇ ગયા અને મનનનન કગતી
કગતી ખેચી આ જોતા કાચરો પથુ હનડી ઉડ્યો અને એકી
માથે સમમમમમ મરતી ચીલીશ તવવારો માન મારી ચમક

અને નાગનાણના પ્રયત્ન પડકારથી થોડીવારમાં તે રાણુડી, મુળકી, ધોળા, વજણ, બેરી, ચાંગી, જોડી વિગેરે જાતવંતી થોડીઓ પૃથ્વી કૂળે એવા દડચડ દડચડ ડાળા દેતી, દુસ્મનની છાતી ફાડી જાય એવી કપરી હાવણુ નાખતી, ચોરા પાસે ખડી થઇ ગઇ. ઉપર નાગી તરવારો નચવના, લાતગલોલા જેવી આંખો વાળા, કાઠીયો સ્વાર થયા. અને મુઠે તાવ દેતા હાંઠાટા પડકાર કરવા લાગ્યા. નાગરાણુ ખાચર પણ પોનાતી 'વેલ' માથે અસ્વાર થઇ મોવડ થયા. આગળ ભરવાડને પાછળ આ કટક. ગામ ખારા નિકળ્યા પછી ભરવાડે-કાણુ સંધી ગાયો વાળા ગયો હતો તે દશ દેખાડી અને બધાવ કાઠીઓએ એ તરફ ઘોડા નગડયા.

દી' આથમ્યા પહેલાં તે ત્રીશ સંઘીડા સાથે ગાયું વાળાને જતો કાણુ સંધી આ કટકને કળાણે. જોતાંજ નાગરાણુખાચરે કાણુને પડખે:-

'એલા કળામો'ના ધણી તરકડાં ! ચાલે માટી ગાઉંના વાળતક !'

સાવજના હોઝાટાથી જેમ જંગલના માણુ કંપી ઉઠે, હરણીવાના ગર્ભ મળી જાય, તેમ કાણુ અને તેના માણુસોનાં દાડકાંયા. પણ કાણુ સંધીવ બહાદુર હતો. તરતજ તેને મોરચો માંડ્યો, અને કાળા મોઢાનીની તડો તડ નાળીયો પડવા લાગી. સુર્ગારન થતાંમાં તે ભેટભેટ પણ થઇ ગયા તે સહુ ત્રાટક્યા જાનવના ઘોડાઉતી હાવણે ને યુરચીરોના પડખંદ પાડતા હાંઠાટાથી વગડો પણ કંપી ઉડતો. તરવારોની સમસમાટીથી આસપાસના વાનાવરણમાં વિજળીના સમાધા જેવા ચમકાર પણ જુતાવળ જેવા કળાતા.

મગજગ પોઠણુ આરતીના વખત સુધીમાં તો ગળીઆણના કાઠીઓએ કાળુ સંઘીના વીર માણસોનો ખો' કાઠી' નાખરો ને નાગરાણુ ખાચરે લાલની છુંડીથી કાળુની ખોપરી તોડી નાખી કાળુ પડયો અને નીચ સધીકા લાગ્યા. અને ડાયરે ગામે વાળીને પાછો ગામમાં આવ્યા.

ફરે છે કે આ ધીંગાણામાં ગળીઆણના બેજ કાઠી મરાયા હતા. આ ધીમાણુ ચોટીલા અને ગળીઆણની સીમ વચ્ચે થયું હતું.

આજે માની વાંટે જનાર ક્ષત્રિયો બાથમ્યા છે આજના રાજવીઓના હૃદયમાંથી ગાયો પ્રત્યેની પુજ્ય ભાવના પશ્ચિમના એ પામર મંસ્કારોના પરિણામે સુકાઈ ગઈ છે આજે એ રત ખાતર પ્રાણુ દેવાવાળા રાજવીઓ માઠા માપડે છે

આજે તો:-

બાયલા, ડાંગલા, રેતડા, રોક્ષા, ચોખધો તો ફરે, હોટરે, મોટરે, હાથમા હટરે, ખેલવા ખુદવા જો ચરે ઉજળી છુતકી, ગઈલી બગલમા, ગેલ કરતી હસે. ફેનસી ફ્રોકમાં, બાઇને કેપવાં, મગજનો તાપડી ટપખશે લોટકા જેવડા, મસ્તકે બાબર, બુનડાં તે બુડા ફગફગે; ગાઠુ'પો કોસનો તગડુ ટુરકી, ચાલમાં લફલફે

ઓ પ્રભુ !

અમારા રાજવીઓ પોતાના પુર્વજોના પુનિત પગલે ચાલતા ક્યારે સિખરે ?

સોદામણી રાત

અંજે શરદ પુનમ છે. ચંદ્ર દેવળીયા ગામને પોતાની આદનીમા નહવરાવી ગયો છે. ગામની બાબુમાજ ગીરની બેખડો બેતી, રમતીયાળ બાદર વડી રહી છે. બાદરને સામે કઠિ કેટ-સાય વધેા થયા ગામના મુખે રતાતી આવતી આજ્ઞાવાડી અપુર્વ દિવ્યતા ધાખવતી દીપી રહી છે. દશ બાર આબા વચ્ચેનું એ યોગાન છે તે યોગાન વચ્ચે કુદગતે ઝપેરી ગાલીચો મિછાચેા છે. આ યોગાનમા ગામ લોકા શરદોત્સવ, મગરથુ કે એવા બીજા ઉત્સવો ઉજવતા-આજ પણ કેટલીય ગ્રામ્ય ગૌરીઓ આ આજ્ઞાવાડીમ વાન્નીના પ્રકાશ સાથે ખેલી રહી છે. કારણ, આજે શરદ પુનમ હતી. થોડાએક નવ જુવાનડાઓ પણ આ લવના-ઓની નમ ઈરી ગાસલીવા, આખે ચડીને, તો કોઇ એક બાબુ ઉમા ગહીને ન રખી રહ્યા છે, આવી શરદ પુનમની મોહામણી રાત જમી છે ત્યા, દરથી ચારખાંચ જુવાનડાઓને આવતા બેઠ બધા જુવાનડાઓ એકઠા થઈ ગયા, અને “અમરુલા બાપુ આબ્યા” એમ કહેતા સામે ગયા. આઠી આ સુદરી સધે

પણ તે પુરુષ સંધની દરદાર ન કરતાં એક રાસ જમાવ્યો. ત્યાંથી અમરલા પણ આવી પહોંચ્યો, અને સુંદરી સંધમાં કોઈક સુંદરીને કેમ શોધતો હોય તેમ ચકળ વડળ જેવા લાગ્યો. તેને પોતાના સાથી માણસુરને કહ્યું:—

“ એલા ! પુનડી તો નથી કળાતી. ”

માણસુર જાતનો હજમ હતો. તેને આસપાસ નજર ફેરવે, અને એકેકેમ કેમ જાણે મોટો વાધ માર્યો હોય, તેમ દર્પથી કહ્યું:—

“ એ પછે રહ, બાપુ ! એલી અમરડીને પછવાડે ”

“ હા, માગી. ” અમરલા બાપુ તે તરફ જોતા બોલ્યા:—
“ આજ કેમ છ ગવરાવતી નથી ? ”

“ કાણ જાણે ” હજમડે સમાધાન કર્યું:— એનો વારો દેવે આવેલો હશે બાપુ ! ”

આ વાત સીત થયા પછી તેઓએ એક આંગાડળે બેઠક લાંબી. બીજા જુવાનડાઓ પણ પોતાના મનને ફાવે તેમ બેસી ગયા. આઠો એક રાસ પુરો થયો એટલે એક ગેરી બોલી:—

‘ પુનાં ! આજ એમ કાંઈ બેઠું નથી પાસવે, આવો રાસ આજ ચગાવવો પડશે બા ! ’

પુનાં કાંઈ ન બોલી એટલે તરતજ બે ચાર જણીઓએ મળીને તેના જાવડાં પકડ્યાં અને ઈશ્તી કરી. જોણ સુંદરી સંધનો ચંદ્ર ચમક્યો. તેની મદનરી પગલીયો ડાળ પર એકી દશે પુનાને નિરખી રહેલા અમરલાના હૃદયમાં ખુંચવા લાગી. અમરલાનું

અંતર પશુ તલપાપડ થઈ રહ્યું હતું. તેની બાંમ વરસતી જુવાની
આ વખતે તેને હચમચાવવા લાગી તે બોલ્યો —

“ માણસુર ! મારા બેટ નીની હાલ જો તો ખરો એના
મોઢાં તો મારે ”

માણસુરે પણ બાપુને રીજ્યા —

‘ હા બાપુ ! એની મદીલી આખું તો જુવે. આપણા
સામું ગાંડ જોતી પણ નથી ”

“ એની મેળાએ જોશ ” આ પ્રમાણે કહી અમરજા
ગોતાનો વિકાર નવનોથી તૃપ્ત કરવા લાગ્યો

હાથગી મુખી મૈત્ર્ય દેવા પુનાએ રાસ ઉપાડ્યો —

“ હાંસો હીસો સાહેલડી હેયાના હીસકે,
જોડયો હી સાવે જાળો કાંન હુલાસમા ”

રાસની રસ ધાગ સધળી સાહેલીઓએ ઝીલી અને એકા
સાથે સવળી કેમ હેયાના હીંચકે હીંચતી હોય એવી રીતે તાલના
ટપાકા દેતી રસ ઊળ વિજળવા લાગી.

“ એના હાથમાં છે હીરની દોરી પમરગડી,
જોળન જોલા ખવરાવે કાન હુલાસમા ”

નિર્દોષતાથી ગવાયલી આ લીંટી અમરજાના હેયામા
ખુંચી ગઈ. માણસુરીએ પણ તાનમા આવી જઈને કહ્યું —

‘ અરે તારાં જોલા ! ”

ખીન યુવાનકો! પણ પુનાના રૂપચુરને કથી ગ્લા
દના પુના નો મદ્યેનકો બની ને રાસમા તરખોગજ પની
ગર્ધ—

ધીમી દોરી જેમ્મીને સગાવે ચોખથી,
નમી પડતી આખલીયાની ડાળ હુલાસમાં.”

અમરમાનું દૈયુ ચમકયુ. જાણ્યે કેમ એનીજ ડાળ નમી
પડી હોય !

“ હૈયુ’ થડકેને નમતી આંખડલી;
દોરી રીચે ન હીસકાની હાથ હુલાસમાં ”

મવળી સાહેલીઓ પણ પુનાની માફક લાનજ બુદ્ધી ગર્ધ
કેમ જાણ્યે કુદરતે રાસનો લાવ એ રસિગઓના દૈયામાજ ભરી
દીધા હોય !

“ કાંખીને જાંઝર જાંકે છે રંગથી;
ચાતું હૈયામાં મીઠડું તાન હુલાસમાં. ”

અમરમાથી આ રસછોળ ન ઝીનાણી એકદમ તેને તો
માણસુરીઆને બધ ભરી લીધી અને કહ્યું:—

‘ માણસુરીયા ! માળી પુનકી તો હ= કરે છે હો ! ’

પુનાની પમલીઓ તો નાયતીજ જતી—

“ વાંકી નજરે સહી ! જોની ઉમંગથી;
ત્યમ સગાવે હીસકો જાન હુલાસમાં. ”

હવે જરા રાસની ઝમાવટ થઇ, અને સઘળી રાસરસિકાઓનાં હૈયા હીંચકવા લાગ્યા :—

“પડી પડું એમ થાતું હો ઉગ્રમાં;
વળી વા યે ભરાતું ચીર હુલાસમાં.”

અમરકાની નજર આ વખતે રાસ સંમિકાઓના રાસ મંડપ પર રમી ગઇ. કેટલીયે જાણીઓના ચીર અંદ્રિકાથી ભીંગણ રહ્યા હતાં. હૈયાં હુલાસી રહ્યાં હતાં. પગલાં નાચી રહ્યાં હતાં. નયનો અમકી રહ્યાં હતાં. ઉરનો થડો યૌવનને ડાકારી રહ્યો હતો. છેલ્લી કડી તો પુનાંએ પોતાની સઘળી કળાથી ફેંકી.—

હારીને કા'નને કેંતી હું આનમાં;
સખી ! થાતી ત્યાં હૈયા લીક હુલાસમાં.”

રાસ પુરો થયો. રાસની કક્કાનો એ વખતે અંદ્રિકાની પુર ભભકમાં રણુકાર ગુંગામી રહ્યો. કેટલાય નવ જુવાનોનાં હૈયાં ધાપત, થઇ ગયાં. કેટલીય રાસરસિકાઓ રસમાં નહાઇ ને થાકી ગઇ. અમરકીએ તો પુનાને બચ લરી લીધી અને કહ્યું :—

“હૈયા ભીક હુલાસમાં ”

પુનાં હસી. અને એક ખુણામાં બેચાર યુવતીઓ વચ્ચે વીંટાઇ ને કંઈક વાતોનાં તકાકામાં મરાગુચ બની ગઇ ત્યાં થોડી વારે માણસુરોયો આંખ ડાળેથી નીચે ઉતર્યો, અને અમરકી પાસે આવ્યો. અમરકી બોલી :—

‘ કેમ આઈ બાઈડીયુંમાં આવ્યો ?

“ તને બેવા. ” આ પ્રમાણે તે દરમીએ કાંઈ ન દેખી

યકે તેની રીતે તેના બાવડા પર ચુંટણી ભરી. અમરડીએ તેનાં જવાબમાં કહ્યું.—

‘કું કામ છે ?’

માણસુરે કહ્યું.—

‘અમરડા બાપુએ કેવળ્યુ છે કે પુના એક બીજો ગાસ ગાય.’

“આમેય અમે ગવરાવવાનાજ હતા ” આ પ્રમાણે કહી અમરડી, પુનાં તથા બીજી સુંદરીયો ઉભી હતી ત્યાં ચાલન નચાવતી ગઈ. અને લટકે કરતા બોલી —

“અમરડા બાપુને પુનાનો રામ ગમી ગયો લાગે છે ”

“તેં કેમ જાણ્યું ?” એકે કહ્યું.

“ઝોડ્યા હજમ હારે હમણા કેવળ્યુ” કે પુના પાસે એક બીજો રાહડો ગવરાવેલો.”

પુના આ માબજીને મનમાં મક્કા, અને ચોડી વારે ફરી બધી રાખીએયે બીજે રાસ ગવરાવવા તેને ઘેરી પુનાએ પથ ચોડીક રક્તક કરીને હલકે ભર્યા સુરથી રામને ઉપાડ્યો:—

૧

ચરદ પુનમની રાત સોહામણી,
વેણું વગાડે કાન સોહામણી,
નાચે ને રાચે ઝોલી ગોપીયું વનમાં.

૨

ચમકે છે ચાદો આલે અલબેલડી,
 જોલ્યો કાન બકોરે વાલે સાહેલડી,
 નાચે ને રાચે જોલી ગોપીયું વનમાં.

૩

આલે છે ઉજળાં તેજ અલબેલડી,
 ઇ તો કાને બીછાવી સેજ સાહેલડી,
 નાચે ને રાચે જોલી ગોપીયું વનમાં.

૪

ચાદે ઘેર્યા જગ-ચોઠ અલબેલડી,
 હુંયાં ઘેર્યા જોલ્યા કાને સાહેલડી,
 નાચે ને રાચે જોલી ગોપીયું વનમાં,

૫

ચાદામાં અમૃત ભર્યું અલબેલડી,
 કાનાની પાંસ થી સર્પુ સાહેલડી,
 નાચે ને રાચે જોલી ગોપીયું વનમાં.

૬

ચાંદા અમી ઝીવે ચકોર અલબેલડી,
 ઉરના અમી ઝીવો આપણુ સાહેલડી,
 નાચે ને રાચે જોલી ગોપીયું વનમાં

રામ પુરો થયો. સઘળી સખીયો પુનાંના મધુર કંઠના વખાણ કરતી પુનાંની આસ પામ વીંટાઈ વળી. અમરમાથી દવેં જોયું ન ગયું તેને નીચે ઉતરી એક કાંકરી ઉડાવી અને બરોબર નિશાન ટાંચીને પુનાંના ગાલપર મારી, પુનાં ચમકી ગામે જોયું તો થોડે દૂર તેને ચંદ્રના પૂનિન પ્રકાશમા અમરમાનુ દાળ જોવું લાપંડર દસતું મોડું દેખાયુ. તે કંઈ પથ ભાવ ન દર્શાવતા, ઘેર જવાના પ્રસ્તાવ પર આવી, અને બધીઓ એ વાતમા સંમત થઈ. અને થોડી વારે તો ટોળુ ગામ બધીં ઉપડ્યું રમમાં જોલા ખાના ભુવાનડાઓ પથ ઉપડ્યા અમરમા અને માણસુર કાંઈની સરમ ન રાખતા આ સુ દરીઓના ટોળામાં ઘુસ્યા, અને પુનાં પામે થઈને પમાર થયા અમરજો પોતાની જુરી દાનન ચાવનાં ચાલતા પુનાને જણાવી દીધી પુના અમરની આંખનો મલિનભાવ પામી ગઈ જોઓના હૃદય અને નયનો એટલાં મરવાં હોય છે કે પુરુષના મારા યા માંડા લાવને પજમો પિછાણી લે છે. એટલે પુનાં ને પથ અમરની કાળી નજર પિછાણતા વાર ન લાગી. પરંતુ સરલતાની માંમ્ય મૂર્તિ પુના જ્યારે પોતાના નેમડામા પહોંચી ત્યારે તેના અંતરમાથી એ દ્રશ્ય જુસાઈ ગયું.

દવે કોઈ આંખ વાડીમાં નજર કરે તો એક બે કાચલો પુનાના રાગનો અગ્રાસ કરતી નજરે ચડે મિત્રાગ પ્રસુતી પૂનિન પ્રમૃતિ અને ગમની રમકોળનાં અદ્રશ્ય મોગ્ન

૨

પ્રલોભન

ખીજે દલાડે અમરમાજે માણસુરીયાને દરબારમાં બોલાવ્યો; આવનાંજ માણસુર ગો બોલી ઉઠ્યો :—

“ક્રમ જાપુ ! શું કામ પડ્યું છે ?”

અમરૂભાએ કહ્યું :—

“માળા વેવલીના જરા ધીમે તો બોલ, અંદર જાપુ બેઠા છે આમ આવ ”

માણસુરીયો અને અમરૂભા એક તરફના ઓરડામાં ગયા. આ ઓરડો શકિનનો ઓરડો હતો તેમાં એક તક્તવારની સ્થાપના હતી પહેલાં તેનું પુજન થતું હવે તો ક્યારેક ક્યારેક ધુપ માત્ર દેવાતો. ઓરડામાં દાખલ થઈ અમરૂભાએ કહ્યું :—

“તે પુનઝીનું ઘર તો જોયું છે ને ? ત્યાં જન્મને એને એક શેર પેડા લઈ આવ જા અને અમરૂભાએ મોકલ્યા છે એમ ક’જે પાછો.”

“માણસુરીયાને કાંઈ કેવું પડે ”

અમરૂભાએ તરતજ છ આનાના પૈસા આપ્યા, અને માણસુરીયો કંઠોઈની દુકાન તરફ રવાના થયો.

કંઠોઈની દુકાનેથી શેરને બદલે પોણો શેર પેડા લઈ જાડીના પૈસા પોતાના ખીસામાં પધરાવી, તેને પુનાના નેસડા તરફ ચાલતી પકડી.

સુધર્નારાયણ પુરજોરમાં તપી રહ્યા છે. પુના પોતાની માને મીંમમાં લાત દેવા જવા માટે તયારી કરી રહી છે. ત્યાં માણસુરીયો આવ્યો. માણસુરીયાને નેસમાં આવતો જોઈ પુના જાસની દોણી હેડી મુકીને એકી ટશે તેને જોઈ રહી. તે પાસે આવ્યો ત્યારે પુનાએ પુછ્યું :—

“ કેમ જોલા ! અઠાણે મળળ આવ્યો ! ”

“ સારા કામે આવ્યો છું પુના તું તો નસીમદાર !

“ નસીમદાર શાની વળા ! ”

“ જો, આની ” આ પ્રમાણે કરી માણસુરીયાએ પેઢાનું પડીકું તેના આગળ ધર્યું. પુનાની આંખો ચમકી. બૂલાઈ ગયેલી ગઈ દાક્તની ધટના સ્મરણમાં આવી. તે બોલી :—

“ ક્યાંથી લાગ્યો ? મારે તો નથી જોતા. ”

“ બાપુ અમરલાએ રાજપાથી મોકલાવ્યા છે. પુના ! ”

“ મારે તો જોઈએ પાછા લઈ જા. ” આ પ્રમાણે દરી તે ધરતી અંદર ગઈ. માણસુર બહારથીજ કહ્યું :—

“ પુના લે તો ખરી આવા પેઢા રોજ મળશે. ”

અંદરથી અવાજ આવ્યો :—

“ નાખ છિરડે. ”

માણસુરે ધણી રકબક કરી પણ તેને તો પેઢા ન લીધા. અને પોતે ‘ ભાત ’ લઈને સીંમમા આવી ગઈ.

માણસુર બીજા પાણેર પેઢા લઈ શેર એક પુરા કરીને અમરમા પાસે આવ્યો. હાથમાં પેઢાનું પડીકું બોઈ અમરએ કહ્યું :—

“ કેમ પાછા લાગ્યો ? ”

“ રાંડે રાખ્યા નહીં. ધણી માયાકુટ કરી પણ હં ફાટેલી સાંઢડા જેવી ક્યાં ગણકારે એમ હતી અને તો ગીધું કે ” નાખ

ઉકરડે " આ પ્રમાણે માણસુ? મીઠું મરચું ભભરાવીને મધળી વાન ફગી નાખી

અમરૂ મનમાં યા ખાઈ ગયો કાંઈ પણ ન રહેતાં માણસુરને જે ઘડા આપી વિદાય કર્યો.

માણસુ? ખાતો ખાતો પોતાને ઘેર ચાલ્યો ગયો અમરૂભા પણ ફેરી રીતે પુનાને પોતાની કુચી જે વિચારના ધુચળા મનમાં ઉછેરતો ઝોગડામાં આટા મારવા લાગ્યા

૩

પરિચય

જરા પરિચય આપવો આ સ્થળે અરચાને તો નહીંજ મથુાય દેવળીયું ગામ ભાદર કાઠે આવ્યું છે ત્યાંના દગ્ગાર ભાણુ વાલેરા દેવળીયા સહીત ખી ન ચાર ગામનો સિમાડો ભોગવે છે.

ભાણુ વાનેગની સાઠ વગસની ઉમર છે તેમને પોતાની જુવાનીમાં " શક્તિ પુજન " કેટલીયવાર કરેલું પણ અત્યારે એ જમાનો આધર્યો છે. તેમના હૃદયમાં નિખાલસતા અને સરવતા સ્વાભાવિક છે તેમના આદર્શ સરકારના પરિણામેજ બાજ મુવી દેવળીયુ એક પ્રકારે સુખી, સયમી, અને ઉદ્યમશીલ રહ્યું છે. આ ગામમાં છેલ્લા ચાળીસ વર્ષ યથા દુકાળ પણ નહોતો પડતો, આથી ગામ તી લોક વાયકા એવી છે કે એ તો આપાભાણુના પ્રતાપ! આપાભાણુને સંતતીમાં એક પુત્રને એક કન્યા સિવાય કશું પણ નહોતું. પુત્રનું નામ અમરૂભા. જેને કાવેજમાં સાધારણુ યાન અપાવેલું હોવાથી આ પ્રકારના મસ્કારો ! તેના ઇવનમાં

રોપાણાં છે. દરબાર પોને તો અમરુભાને લણાવતા ખુશી ન્હોતા તેઓની માન્યતા તો ઝેવી હતી કે આજ કાલનું પાણુતર એટલે ધર્મ અને સૌર્યનો નાશ કરાવનાર એક કારખાનું. પણ ઉપરી સત્તાના કડક એવાં રચનાત્મક દરબારો દતાં તેમજ જમનાતો પ્રવાદ પણ એ તરફ વળેલો હોવાથી દરબારે અમરુભાને કોલેજમાં ભણવા મોકલ્યો હતો. બણીને જ્યારે અમરુભા બેર આગ્યો ત્યારે દરબારે પોને તેની પરિક્ષા લીધી. અને પરિક્ષામમાં માત્ર એટલુંજ જોયું કે હજારો રૂપિયા ભણુતર પાછળ ખર્ચ્યા છતાં પણ હજી માત્ર એટલોજ રમી જણે છે અને ચારિત્ર બાબતની તો અનેક રાત્રો અત્યાર સુધીમાં દરબારના કાને આવી ગઈ હતી. પરંતુ આગળ ઉપર મુધરસે એવી આશાથી તેમને સંપણ ખર્ચ્યા કર્યું- માંજળ્યા કર્યું

દરબારની પુત્રીનું નામ અમુલાબા હતું. તેમની ઉંમર અમરુભાથી નાની હતી. કાઠી કામમાં યોગ્ય મુરતીયાઓના અભાવે અઘાપી તે કુંવાગાજ હતો-કુંવાગ રાખવા પડ્યાં હતાં

પુનાં તે. એક રજારીની કન્યા હતી તેના બાપનું નામ રામ હતું. તેની માનું નામ કુંવર હતું મા બાપની આ એકનો એક પુત્રી હતી. પ્રયુએ પુનાંમાં અપૂર્વ સૌન્દર્ય બધું હતું. તે એટલી સૌન્દર્ય સંપન્ન હતી કે તેનું વર્ણન કો વિરલ કવિજ કરી શકે. રજારીયોના ગિવાજ પ્રમાણે તેનું પરણેતર પેટમાંજ થયું હતું. પરંતુ હજી સુધી તેની 'દમ' ન્હોતી થઈ. અર્ધાત્ તેને સાસરે તે ન્હોતી ગઈ પુનાંની ઉંમર આ વખતે સોળ વર્ષની હતી. તેના સોળ વર્ષ તે રૂઢની સોળ કગા

કાળપની પ્રથમ રેખા

નિખાલસ દિલના મનુષ્યોના હૃદય સમી ઉન્નવળ સખ્યા ખીલી રહી છે. નદીયેથી પાણી જરીને આવતી પુનાના બેડાપર સુર્યના આથમતા કિરણો કંઈ અજગ રીતે નાચી રહ્યા છે તે કિરણોનો જોવો નાચ, તેવીજ પુનાની મીઠી પગલીઓ પડે છે.

પાછળ અમરૂભા ઉતાવળી ગતીએ ચાલ્યો આવે જે મધ્યા સમયે ક્યારેકજ માણસો નદીના કાંઠે આવતા એટલે અમરૂભાએ આ નિર્જનતાનો લાજ લેવા કંઈ અવાજ કર્યો—
તે ઇશારો હતો, સીસકારા હતો. પુનાના લક્ષ્મી એ ઇશારો ન આવ્યો. તે તો ચાલતીજ રહી. ફરી પુનાના નામનો ઝીણો અવાજ થયો. પુનાએ પાછળ ફરી જોયું, તો અમરૂભા. તરતજ તેને પોતાની મતીને તેજ ફરી. આમ ગતીને તેજ થયેલી જોઈ બિચારા સુર્યના આથમતા કિરણો પણ કરમાયા જાણ્યે કેમ તેમને એ ન મચ્યું હોય !

અમરૂએ પણ પોતાની ગતી તેજ કરી અને લગભગ પુનાની પાસે આવી પહોંચ્યા પછી કહ્યું:—

“પુના ! કાંઈ તો માંબલ્યુ આમ બાજે છે કેમ ?”

“બાપુ ! મારે ઘેર ઘણાવ કામ છે હું કાંઈ તમારી ઘોડે નરરી નથી ” પુનાએ ચાલતા ચાલતાજ કામળ સ્વરે કહ્યું:—

“ઝાહો ! કાંઈ કામાળીની, જરા સાચુ તો ને. ઝાહ્યા પેડા તેં કેમ તો’ લીધા ?” અમરૂના લગભગ એની પાસેજ ચાલવા લાગ્યો.

‘ અમંદારી રોટલાની ખાનારી રખારીની ખતને પેડા નો’
સૂટે બાપુ ! ” આવો મોઠો જવાબ આપી પુનાએ એક નિર્દોષ
નજર અમર પર કરી.

અમરખારી ત્રિતિ ઉત્તેજિત બની, તેનાં કાળા દેવામાં
નિર્દોષતા ન મમાઈ તેને કહ્યું:—

“ પુનાં ! માગ પેડા પાછા વાળ્યા, પણ હું તને થોડો
શ્રોત્તવાનો છું. ”

પુનાં કશું ન બોલી. અમરખાએ ભાવથી ત્યાગ્યુ :—

“ પુનાં ! એ મારી વાત માની જ ને ? ” એ હો;
આપણે હીનોળાં કરશું ”

પુનાંએ મોઢું ડાવકુ રાખી ચક્રમ જવાબ નહીં દીધો:—

“ બાપુ ! વચારીને બોલો, આવા કાગ કપડા વેંચી તમારે
એટું ન શોભે. ”

“ એમાં વળી કપડું શું કવી નાખ્યું ? હ નો જીવા ડા
ઓતે બનતુંજ આવે દસ પછી કહુ છું કે આપણે આનંદ કરશું
ને મજાનું માણશું. ”

પુનાને મોન રહેવામાંજ લાભ જણાયો.

કાડી શ્રેણ્યો:—

‘ જો પુનાડી ! આપણે રોજ મજા કરશું વળી હું તને
દાડી દપાડી પણ રોજ સારી આપીશ. ”

પુનાના મોઢા પર એક ગાળ ચડી ગઈ પરંતુ મર્યાદાએ તેને રોકી તે માત્ર એટલું જ બોલી —

“અમરૂમા ! તમને પગે લાગુ તમે મારો ફેડો છોડો”

‘અમરૂમાએ પુનાના કંગી પ્રદેશ પર હાથનો આજો કરતા કહ્યું:—

“બહુ માન શેની ખાશ”

પુના જરા આઘી ખસી તેના નેત્રો લાવ બન્યા શરિર આખું ક્રોધથી ધ્રુજવા માડ્યું પણ તે મૌન રહી.

ત્યાં દુરથી એક માણસ વાસણીમાં ફુલા લતકારતો અમરૂમાને કળાણો. એટલે અમરૂ સટકી ગયો અને પુના દેવળવાળાનો પાંડ માનતી નેમડા તરફ ચાલી ગઈ

૫

પ્રભુના ધામપર .

દેવળીયાના દેવ ચોરાની અગાસીપર અમરૂમા, માણસુરની રાહ જોતો બેઠો હતો તેના હૃદયમાં પુનાને ફરી રીતે મેળવવી તે વિચાર ચાલી રહ્યા હતા થોડી વારે માણસુર આવ્યો અને બાપુને વિચાર છૂટા બોલ્યો:—

“કેમ બાપુ ! ચ તા શાની કરો છો ?”

“પુનકીની માણસુર ! માગી જગ મચક પણ નથી દેતી”

માણસુર અમરૂમા પાસે બેસી ગયા થોડી વાર સુધી કંઈક વિચાર કરીને બોલ્યો —

“આપુ ! જોહી મતલીને ખેલો તો આંહી બોનારી
વાતુ હ આપણું કમ કરી દેશે ”

અમરજીના મુખપર હાસ્ય રૂત્કયુઃ તે બોલ્યો —

“હા હ તો આપણને યાદજ નથી આવતી. જા એને ઝટ
આહીજ બોનારી લાવ આહી કાંઈ માણસ આવે તેમ નથી
એટલે અધીવ વાત ચીત કગશે ”

“માણસુ- હંમમથી ઉઠયો અને જતા જતા કંઈક પાદ
આમ્બુ એમલે પાછા ફર્યો અને કહ્યું:—

“આપુ ! એક વણુ આના આપો તો નાસ્તો પણ લેતો
આવુ જરા ઠીક પડશે ”

અમરજીએ તગતજ પૈસા કાઢી આપ્યા અને માણસુર
ચાલ્યો ગયો.

અમરજીએ અમાશીમા આટા મારવામા લગભગ અડધી
કનાંક સમાપ્ત કરી. સૂર્યનારાયણ પણ પૃથ્વીના પાપ-પૂન્ય અવ-
લોકતા જરા નમ્યા સૌએ આથી જાણ્યુ કે રોહાનો વખત થયો

માણસુર નાસ્તો લઈને અમાશી પર આવ્યો. અમરજી
તેની રાહ જોતોજ ચક્રર મારી રજીો હતો. માણસુરને જોઈ
તેને કહ્યું —

“કેમ મતલીએ શુ કીધું ?”

“દમ્ભુ આવે છે. દાલો આપણે જોહી જોરડીમા
જરૂર ”

અમારી ઉપર ત્રણ ઓરડીઓ હતી આ ઓરડીઓમાં ક્યારેક સાધુ મતો ઉતરતા અને વખતે વખતે આવા પાપીઓની પાપ લીલા ભજવવાના ગુપ્ત સ્થાનથી ગરબ મારતી

અમરૂભા અને માણસુર એક ઓરડીમાં દાખલ થયા ત્યાં સતલી આવી. સતલી જાતની બાવણ હતી. પ્રભુના કિર્તન ગાવાનો તેનો ધધો હતો પરંતુ આજ કાલના સાધુઓનો તો એ “પ્રભુ કિર્તન” વેપાર થઈ પડ્યો છે. એ ન્યાયે સંતની અને તેના પિતા જીવણદાસજી જીવન ગુમારતા

સતલી ઓરડીમાં દાખલ થતાજ બોલી --

“કેમ બાપુ ! આજ મનન ચાલુ કરી ?”

સતલી કાંઈ સ્વરૂપવતી નહોતી, છતાં પણ નવજીવાન હોવાથી જીવાનડા મોના કામી દિલ સ્વાભાવિક તેના પ્રત્યે એ આતા

અમરૂભાએ તેનું કાંકુ પકડી નીચે બેસાડતા કહ્યું:--

“બેસતો ખરી, આ આવીને ઉભા તને એક વાત કહેવાની છે.”

સંતલી અમરૂભાની બાબુમાં હેઠે બેઠી માણસુરીયે ટહુકા પુર્યો:—

“બાપુ ! વાત પછી કાંઈ પચમ નાસ્તો કરી લેજો.”

તરતજ ગાંડીયાને જોળનું પડીકું ખુલ્લું. અને ત્રણેય સાથે ખાવા બેઠા વચ્ચે અમરૂભાએ પુનાને મેળવવાની મધળી વાત મતજાને જણાવી દીધી સતલીએ મધળું માંભજ્યા પછી કહ્યું:--

“બાપુ ! પુનઃકી બહુ વમમી છે. તોય પણ તેને હું સમજાવીશ તો ખરી.”

“ના સમજાવીશ, એમ નહીં, ઇ તો એને મેળવી દેવી પડશે”

“મેળવી દઉં પછી શું ?” સર્તકીએ તપતો નવાગ્યા

તરતજ અમરજાએ તેને પોતા તરફ ખેંચતા હાથે:—

“તો તો તારા પાપ રૂપિયા સાચા”

હાથમટે બહાર અગાથીમાં, ખાલી પડીકાતો કામળ નાખવાના ક્રમે આવતો રહ્યો.

પ્રભુના લામપરની ઝોરડીમાં પાપલીલા શરૂ થઈ.

નીચે રામજી મંદિર હતું. પ્રભુની પુનિત મુર્તિના દર્શન કરી મામ લોકો પોતાને પાવન માનતા. અને આમ અગાથીમાં આ પાપીઓની પાપ લીલા રચાતી.

કાંઈને શકા થાય કે પ્રભુના ચિન્હ-ધામમાં, આવા નરા-ધમોને શિક્ષા નહીં મળતી હોય ! પરંતુ એ મહાન પ્રભુને એવા પાપીઓની પડી છેજ ક્યા ? તે તો દિન રાત પોતાના પ્રેમી ભક્ત જનોના નિર્મળ હૃદયમાં આનંદ અનુભવે છે. શિક્ષા કરવાનું કર્તવ્ય તો પ્રભુએ મૈા મૈાના કર્મો પર રચ્યું છે. એ તો કુદરતજ તેના જેવાં બીજાં તેવાં રૂપ પકવે.

‘ રાડ બાવણુ ! બકી શુ રહી છે. ઇ રોયાએ તને કાક બધાવ્યુ લાગે છે ’

સતલી ચમકી તેના નસકોરા પણુ કુલ્યા તે મોતી —

“ ઝોહો ! કાક સાધુડીની દિકરી, જોઈ છુ કે કયા સુધી તુ તારી ટેકને વળગી રેશ ’

“ જ જ રાડ ! તારા ઇ લોકાને કષ દેજો કે પુના તો એના નામ પર થુકે છે ”

વાત વધી પડી અને સતલી તથા પુના અહીંથી જુદા પડીને ચાલ્યા ગયા બંનેના હૃદયમાં એક પ્રકારની ધમશ એની રહી સંતલીના હૃદયમાં વૈરની પુનાના હૃદયમાં પવિત્રતાની

એજ રાત્રે માણસુરીયાને મળીને મતલીએ સરગી વાત ખુશ મીકુ મરચુ બહારાવીને અમરૂબાને કહી સંબગારી અમરૂબાએ પણ “ હવે તો નહીં મુકુ ” એમ મક્કમપણે જણાવ્યુ

૭

અત્યાચાર

અમરૂબાથી હવે તો ન રહેવાણુ, પુનાને મેળવવા માટે પોતા પાસે જોટલા ઉપાયો હતા તેટલા અજમાવ્યા પણ વ્યર્થ ! હવે તો તેના હાથમાં એકજ ઉપાય રહ્યો હતો. તે અત્યાચાર

રાત્રીના અગિયારનો સમય થયો છે અજવાળા તેરસ હોવાથી ચંદ્રદેવ ખીલી રહ્યા છે. આ દારૂ અમરૂ એકવો પુનાના નેસ તરફ ચાલ્યો, પુનાના ધગ્ગો કાઢો દુર થયો તો પુના, ૩૫

રાણી પુના, ગ્રામ્ય કુસુમ પુના, સૌન્દર્ય દેવી પુના ફળી વચાળે
ખાટલાપર બર નિદ્રામાં સુતી હતી ચદ્રચા વંદનપર ચદ્ર નયે।
તસના અપુર્વપણે પુનાના ગુલાબી ગાલને સુખી નહીં હતી કેમ
જાણ્યે એ ચદ્ર કિરણો પથ્થુ એ સુકુમાર વદનને મલમલીયા કરતા
હોય ! ખાટલાથી થોડે દૂર બે તથુ વાછરૂ અને થોડાક બકરા
ખાડરાના બચવાઓ એકે બીજાની હુકુમા ઘેરી રહ્યા હતા અમરૂ
કાટાને પાછો વાસી, પુનાના ખાટલા નજીક આબ્યો.

પુનાના મા બાપ સીમમાં એકે રહેતા હતા એટલે તે
બાબતનો અમરૂને જાણ નહોતો રહ્યો ધડીવાર તો તેને પુનાના
વદન તેજનું નયનોદ્વારા રમખાનજ કર્યા કર્યું અને પોતાની વિશરી
લાગણીએ પુનાનું વદન સુખવા અમરૂને ઉશ્કેર્યો તેને આ માહસ
કરવા વિચાર કર્યો, તે રહેજ વાઢો વળ્યો ત્યાં એક ગાડ હું
સળવળ્યુ અમરૂ અમરૂથો કે કાંઈ માથુસ તો નથી ને ! પરંતુ
એ તો માત્ર ચોર મગીનો જેવો જમ તેવોજ તે જમ માત્ર હતો

ફરી પુનાના ઝગારા મારતા વદન પર તેને પોતાની ઇચ્છાને
છુગી મુઠી, પથ્થુ કુદરતેજ પુનાને પાંખું ફેરવવા કેમ સુચય્યુ
હોય તેમ તે પડખુ ફરી

અમરૂએ હવે પોતાને ન રાખતા પુનાનો સુકોમળ હાથ
પકડ્યો, હરત સ્પર્શ થતાજ પુના ઝબકી ને જાગી જેણે તો
અમરૂબાની કાંઈ જેવી આખ્યો પોતાને નિગળી નહીં છે પુના
બેકદમ ભેડી થઈ અને હાથ ઊઠાવી ખાટલા નીચે ઉતરી ગઈ

અમરૂબાએ કહ્યું.—

“ પુના ! કેમ ચમકે છે ? હું કાંઈ ભુતભુત નથી હો

પુનાને શું કહેવું તે કાંઈ ન સુઝયું

અમરૂભા ખાડલા ૧૨ બેસતા બોલ્યો:

બેસને સરમાય છે કેમ ?" આ પ્રમાણે કહી તેને પુનાનો ફરી હાથ પકડ્યો. પુના હાથ છોડવાના બોલી—

"અમરૂભા' કાઢ ગાડા તો નથી થયાને! તમે તો અમારા મા બાપ ગણાઓ. આમ જો લોકો (રેવન)ને કનડશો તો વેંલી તમારી રાજગાદીકુ ડમમગશે. બાપુ! તમારી જીવાનીને દાખુમા રાખો અને હું તો મારા ધણીની છું એવું કાક સમજી. આમ અડપલા કરો છ કાંઈ તમારા જેવા ગામધણીને ન શોભે. આવતી કાલે તો નમે દેવળીયાના દેવ કેવાગો. એટલે શુ તમે નમારૂ દેવત આવુ દેખાડશો? તમારે તો સોંકને....."

"મારે ઇ સિખામણુ નથી સાબળવી. અને તને પ્રિયથી વિનવુ છુ તેનો માઠો ઉપયોગ નો કર ને આવ....."

ખાટપુ કહી અમરૂભા ઉભો થયો અને પુનાનો ફરી હાથ પકડ્યો. પુનાથી દવે ન અમાણ્યુ. તેને ખાચકો મારી હાથ બેંચી લીધો અને ઠાંધ વાપણુ ગરજો તેમ ગરજ —

"તઈ ખગી કાડીયાણીનાં ચેટનો દેતો આ....."
આ પ્રમાણે કહી તેને પાસે પડેલ લુગડા ધોવાનો ધોઠો ઉપાડ્યો. પુનાના નિર્મળ નવનોમાથી અંગાર ઝરવા સાગ્યા

કામી અમરૂએ ફરી તેના દેહ પર હુમલો કર્યો. અને પુનાને બચાવી લીધી. પરંતુ દુધમલણી પુનાએ એવો તો તેને ફેંક્યો, કે સામેનાં ખાટલાપર અમરૂ ઉંધ મુઠ્ઠા ઘસતે પડ્યો. તે પુનાના બળને પામી ગયો. અને પુના તરફ લાલ ચોળ નયને બોધ રહ્યો. પુના બોલી:—

‘ મોરો રોયા! તારા કુળને આંધ ઉભાગવા આવ્યો છે !

“ અરે! રાક ગોતકીની.” આમ કહીને અમરૂ પાછો ઉઠ્યો અને પુના તરફ ધસ્યો. આ વખતે તે વકરાયેલા વરૂ જવો ફળાતો.

પુનાએ તત્કાળ એક કારમી ચીસ પાડી.

અકરા માડરા પશુ અમરૂને પોતાની માલેકચુના વાન તરફ નિદાણી રહ્યા. પુનાની ચીસ સાંભળીને સામે દુરના ઘરે માંથી સુતેલા બે ત્રણ રખારીઓ જાગી ઝપા અને ‘ શુ છે ‘ શુ છે ‘ કીયો છે ? ’ કરવા લાગ્યા ત્યાં તો ફરી પુના મર્જ —

“ એ ભાઈ મેરા! દોડજો.....દોડજો.....”

પુનાના સાદ પારખી મેરો બે ત્રણ રખારી માથે પુનાના ઘર તરફ દોડ્યો. આંધી અમરૂએ પુનાને પછાડવા પ્રયત્ન કર્યો. ત્યાં તો દુધમલણી આવી પહોંચ્યા, અને જેમ અકરાનું મચ્છુ છકાવે તેમ અમરૂને છાતીને ફેંચી લેયો. પુના બોલી:—

‘ ભાઈ મેરા! આ પિટયો કપારનો કનડે છે. ”

“ અરે! તારી માના કાકા! ” કહીને બીજાઓએ તેને બચાવી લેવા કસ્યો, અને મજબુત પકડ્યો. ત્યાં તો પાંચ સાત

માણુપ ખીજી પણુ બેચુ ચઇ ગયું અને “ભાણુવાલીરાનું આ
ગીજ, આનું નામ તો દિવા પાછળ અંધારૂ” ગાવા વેંશુથી
વચારી મૌ એકનત ચઇને એજ ટાણે” આપા ભાણુ પાસે તેને
સઇ ચાલ્યા. કારણ કે ધણુંવને અમરૂભાની આદત ખુંચતી હતી,
એટલે આ વખતે તો કોઇએ ન ઊડયો.

૮

કર્તવ્ય.

આપો ભાણુ મીડી નિંદ્રા લેના ઝોસરીમાં ઢોલીયાપર
સુના હતા. ત્યાં તો કમારોળ કરતું આ રાવણું પહેંચ્યું. દરબાર
ભગ્યા ભેચુ તો પોતાના કુળનું ગૌરવ સામે કાળું મોઢું લઇને
ઉમું છે. દરબારે શાંતિથી પુછ્યું:—

શું છે ! મેરા !

મેરાને પોતાના ધણીનાં સન્મુખે સંભળી આગ્યા તે વધું
દાંધ ન કહેતા, માત્ર એટલુંજ બોલ્યો

“બાપુ ! ખીજું શું આ અમરૂમા બાપુની આજઝાઇ.”

દરબારે અમરૂમા તરફ નજર કરી કોઇ વિનાશની મુર્તિ
જીવંતરૂપ ધારણ કરીને ખડી હોય, એવો પોતાનો પુત્ર દરબારને
લાગ્યો

દરબારે ત્યારબાદ સવળી હડીકત શાંતિથી પુછી. નેટકું
મેરાએ ભેચું હતું તેટલું કહી સંભળાવ્યું. દમારના સન્મુખ
“રાજ કર્તવ્ય” ખડું થયું. તરતજ તેને ઉમા ચઇ, ડાખા
દાખની ચાર અમરૂમાના જડગાપર ચોડી દીધી. બધાવ રખારીઓ

“ હાં હાં બાપુ ! હ હોય નહીં હ તો ભુતની છે તે ભુત યહ જન.” એમ કહી રહ્યા.

“ ભુત શેની યાવ ! કાલ સંવારે તો હ ગાદીયે બેસતે ”

“ હાવ બાપુ ! હોય ! ”

‘ કાલ ન હોય મેરા ! આવી કેટલીય રાંવા માલગી સાંભળતે મારા તો કાન બેસ યહ ગયા. આજનો હવે નેન મારેજ છુટકો ’

“ અરે ! બાપુ હ શું બોલ્યા ? ”

દરબારે કાંઈ ન સાંભળ્યું અને તન્કાજ પસાયતાને માફ પાડી, ‘એજ વખતે નાના કે.ખાનામા અમરુલાને લઈ જવાનો હુકમ કર્યો અને રમારીઓને કિનાસો આપી વિદાય કર્યા. મેરાને જતી વખતે દરબારે કહ્યું:—

“ હી હોતે તઈ પુનાને લઈને મારી પાસે આવજો. ”

મેરો “ બસે બાપુ ” કહીને બધા રબારીઓ સાથે ચાલ્યો ગયો. ત્યારબાદ બાકીની રાત્રી દરબારે ચોંતામાજ પમાર કરી. પોતાના પુત્ર કરતાં પોતાનું કર્તવ્ય તેને વધુ પ્રિય હતું.

૬

પવિત્રતાને કાપડું

બરોબર હિં હોયે પુર્ના મેરાની સાથે દરબાર પાસે આવી. દરબારતો પોતાના સંતાનની ચોંતામાં દાતણ કરવું પણ જુલ્હી ગયા હતા. પુના દરબાર પાસે નીચું બેઠી રહી. દરબારે તેને કહ્યું:—

“ આવ દીકરી ! બેસ. હ કાળમખાને એના કાળા કામાનો બદલો મેં આપ્યો છે. ”

પુના કંઈ ન બોલી. શરમ સકાય અને લઘુતા તેના મ્હેરા પર ઢળાઈ રહ્યા હતા.

દરબારે થોડીવાર રહીને ધીમે ધીમે મધણી વાત પુછવી શરૂ કરી. પુનાએ આળાવાડી થી તે અત્યાર સુધીનો ઇતિહાસ કહી સંભળાવ્યો. દરબારે પુરી વાત સાંભળ્યા પછી કહ્યું:—

“ દીકરી, તારા બેચી આ કળભુમમાં થોડી દુશ્વે તેં આજ અમારા કુટુંબને ઉગાર્યું છે. ચારી ટેકે તો મારા રાજ્યની અમર કીર્તિ રાખી. ” આ પ્રમાણે કહી દરબારે નોંકત મારફત મુલુમ મગાવ્યો. અને તેમાથી સો રૂપીઆ રોકડા કાઢી પુનાને આપતા કહ્યું:—

“ લે દીકરી, આ કાપડું. ”

પુનાની આંખમાં પોતાના રાજ્ય પ્રત્યેનો પ્રેમ ઉઝરાઈ આવ્યો. તેને બીના નવને એ બેટ સ્વીકારી. અને રાજ લઈને ઉઠી. ત્યાં માથુસુરીયો કાંઈ ખબર ન હોવાથી બાપુ પાસે આવ્યો. માથુસુરને એતાંજ દબ્યાર તેને પોતાની પાસે બોલાવ્યો, અને પુનાએ કરેન વાત શ્વાનમાં હોવાથી એજ વખતે પોતાની દાઝ તેના વાંમાપર કાઢી. અને તેજ ઘડીએ ગામ છોડીને ચાલ્યા જવાનો દુક્રમ સંભળાવ્યો.

x

x

x

x

થોડીવારમાં તો પુનાના શાર્પની વાતો ગામમાં ચર્ચાવા લાગી અને એજ વખતે માથુસુરીયાનાં ઉચાગા જના ગામે બેયા

માયુસુગીયાથી કદાજે ના કેટલાં લોકોના મોઢામાંથી સ્વાભાવિક બોલીઈ જતું કે:—

“સપ મઈ, એક માત્ર ગયું. ગંડનાં કપાડો લીધો હતો.”

હૃદય પસંદો

અમરને ત્રણ દહાડા સુધી રંગારે ન અજ આપ્યું કે ન પાણી પાપું

ગદાની કાટડીમાં એ પાપીની દયા મરણુ તોલ યઈ રહી. અને પોતાના અનેક કાળા કામે તેના સન્મુખ અદૃશ્ય કરતાં નાચવા લાગ્યાં

આજ દરબારે એ કાળ કાટડી બોલી બેસુ તો અમર છવન-મરણુના પ્રશ્નોનો ઉકેલ કરતો પડ્યો છે. તેના વદનપર દરબારે પશ્ચાતાપની રેખાઓ નિહાળી.

પોતાના પિતાને સન્મુખ બેઠું તે રૂઢાતા સ્વરે બોલ્યો:—

“બાપુ! પા .....

દરબારની આંખોમાં અશ્રુઓ આવી ગયા બીજાજ ક્ષણે તેના મ્હેરાપે ઠડપતા પડ્યો. બોલ્યા:—

“અમર તું મને જોઈલો જાસો છે, તેટલોજ આજે... ..” વધુ દરબાર ન બોલી શક્યા.

અમર બોલ્યો:—

“બાપુ.....હવે.....હું સમજ્યો.....”

રાજગાદીએ બેસતી વખતે અમરૂએ રાજતિથક પુનાના દાયેજ કરાવ્યું. અને પોતે રડી પડીને પુના પાસે માફી માંગી. તેમજ બહેન કરીને તેને પાચ સાતીની જમીન અને સર્વ પાનસો રૂપીયા કાપડાના આપ્યા

X

X

X

X

આજ અમરૂઆ એના પિતાની માફક પ્રજામાં પુજામાં રહ્યો છે. તેના દગ્ગારમાં નિત્ય રામાયણ ભાગત અને બજનોની દુકાન વખતે રખત જામ્યા કરે છે. તેમજ અનેક ગરિમ ગરબા મંત્રોપાધ છે આ બંધી વ્યવસ્થા પુનાની મુચનાએને આભારીનેજ હતી

ગારણુ મતની પણુ સન્માર્ગે વળી છે

ગામ પણુ પુનાના આદર્શને પોતાના જીવનમાં પચાવી નીચું ૩

પ્રભુ ભારત વર્ષને આગણે આતી અનેક પુનાએનો પરિચય કરાવે

અંદરડા ને પાદર આજ નવાળે તલુ તાણ્યા છે. પાંચસો તરકડાની ફોજ "એલી એલી" કરતી પડી છે. ગામના લુવાન કાઠીઓ ગામતરે ગયેલ છે. ગામનો દરગાઠ ગીગોખાચર નવ પરચેન કાઠીઆણીની સોડમા સુતો છે. એને ખબર નથી કે ગામને પાદર મુસલમાનોના ટોળાં ઊતર્યા છે.

કાઠીઆણીના ઘેરા અને અણીયાળા નયનોમાંથી ઓમરતા જનકુ ઝીલરો, તેના હૈયાના દેતખર્પા અમૃત પીતો, મીઠા અને શુભાખી જીવતા પ્રવાલ મમા અધરોને ચુમતો, એ રસભર્યા ચાવનની અનેરી સાથી પોતાના ઉરપર પાથરતો, ગીગોખાચર પોતાની લુવાન પત્નિના ચાવનની ચિતજ ડાખામાં સુતો છે. ત્યાં જદારથી પસાયતે કાકલ કરી :—

"દરગાઠ ! જારા નિકળે ! મુંડાઓની ફોજ પાદરમાં પડી છે."

ગીગાના કાન આડા કાઠીઆણીના ગુલાબી ભેગને પડ્યા પાડ્યા દતા એટલે તેને પમાયતાની દાક્ય ન સંભળાઈ, યૌવનનો ગ્લાનંદ છુટતા ગસિકાને દુનિયાનું બાન એ વખતે ઓછું હોય છે. પસાયતે ફરી કથુ. કાઠીઆણીના કાનમા એ દાક્ય ઉતરી, તે બેલી :—

“કાઠી ! જગ સાંભળ તો ખરો. આટલો બેરો સખળ થઈ ગીયો ?”

હવે કાઠીના કાનમા પસાયતાના વેણે પ્રવેશ કર્યો. સાંભળતાજ ગીગાનું મોઢું બાફેલ રીંમણુ રોડુ થઈ મથુ શુ કહેવું ને ન સુન્યું. કાઠીઆણી બેલી :—

“મોઢું મમળ ઉતરી ગીયું કાઠી ! જા. ને તરફાને તારા બાવડાના બળથી દાકી કાઢ.”

“બાવડાના બળ બધા ગામતરે ગીયા છે હું એકલો તે શું કહે ?”

“આજ બાવડે ઝુઝીયે. પરબાવડ પાંચાલી નો માણીયે. પારમના બળના બરોમે તો કટલીય રાજમાલીયું આયમી ગઈ કાળી.”

પથુ કાઠીઆણીના વેણુ ગઝરાયેલ ગીગાના દેયે ન ઉતર્યા. તેને વિચાર કરીને કહ્યું —

“હવે હ બધી પડય મુક, ને સાળદી યા એટલે બાપરો બાગી છુટીયે. જવતા રશું તો એ નદી ને અનેક ચંદરડા વમાવીશુ.”

“વસાન્યા બાપ ! ચદરડા તે કાપાનો મોઢ મુખાય નહીં
 ઇ તે શુ મોઢ મારવાનો હતો ! મરવુ ગમે ને મરી જાશે ઇજ
 નવા ચંદરડા વસાવે તારા કાયરથી ચદરડા નો વસાવાય.”

મહીના કાગળ સોસરવા આ વેણુ નિકળ્યાં કાઠીએ ભાગી
 છુટવાની બારી કાઠી :—

‘ કાઠીઆણી ! તુ હજી . .... ’

“ મારી ચ તા કરીશમા રાંધી યેત માટે તુ પ્રાણ દેતો
 હો તો મારી જીવાની ભલે ખતારે સળગી જતી ’

“ સ્હાવા છુટવા બાકી છે કાઠીઆણી ! તારાથી જુદુ પડવું
 નથી ગમતુ ”

“ વોય, કાઠી ! આવો બાયલો જાણ્યો હોત તો પરજીતા
 પહેલા વિચાર કરત. કાઠી ! આ કાંઈ વેવલા ગોતકાના પરજેતર
 નહોતાં આ તો શુગતનના પરજેતર હતા હું તને નોતી વરી
 મરદાષ્ટને વરીતી. પણ તુ તો કાપાનો કીડો નિકળ્યો. ગોલાની
 જાન કરતાંય નપાવટ નિકળ્યો. ફટ છે કાઠી, તારી જાણુનારીને’

કડકડતુ તેમ જોમ કાનમા રેડાય તેમ કાઠીઆણીના વેણુ
 કાઠીના હૈયા સોસરવા ઉતર્યા. પણ તે કંઈ બોલી શક્યો નહીં
 ફગી કાઠીઆણી ગરજ :—

‘ બોલ ! મરદાષ્ટના બેલ માંડવા છે કે વાસનાના જીખ્યા
 ઘષ્ટને ભટકવું છે ? ’

“ કાંઈ નથી સુઝતુ કાઠીઆણી ! તુ મ્હાની દો તને વેળા
 ક્ષેજાની સમજણુ નો પડે અટાણે આપણો મરદાષ્ટ બનાવવાનો
 સમો નથી.”

‘ તઈ એ કમાઈઓના હોયમા રાંકડી રૈયતને સોંપવાનો મનો છે ! ’

કાડીએ કોઠા જવામ ન આપ્યો માત્ર કાડીઆણીનાં શોર્ટ જૂતાં નયનો તરફ નિરખી રહ્યો કાડીઆણી ખીન્ન ઝોરડામા જતાં જતાં બોલી :—

“ મારી ભે’ રાખીશમા ને ડૈયતના રાટલા બચાવવા શાખદો ચાલે ઈન્ને તને ધણી ક્યોં છે તે કાષ્ટ રૂપાળો દેખીને નથી ક્યોં ગ્જોપુ તાખવા ક્યોં છે. રૈયતના વાવેતરનો ચોથ ભાગ ખેડો ખેડો ખાશ તે હરામનો કરમા. રૈયતને રાટલે રાજ નભે ને રાજના ગ્જોપે રૈયત નભે ”

કાડીઆણીએ પોતાનો ઝોરડો બધ ક્યોં તેવોજ ગીંગા ઝોરડા તરફ ગયો ને કમાડ ખેંચ્યુ. પણ કમાડ મેના ઉપડે ? ગીંગાએ કમાડની સાધમાં નજર નાખીને બોલ્યુ તો કાડીઆણી મ્યાનમાથી તરવાર ખેચી રહી છે ગીંગા બોલી ઉઠ્યો :—

“ એ રેવારે કાડીઆણી ! તારા વના ધક્કેર નહીં જવાય. આ ગીંગા કમોતે મરશે ”

ઝોરડામાથી દદ રવરે કાડીઆણીએ કહ્યુ —

‘ હવે જીવવાની હોસ પડી ગઈ કાડી !

કાવર મ હોળે કંથડા, કે લેતા ઉચાળા,

મરદ મળળે કંથડા, કે માથે મોતાળા

હવે ભાગ તારે ભાગ્યુ હોય ત્યા કાવર કંથની સોડમા મરાવા કરતા તો હસતા હસતા મોતને બેટકુ સારું. ”

કાઠીઆણીનું આ હેલું કથન : ને એજ વખતે ધબકારો થયો. ગીગાએ સાંધમાયી બોલું તો કાઠીઆણીનું મરતક અદ્દાસ્ય કરતું એક તરફ પડ્યું :

કાઠીઆણીના પવિત્ર લોહીની ધારાથી કામરનો ઝોરડો રંગાઈ રહ્યો. આ દસ્ય જોતાંજ ગીગાનાં માત્ર કંપ્યા કાળજીનું ધ્રુજવા માંડ્યું. સૌન્દર્ય જુખ્યા નયનોમ ધી અશ્રુઓ ખરવા લાગ્યાં. વાસના તરસ્યું હૈયું સુકાવા લાગ્યું.

આજ વખતે ખઠાર “એલી-એલી”ના કાવો ગોકારો ગીગાના કાનને અધડાયો. હતાશ કાઠી હિમો થયો તલવાર લીધી પથ્થુ હાથ ધ્રુજ્યા. બાગવું કે ઝુઝવું એ પ્રશ્ન તેના મનને ચક્રોડોળે ચડાવવા લાગ્યો. મરદાષ્ટ પૂજક પતિનના વેણ પથ્થુ ખટકવા લાગ્યાં. ફરી દુશ્મનોનો ગોકારો સંભળાયો. કાઠીના હૈયામાં પથ્થુ એવેજ ગોકારો મચ્યો. જીવવું કે મરવું ?

પથ્થુ જ્યારે દરબારમઢના દ્વારનો કડકડક અવાજ મંભળાયો ત્યારે ગીગાનો જીવવાનો નિશ્ચય હિડી ગયો. માત્ર પોતાની સ્ત્રીનાં વાક્યોનું સ્મરણ કરતો, ખુદના કેસે ને નાગી તરવારે મહેલ બારો નિકળ્યો જોડું તો યોગાનમાં દુશ્મનોનું દળ આવી પુગ્યું છે.

તરકડાએને જોત જ ગીગાની જુજઓમાં કેસરીસિંહ સમા દોર્યોતો સંચાર થયો. “જે સુરજા નાયની” કહેતોકને ગીગો તરકડાના ટોળામાં કુદ્યો આપ્યો. મીચીને મડ્યો ગાજરીયાં બોડાં વાટના હવે ગીગાના અંતરમાં કાઠીઆણીને મળવાની હોસ પ્રગટી.

જે ધડીમાં તો ગીગે તરકડાનો ધાથ કાઢી નાખ્યો. બજ વગરનાં બાવડામાં કાઠીઆણીના આત્માએ કેમ બળ રેડ્યું હોય !

પરંતુ એકલો ક્યા સુધી રહ્યો જીને ? આ મરે અનેક ધા
સહન નરી ગીંગા ખાયર પડ્યો મરદાખના પૂજન છન્ડા
કાળીઆળીના પાછળ એનો આત્મા ચાલ્યો ગયો

x

x

x

x

રાકેડી પ્રજાના ગણજી આતર રક્ત રેડવાનો પડકાર કરનાર
પ્રજાની માતાઓમાથી એ માનુ લાવનાનો આજ્ઞ સોપ થયો છે.

x

x

x

x

નિસામ અને વૈવનના મુલામી આનંદ પાછળ આજ્ઞ મર-
દાખના પૂજન અદ્વય થયા છે એ ધનશ ભરી રાજ કર્તવ્યો
આજ્ઞ ભુદી દિશાએ વહે છે.

૧

“ડરગા ! જરા જોતો ખરો કંઈ આધજો છે ?” એક જુવાનડાએ પોતાની દાઢ્યની ઝપટમા અથડાતા, એક સીતેર વરસના ડોસાને દેખુ. ડોસાનું બેકું ખમીર તપ્યું. તે બોલ્યો:—

‘ હ કીથો દેખતીનો છે વળી. ”

જુવાનડો મોઝ્યો કાનમા દડકડટું રેડાણુ હોય તેમ તાણુ લેાલી ઉઠળી પડ્યું અને ભમરડા જેવી આખ્યોમાથી અગ્નિ ઝરવા લાગ્યો. તે બોલ્યો:—

‘ કેમ આપા ! નામણુ મોદામા નથી રેંતી ? ”

આપાએ જુવાનડાને પારખ્યો, અને દેખુ:—

“કાજ, દાંજાઈ ? બાપ ! આવા વેણુ ઉમતા રાખને નો નોભે, આવતી ઢાલે તો તમે અમારા ધણી કે'વારો. આમે આપડાઈ રાખ્યે કેમ પાલવજે ? ”

કાળા ધોળા કેટલાય ચોગસાના અનુભવી ડોસાની આ
શિખામણ આજ સુધીના નાદાને કાને તે ક્યાથી પડે ! તેને
તો આપા પાસે આવી આપાનું કાકુ બેસી કચડાયુ અને હુ-

“આપા ! આવી શિખામણ ફેલા તું કાકુનો શિખ્યો ?
હજી તારા કાચામા અનતો અમારૂં ભર્યું છે. કસુબા ના તો
ઢેકાણા નથી, ને ‘આછકડાછ રો નાહી પાડવે’ આવી
કોના બળપર ભવારી કરી ગયો છે મગી ?

આપાનાં તો દાડે હાડ મડેડયા કરેલા લોહીમાં અચાનક
હજમતા આવી ઉડી ઉતરી મથેરી મોટા ઢોળા જેવડી
આખ્યોગા રક્તની દયરો અમકી હાથીની સુઢરાખી કરચલી
વળેલી ભુમળો યનમની મળી મથેલા કાચાપર રાખનાએ જુવા
નીનો ઉછાળો માર્યો દા બાના હાથમથી કડક ઉઠાવી આપાએ

સ્નામાં આપાનો આ વેળ અને ચાલવાની કડપતા જોઈ
ધણીએ પુછવા લાગ્યા કે:—

‘આપા ! આ જુવતી તો નથી સાંભરી આવીને ?’

પણ આપો તો જોરથી ધરતી કચડતો બાણુના દરબારમાં
આવી પહોંચ્યો. આ વખતે બાણુ ખાચર કાચરા વચ્ચે કસુંબો
કાઢી રહ્યા હતા. આપાનો આ વેળ જોઈ બાણુ ખાચરે કહ્યું:—

“ઉનડ ! બણે કાઢીયાણી દેશે ચડી ?”

“હા ! દરબાર !! જાતે જ-મારે વળી દેશે ચડુ, મેંધ તે
મગવા જવોને બા.” આ પ્રમાણે કહી આપાએ બાણુની ઘોડા
દારમાં પ્રવેશ કર્યો અને દાદલાની નીચે ચડાઈ ઘોડી ‘તાજશ્વ’
ને છોડી પલાણુ વિગેરે પણ ત્યાજ પડ્યું હતું તે બરાબર
ગોઠવી, નવરંગી ચોક્કુ ચડાવી, આપાએ ઘોડીને ખદાર કાઢી.
જેનાજ આખો કાચરો બોલી ઉઠ્યો —

“આપા ! કસુંબો કપાળે તો નથી ચડુ મીયોને.”

આપાએ પેઢડામાં પગ ભરાતી એક છનાગે સ્વાર ચંદ્ર
દિશાએ ધુળાવે એવો બોખારો ખાઈ તાજશ્વને મોર હરી
પડકારે કર્યો:—

“એ...બાણુ ! હવે રામ રામ, તારા દાદલાને કે’ જે કે
કુંકું પકડવાની આવ વનાનો ઉનડ, મરદની દાયલ જોવાનું નોતરું
દઈ ગીયો છે.” આટલું કહીને આપાએ ઘોડીને ઠેકવી. ઘોડી
દડબડ ગાના દેતી, કારમી-કાવળો નાખતી દરબાર મદમાંય મમળી
ઉઠે એમ ચાલીગઈ, કાચરો આખો તો “હાં-હાં” કરતોજ રહ્યો.

આપા ઉનડે તો ‘કાળો બોકાહોં’ બોલાયો. કાઠનો માનથી કે મનાજાની સીમ વડીને કારે કાને ચાલ્યો જાય. આપા ઉનડની આ રમડથી બાણુ ખાયરનું મનાજા તોળા તોળા પોકારી રહ્યું.

બાણુ ખાયરે પોતાના પુત્ર દાદલાને ઘણોય ઠગકો આપ્યો, પણ જુવાનીનાં મદમાં છોકરા દાદલાએ એ કાંઈ ન ગણુકારતા કહ્યું કે:—

“ તઈ મું છ ગોલકીનાંથી દયાતા રઈ ? ”

આ સાંભળી બાણુ ખાયરે કપાળે હાથ મેલ્યા મનાજાનું ભાગ્ય દાદલાનાં હાથમાં ભવિષ્યમાં કેનું રહેશે એ ચીંતા થઈ પડી.

આજે દરબાર બાણુ ખાયર ‘ઝોરડામાં ‘સુરજ દાદા’ની માળા ફેરવી રહ્યા હતા. પોતાના પુત્રની ચીંતાથી તેમને જ્વર પણ લાગુ પડ્યો હતો.

દાદલા પણ ડેકીએ, વીસ પચીસ જુવાનકાઓ વચ્ચે ઘેરાઈ ઉનડ-ગીડાને કેમ પકડવો તે ચર્ચા કરતો બેઠો છે. દોઢા અને કસુંબાની ઊંળો ઉડી રહી છે “ રંગ છે રંગ છે ” ના પડકારાથી ઝગમગાણી થઈ રહી છે. ઉનડ ગીડાને પકડવા માટે જુવાનકાઓની ધનમનની જુગલો વારે બડીએ તરવારની મુઠ પર પડવા કરે છે. ડુલ્લી મુઠોની ટચરોને વળગેલા પ્રવેદ બીંદોઓ પણ અંતરના વીરલ ભાવ સાથે ચમકી ઉઠે છે. જાણે એમજ લાગતું કે કેમ ત્યાં વીરોનું પ્રદર્શન હોય !

આજ રાણે એક ગઢનો દાયમા હોકા ગમડાવનો ડેરીએ આવ્યો અને વાણી વાપરી:—

“ જલે દાદમા લલે ! દસમનનો મારતલ દાદમા જુમ જુમ છવે ! હે દાનવ ! તુ એકા અમને આપ્યો ગોલકીનો ઉનડ છુટુ ન્ય, માફ ન્ય અમાણ્યા અમદાવાને લવરીયુ દેકનો ન્ય બાપ ! છનો કાજો કેર કવાય દાદા : છ કેમ મા મીરીયો છો ?—

સનાગાનાં સિંહ ? કન્ટો કાંઉ શિયાળયે ;
અમા બધલા વીર ! થરથરતો કાંઉ મ્યાનસે

બાપો દાદમા ! જલે ઉતતન બાણનો બેટકો દાદમા ! ! જેના લોહમા દાદો સુરજ ડોકીયુ કરે, જેની જુગમી લીમડા થમે, જેનાં નામ લેતા મદના ગાતર ગળે, એવા દાદમા ! આમ કાકડું કાંઉ વળુ ગીથો છો ?”

“ હાં હા ગઢવા ! કા તો છ કાળમખાને મારીછ છી ને કાતો માયા મુકીને આવીછ છી. ” ન્યા દાદમાએ આટલું કહ્યું ત્યાં તો સડેડાટ એકી સાથે ત્રીસેય જુવાનડાઓના ખાંડા વળકયાં; ધરતી પથ્થ ધમધમી. ઘોડોવારગા તો કેલી આગળ માવણુ, કુનમાળ, રૂપલી, કાનરી બેરી, જુતડી, લખમી, રોણ, કાનકડી, લાખણુ, મુગકી, આગી વિગેરે જાતવંતી ઘોડીઓના ડાખાને હાવળોનાં હોંકાટા હમહમવા લાગ્યા જુવાનડાઓ પથ્થુએજ પળે, તસતમતાં પલાણુ માંડી દરબારગઢ બારા નિકળી પડ્યા. અને ઘોડાં ઉનડ ગીડના વાવડે તેમડી મુક્યાં.

ઓરડામાં તાવથી પીગતા આપા ભાણુ આ જોઇ દુઃખી થયા.

જુવાનડાઓના ગયા પછી ગઢનો જરા મલકયો.

‘મદારાજ’ તપી રહ્યા છે. મનાગાથી એ ગાઉ દૂર એક વડવા હેડે આપો ઉનડ તાજશુને વડવાઇ હારે બાંધી બાનુમા ધાસીયો પાયરી ઉપર બેઠો બેઠો ઋષુબો ધોળી રહ્યો છે. આપા કિનડે પોતાની માથે એક પશુ માણુમ મન્દ માટે નેહાતુ ગમ્યું. ન જેની માથે બુધનો નેની માથે તલવારથીજ વાત કરતો તે માગણ-રાક, ગરિમ, માધુ બાહ્ય આદિને નેહોનો મનાવેનો.

જે મદવાએ માંબાને પાનો ચડાગો હતો તે મદવો ઉનડને દોરત હતો. આપા ઉનડેજ તેને પાનો ચડાવના ખાસ દાદબા પામે મોદયો હતો, કારણ કે આપાના દેવામા દાદબાને પોતાનો હાથ બતાવવાનું ખટકી રહ્યું હતું.

આપાને ઋષુબો લઇ માથે મુડી એક માકરનો કુંગો કર્યો અને ઉમા થઇ રમનીગળ તાજશુની પાંડવર ન્દાનથી હાથ ચામડ્યો ત્યાં છેટેથી ધોડના ડામા અને દારણો સંબળાણી. તાજજો પશુ બામી ભાગ્યો. કપે એરી દારણ દીધી આપાએ દૂર નજર કરી તો ઉંઘાડી તરવાર અસ્વારો આવતા ઢળાયા ઝડપ ધારીયો પમાણુ પર માડી એક બે બાગ સાથે અસ્વાર થઇ ચાલનાથી દે હીન બહાર ઝાડીપોડીને મે પમે મેદ કરી નવચારી. અને આવના અસ્વા નું તામિંધુ કરના એ તરફ તાજશુને તમડી ધોડેક જાં બેટમેદા થઇ ગયા મીનેર વરસના ડેસાએ પડકારો કર્યો:—

‘અધ્યા! હજી શુરવુ હોય તો રવાનેએ આ મરદનો હાથ ન.’

પશુ આતો જુવાનીવાના લોહી! દોડાટ આપા પર મદુ દુડી પડા. આતોક ડેમાએ તાજશુને લોહી ખવગવી બરાના ધામાંથી આગાદ છટકી જા. તરનારની ગમરવાની બેદારી. કોઇના હાથ, કોઇના પગ, કોઇના હાથ પગના અગા, કોઇના માથાં ધડો ધડ મંડયા પડવા. દાદબા આપા ઉનડનું

આ શુભાતન જોઈને ગરમી થઈ ગઈ. હોમએ પણ મા'ન વાગ્યાં તો ખાર જણાવે 'કુદલો' કી ખાખ્યો અને કુચી દાદાને ચીચીવારી કરે જોઈ કહ્યું—

‘એ માપ! આમ જોતો આવ તને કુદુ પકડવાની આવ ખતોવું મરતો દાદા માપનાગ મગ દોવ. આમ માવવો થાગા’

આટલું કહીને આપાએ પાત્રી તરવાગ તે આમ તેમ વીંઝવા માડી. જુવાનડાએ દૂર દૂર રહેવા લાગ્યા જે પામે જતા તેને ત્યાં હાજોજ થતો.

થોડીવારમા તો લેહીનો કાદવ થઈ ગયો સુગન્ધાના કીરણો પણ એ કીચકમા બંધાનક પછે હમરા લાગ્યા.

આપાએ તાજશુને એડી મારી દાદા તરફ વાગી અને દાદાની તપનાગને એકજ ઝટકે બોલ બેગી કરી નાખી દાદાએ થોડીને દોડાની પાછળ ઉતરે પણ તાજશુને નગડી થોડેક જતા ઉનડે દાદાને ધોડતી થોડીયે માવકુ ઝાંખી તાજશુ ઉપર ખેચી લઈ. બથમા મિડયો, અને તાજશુને સનાળા તરફ દોડાવી પાછળ બીજા જુવાનડાઓએ પણ ધોડા દોડાખ્યા. પરંતુ રમતી-યાળ તાજશુને રથે પુગાય.

ઉનડના બાકુ પાશમાંથી છુટવા માટે દાદાએ બણી મહેનત કરી પણ ન છુટી શક્યો. ઉનડે કહ્યું:—

“બેટા દાદા! તું આમ બીમાં જ્યો તું બાથુનો દિકરો છો એવોજ હું તને મારો સમજું છું. આવડો ખોપ તો તારા જુવાનીના લેહીને ટાકું પાડવા અને ફરી જુના માથુમ પર આવું નોકર એટલા માટેજ ખેડવો પડ્યો તો.”

દાદલાનું તો લોહી ઠરી ગયું. એની બળકાઠ પણ હેડી બેમી ગઇ.

આપો ઉનડ દાદલાને લઇ ગીવો સનાગાના દરવારગઢમાં પહોંચ્યો. અતે ભાણુ ખાચર પામે જઈને દાદલાને સોપના કંચુ.-

“લે દગબાર ! આ તારૂં રતન ! ! ”

દરવાર તાવ સોતા ઉડ્યા અને ઉનડને બેઠ્યા. ઉનડે ફરી કહ્યું:—

“એની જીવનીના મરદની આજકાઠનો બદલો મળી ગયો છે હવે એને ઠંજો દઈશમા.”

ભાણુ ખાચરે નીચા મરનકે ઉભેલા દાદલા તરફ એક નજર કરી. દાદલા પણ ઉનડની વીરતાને નમ્યો. પિતા પાસે ક્ષમા માગી

બીજો પહોંચે આપો ઉનડ કાશીયે જવાનું કહીને ચાલ્યો ગયો.

ભાણુ ખાચરે અને બીજાએ આપાને ગૈકવા માટે બધાંય સમ-સગરા દીધા પણ આપો ઉનડ એકનો બે ન થયો. તે ન રોકાયો. શેનો રોકાય ! તેને કાશીયે જઈને કરેલી માનવ-હત્યાઓ ધોવી હતી.

ગામને દેવચોરે ગાયરો જામ્યો છે. દ-ખારોને પટેલીયાગો
કુંધા કુકના કસુંબાને રંગ દહ ગલા જે એક ચારણે પણ આ
મમે વારતા આદરી:—

“શુરા સતીયાં ને સમજણા, સુકે ન કુળની લાજ;
માયાં દહને મેળવે, સત-ધરમ નો તાજ.

કુદરતની મીઠી મહેરથી લીવપે લેતુર અનેકા કંઠ દેશમાં
લાખોને લાખીયાર એવ લાખ જોયા હોય તો માતલ દાથી જેવા.
માવઝ શુરા. એના પડકારે દશમનના કાળજા વેરાઈ જાય એવા
રણ શુરા. ‘પડ લુદા પણ એક પ્રાણુ’ એવા એક મના. મર-
તાય વટ મુકે નહી. લીધી ટેક પણ સુકે નહીં. આવા ક્ષાત્ર વટ
પાળનારા એવ વીર.

એના ગામમાં પારકી બેન દિકરી પર ને પારકા ધન પર
કાંઈથી કુડી નજર નખાય નહીં ગાયને આબજોને સરખાવગ્નાં

સુખ, બાપ ! હું ઉભે મોલે માતાજીયું ચરી ખાય તોય સોના
દેયાં હરખી રીયે. આજની ઘોડે માવડીયુ ઘોડમા નો ખાય ?
લાખીયારને એક રાણી. પણ કાઠ દેવની દીધેલ રૂપ જોયુ
હોય તો:—

કેશ લોહે તમ ચાપ, બ્યાલ શશી મધ્ય ભૂંગ;
ચીતવે તુરંગ વહ્યો ખગ જેસે પૂરહે.
નેન અરૂ નાસા કંજ વ્ય પકલો મોર કીર;
સુર માધુરો સો કિધો કાકિલા મયૂર હે.
અધર રત બલિન કુંદ ઠલી સુધા દારો;
ગ્રીવા સો કપોત કિધો કંચનકી ચુર હં
કુચ ઠટી ઠરી હરી હરી શૃંગ હરી જુરી;
માધા સમ રૂપ ભમે રસ ભરપૂર હે

આવી રૂપરૂપના પુંજ સમી નજર નાખતા નેણ વીધામ
જાપ ને ધટકું ધાવલ યજ્ઞને જોનારો ચાય ધરતી બેગો. આવી
તો રૂપાળી રાણી, ને તેને એક નહોં બે નહોં પણ સાત તો
દિકરીયું. અને તેનોય બાપ ! દનિયામાં જોટો મળવો બાકરો
એની માં કરતાંય એ બેનોનાં રૂપ સત્રાયા. આવી માતેય બેનો
જુવાનીમા આવી. હં અરીસા રોડી દેદને જુવાનીની લાલપે ઘેરું.
ઢોંડે જોખનના મદ બ્યાપ્યા. આંખે જોખનના તેજ ઉતર્યાં. આલમાં
જોખનના બાર પડ્યા. વાણીમાં જોખનની મીકપ ઉતરી. ને મુખડે
તો જોખનના કાઠ લાલ ગુલાબી હજાર પાંખડીયાળા દેવ-ગુલાબ
રોડા રંગના શેરડા જામ્યા.

સાનેય બેનોનો આવો જોખન ધણ જોખને લાખીયારના દલમાં
તેને વરાવવા પરજાવવાની ચીતા યજ્ઞ એટલે કુળ ગોરને
બોલાવીને કહ્યું:—

“દેવ ! એના હવે મોટીયું થઈ છે. તો રાજ રજવાડામાં તપામ કરો ને મગખી હેડીના રઢીયાળા લુવાન ગજકુમારોને ગોતો. આપણે કુંવરીઓ રાજ્યને નથી દેવી રાજવીને દેવી છે. મમૃષ્ઠિ માથે કુંવરીઓના જીવતર નથી બાધવા પણ જેના આવડામાંથી મરનાઈ નીતગતી હોય એના વેરે લગન કરવા છે માટે તપામ કરો ને હિતમ કુળને હિત્ય ઓલાદ જ્ઞાનમાં રાખતે દશમનના કળમા ડોકીયુ કરશે નહીં. દશમનને ત્રેર દિકરીઓના જીવનર બળી જાય.”

આ પ્રમાણે મમગતી ગોરને વિદાય કર્યા

જે આઃ એમ કરતા કરતા છ મહીને ગોર મહારાજ પેચાઈ ગયેલા પેપા જેવું મોઢું લઈને પાછા આવ્યા. લાખીયારે પુછ્યું :—

“કેમ ગોર ! શું કરી આવ્યા ?”

ગોરે કહ્યું :—

“જાણી ! આપણી કુંવરીઓની હેડી કયાય નો કળાણી. એવા ગળીલા મરના દરશન નો થયા, ને જે ચાર ઠેકાણે કુંવરીઓ ભેગ કળજી પણ તે દશમન ને અગિણે.”

આ સાંજળી લાખીયારની ચીંતાનો પાર રહ્યો નહીં ગોરને થોડું થલુ આપી વિદાય કર્યા. રોજ ચીંતા વધવા લાગી એથી સરિર લેવાવા માડયું એડ દી જમાડતાં જમાડતા રા ‘કુલ’ગી એ પુછ્યું :—

‘તમારું સરિર હામ કેમ લેવાયું જાય છે ?’

લાખીયારે હૈયું ખોલીને જાન કરી :—

“દિકરીયુંનાં કર્યાં ઠેકાણું જડનાં નથી ને દશમનના કળમાં દષ્ટ્યે તો દિકરીયું તો ભવ જગડે છે. માય કાંગલાએને દેતા જીવ ચાલેતો નથી આ બધી ચીંતાથી હાડ સુકાય છે. આના કરતા તો પ્રભુએ વાંઝીયા રાખ્યા હોત તો સારું હતું.”

આ વેંજી એની મોટી દિકરી સાંભળી ગઇ. હૈયે કાઠ તીર પેહું હોય તેમ કાળજમા ધા લાગ્યો પોતાના લીધે પોતાના માતા પિતાને આવડા દુઃખ ? આવા વિચારમાં બગતી તેને પોતાની સઘળી બેનોને માં બાપના દુઃખની વાત કરી એકે કહ્યું:—

“બેનાં તઈ પરણીને શું ભવ સુધારવેતો ? આપણે તો આજથી કુંવારા રહેવાના વૃત્ત.”

બીજીએ કહ્યું:—

“મારે પણ એમ !”

ત્રીજી બહેન બોલી:—

“એમ તો ખરું ! પણ ભવ આખો કુંવારા રહીને કાઢવો એટલે દુનિયા મા બાપને વગોવશે ને આપણી પણ નીંદાપું કરશે. એનાં કરતાં તો આપણે કુંવારાજ મોત માગી લઇએ તો ?”

મોટી બહેને કહ્યું:—

“એ સૌથી સારું. આપણે આ વાત બાપને કરીયે ને કહીયે કે અમારે સાતેય બેનોને કુંવારા પણ એક જ ચિતામાં જળી મરવાના વૃત્ત છે. માટે અમને રજા આપો.”

એ બેનોને આ સલાહ ગમી. અને મનથી દ્રઢ ગાંઠ વાળી, એવામાં આજમાં અપાઠ મામે બપડાટી બેલાવી, આકાશ

પાતાળના કલાળા એક કરવા કડક ધબાક કરતી વીજળીયું
કુંગરાઓને બેઠવા લાગી ને વાદળોની તો વાત નોં યાવ. ઈ
અડકડક મડકડક મડકડક મડકડક મડકડક મડકડક મડકડક મડકડક
વિંઝાતા વાદળના મર્મ મડકડક મડકડક મડકડક મડકડક મડકડક મડકડક મડકડક
મડકડક. વનવનને વરસાદના પ્યાસી મોરલીયા પથુ ટેકું ટેકું
ટકું કરવા લાગ્યા. ખેડુતોના હૈયે હરખ માય નહો. આવો
મોડો પથુ દનિયાને સુખી કરનારો અપાઠ બેડો ને બરોબર
આજ દાહો સાતેય બેનોએ સાખિયાર પાસે જઈને પોતાના
જીવની વાત કરી. સાખિયારે કહ્યું:—

“દોકરીયું! એવાં જીવ હોય નહોં એવાં છું દઃખ પડ્યાં
છે કે બળા મરવાના કોડ મનમાં ઉગ્યા?”

પથુ આ રજપુતાણીનું સિદ્ધ પથુ સમું ધાવણુ ધાવેલીયું,
આઠાસ પાતાળ કદી એક ઘડ અથ ઇ હક, પથુ મનની ગાંઠ ન
છુટે. તેમ સાતેય બેનોની ટેક ન છુટી. અને માખાપને રડના હૈયે
રળ દાં પડી. રળ મળતાજ ખીજે દહાડે રાજ મહેલના યોગાન
વચ્ચે અંદનની ચીતા રચાણી. આઠાસ સાથે વાતું કરતો
કારમી લાલ લાલ અડધુ નાખતો અગ્નિ પ્રગટ્યો. ને એક પાછી
એક એમ સાતેય બેનોએ હસતાં હસતાં એમાં પડતાં મુક્યાં.
બાપ! આવી દગ રખખણુ દિકરીયું દનિયાને માડી મળશે!”
- ગઢવે વાત પુરી કરી. ડાવરામાયો દરબાર બોલી ઉઠ્યા;—

“રગ ગઢવા! તમારી વાતને. ઇ વખતની દિકરીયું તો
દેવ ઠગમાયો અવતરતી આજ તો એની વાતું ઉપર પથુ વિશ્વાસ
નો રીચે.”

બગડાનો સમો છે. માથે મેઘરવો ઝરી રહ્યો છે માકવર્મા દેવસર ગામની પાસે આવેલી બોપર્મા વીસો રળારી પોતાના ગાક બકરાને પહોળાવી, પોતે બોપના બોથે બેઠો બેઠો પરભાતીયું લવકારી રહ્યો છે—

“ મરજો લોલેરે લુંટાલો,

અરે બેની કાયા બેળે જાય....રે....”

ધેરોને પછાડી : ગીઠો ને હલકી : દયાનોને પ્રેમભીનો :
એ પ્રભાતીઓનો રાગ, આસપાસ પડેલી હજારો વર્ષના—કાગી
ધોળા ઇતિહાસ ભણુતી કાળમીઠ શીલ્પઓના આત્માને ભેંટી
ગયો હતો.

“ જાઈ મારા જીવતર જીવી જાણો,

રે રૂડી કાયાને કીડા જાય....રે....” મ.

નિજન વચકામા દેહનું આ નગ્નસત્ય સામળના દેહધા
રીઓ એકા નહેતા ચલેલા. પાથરો સાંભળતા, એક બીજીની

હુંદે ગરમાવે મેળવતાં ગાડ બકરાં સાંભળતાં, અને ઠાંક ઠાંક પડીઓ, માળામાં પડ્યાં પડ્યાં સાંભળતાં

કુદરતને પોતાનું જીવન અર્પનાર એ વીસાએ વળી એક ચરણ ઉપાડ્યું:—

“આઈ ભાઈ તારા લેખા નઈ આવે,
ભુંડા શીદ લેખાણે બરમાઈ....રૈ....” મ.

પાંચ પાંચ વાર છ છ વાર એકેકે કહીઓ ગાંધને વીસે પોતાના દિલમાં ભજનને ધુંટતો. ત્યાં રહવાર થયું. વીસાએ ઉભા થઈને ગામ તરફ લાંબી નજર કરી. પંચાવન વરસતો આ ખડતલ રબારી ગાદિ ગાદિ દુરના આડવાઓ પારખી શકતો. એ ખેતરવા નેટમે છેડે ઠાંક જીવાન રબારણુ આવતી વીસાને કળાણી. તરતજ તેને સાદ માર્યો:—

“હીમતૈ હીમતૈ.....દુહિઉ.....હવે બાપ ઝટ હાલ્ય, ઝટ હાલ્ય, માલ ઉતાવળો થઈ રીથો સે.”

જોખનવંતી પ્રથમીને, પોતાના બર જોખનથી કચડતી જીવાન હીમાએ પોતાના નાપનો સાદ સાંભળ્યો. ચાલવાની ગતીને જરા તેજ કરી.

વીસાની પાસે પહોંચતાજ હીમાએ કહ્યું:—

“બાપ ! આલ્યો દુનરીનો માલને બકુ કનડે સે.”

“કેમ દિકરી, આજ કાંઈ ઉપાડી ગીથો !”

“રાતડો પાછડો.”

‘ અરે, તારી માના ધણી ! આજતો તને નોં મેલું. ’

આ પ્રમાણે કહી વીસે હીમા પાસેથી દોણાં લઈ લીધાં અને ગાડ બકરા દોવા લાગ્યો.

હીમાની હિમ્મત વીસ વરસની હતી અપાર. એનાં રૂપ હતાં. પવિત્ર એનો પ્રભાવ હતો. નયનોમા પ્રેમ હતો. પ્રેમ તે નિર્મળ હતો. વિઠારને વાસના તો રૂવાડેય નહોતી વીસા રખારીની તે એકની એક લાડકી દીકરી હતી.

(૨)

ધાણીકુટ તડકે પડે છે ખગ બપોરની જવાબાંગો વાયરા મ થે વાઈ રહી છે. વીસે એક ઝાકના ગંગે મેડો મડા મંસમ પી ગયો છે આમપાસ બકરા ગાડરા પહોંજ્યાં છે. વીસાની ચલમ-માથી રૂપેરી હુમાડા નિકળી રહ્યા છે. એ રૂપેરી મલગોટામા વીસાના આત્માના ઉડા મદેશ છે કે—

મુઝી અને મઝાણી યા ; વાચા વગરની ને વણુલખી કયા;
એ રૂપેરી ધુમાડામાં વણાઈને જ્હાર નિકળતી. એ ધુમાડાની કયા
પ્રકૃતિ સિવાય કાશુ ઉડેલે ?

આમ વીસાનો આત્મા ચલમની સીઝતમાં દુનિયાની સાલખી
માણી રહ્યો છે. ત્યાં હીમાં જાત લઈને આવી. દયેલી જેવા જાડા
જતરના ડુણું રોટલા હીમાંએ કાઢવા દોણીમાં જાસ દતી તે
ખાખરાના પાનનો પડીયો કરી તેમાં કાઢી અને બાપ દિકરી
બેળાં બેસીને રોઠો કરવા લાગ્યાં.

રોઠો પુરો થયા પછી વીસો ઉડ્યો અને બોલ્યો,—

“ ગમી ! દાણું થીમે તુ શાળાં ગાડ લઈને ધર દીસી જાજે.
દુઃખોઆ કાળમખાની ખખર કાઢવા જાઉં સું. ”

આટલું કહી વીસો પોતાની ડાગ સાથે ચાલી નિકળ્યો. હીમાં
પોતાના બાપને ડુંગરાઓમાં અદ્રશ્ય થતો જોઈ રહી.

(૩)

માંડવના ડુંગરામાં લાંબો સાતઢથો સાવઝ રહે છે. રોજ
રોજ આસપાસના ગામડાઓના માલને હરી જાય છે. વીમાના
માલને પણ વખતે વખતે કનડતો. ગઈ રાત્રે ગામને પાદર
આવેલા વીસાના વાડામાંથી રાતડોવાજડો ઢિપાડી ગયો છે.
એથી વીસાને ડાગ વ્યાખ્યો છે. તે સાવઝના સગડ જોતો જોતો
તેનું રહેઠાણ ડુંગરાઓમાં શોધી રહ્યો છે.

એક બેખડની મીઠી રસથુમાં મારથુ કરીને લંબપુંજો
પડ્યો છે. ગોતતો ગોતતો વીસો ત્યાં આવ્યો. સુતેગ સાવઝને
જોયો. માનવીની જાણી શકી જાય એવો પિરરાજ મોઢાવો

સાવજ નીકા ચાણી રહ્યો છે. વીસે કડીઆળી ડાંગ હિંચી કરી, પશુ બીજાનું પગે તેના મનમાં કંઈ વિચાર આવ્યો. વીસે ધારું કે, ગયલો મોતની સાથે એવ માંડવા છે, કળથી મારીએ તો હીક આગવારી તે બેબડ હિર દગાને પગલે ચડ્યો. ને પક-કારો કર્યો:—

‘ હિક કુતરીના બારે નિકળ. ’ આ પડકારે પકાડેમાં પક-છા પાડવા. પણ માવજતું રૂપાકું ન હલ્યું વીસે ડાંગને સાવ-જના ફેસરી ચરિર પર ધોકારી ને ભીંચ હીથી કડકડ અંમના ચસડ બોલીવલો દાઢાળો ઉત્તો ચલો માણુમની મધથી ત્રાડી ઉડ્યો. ઘડઘડ કરતો બેબડ બારો નિકળ્યો. જેવો સાવજ બારો નિકળ્યો તેવેજ વીસો તેના માથે કુલ્યો. ને કાંઈ આલાક સ્વાર લોહા માથે ઠેક મારીને ચડી બપ, તેમ તેની મરદન પર ત્વાર ચડ ચલો. બને કાયમાંની રસોરી ડાંગ સાવજના કાગળાનું ઝડ-બામાં બેસી ઘાલી. સાવજ પડ્યો હિલગચા. મંડ્યો ઠેકું મારવા. પણ વીસો તો માનવાનો સાવજ હતો તેના ચસમાંથી સાવજની મરદન ન છુટી. જેમ મડાનાંક પડે તેમ સાવજની બોચી વીસાના ગાકુ પાસમાં સપડાઈ રહ હતી. વીસે ‘સાવજને બળ કરતો ભેદ મનથી ક્યું:—

“ સોહા ! હરે તો. જરાજર સાંપટમાં આવ્યો સો ! નતાં મારા મરીબ આવને હિપાડી બને પશુ આવ તો તારા સો-પુરા છે. ”

આમ ઠી વીસો મંડ્યો તેને દસઠવા, સાવજના બળની મરી કાપવી નથી. વીસાની જુજના વજ મોઢામાંથી છુટાવું નથી. ડુંગરાઓ ધુન્ને એવી ત્રાડો કાન ફાડી નાખે છે. પણ બળવાન બીજાને જન રોડ રજા થઈ પડી છે. તે કમડો કસતો મજાનું

તળાવડા પાસે પુચ્છે. અને સાવજ સોતો ખાણીમાં દિતરે.
માથેગા બોલે દુર જઈ સાવજના મોઢાને પાણીમાં દબાવ્યું.
સાવજ મંડ્યો ધરેડીયા નાખવા વીંછો મંડ્યો માથા મારવા.

આમ થોડીક વાર રમત ચાલી. સાવજના પેટમાં મધ્યું
પાણી પુરતો. જળ મંડ્યું ધીમું પડવા માવજની આંખ આમળ
પેત્યું મોત ખડું મધું. તે નિરૂપાય યોગે પાણીમાં પાણીમાં
વીંછાએ તેને જમદાર દેખાડી દીધું.

સાવજના જવાને જોવા ઉઠી ગયા ત્યારે વીંછાએ તેને ઓળખે
અને પુછ્યું બેચી બહાર કાઢ્યો.

તળાવડાના કાઠે સાવજને પડ્યો મુઠી, પોતાના સરિર પર
થયેલ ઉશ્ચરણ પાણીથી ધોઈ, વીંછો ત્યાંથી પોતાના માલ તરફ
પાછો વળ્યો.

(૪)

હીમાંના મનમાં પોતાના જાપના જગતો વિશ્વાસ હતો, એટલે
તે નિર્ભયમણે ભેડી હતી. ત્યાં પોતાનો જાપ આવતો કળાણો
અને જમ હર્ષ થેડું વાછરૂં પોતાની માં જોઈને ટેક મારે, તેમ
એકદમ ઉભી થઈને ને પોતાના જાપ સામે મૂક અને તેને વળગી
હી. વીંછાએ કીધું:—

“ગમી! વગડાના ધણીને એના જાપ પાસે પુગાડી દીધો.”

હીમાંએ પોતાના જાપને દેતથી કહ્યું:—

“હ સોતો વગડાનો ધણી? વગડાના ધણી તો આપણું.
હ તો વગડાનો ચેર. વગડાને કુતરો.”

બાપ દિકરી હરખાતા હૈયે માલ વાળીને ગામ દીમા વહ્યાં.
સુરજ દાદો પણ મેર ચયા. પ્રકૃતિ પણ નિરવ બની.

x   x   x   x   x

આને વગડાનું ધણીયાપું ભોગવતી એ કામને પોતાની સત્તા
સ્થાપનાર શાસને હીણી કહીને ઝેલ કઠા છે. એના આદર્શો
આને મુખાંધ ભર્યા મનાવ છે એના શૈર્યના આને પુજન
નથી. આજનો રક્ષથી રાજનારને, પારકાના બળે ખેતનારને,
વીર કહીને જગત વખાણી રહ્યું છે.

